

NYELVTUDOMÁNYI
KÖZLEMÉNYEK

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGA.

SZERKESZTI

SIMONYI ZSIGMOND.

Ára 75 kr.

BUDAPEST, 1895.

NYELVTUDOMÁNYI
KÖZLEMÉNYEK

TARTALOM.

<i>Szamota István.</i> A tihanyi apátság 1055-i alapító oklevele mint magyar nyelvemlék	129
<i>Munkácsi Bernát.</i> A magyar magánhangzók történetéhez. I.	164
<i>R. Prikel Marián.</i> Ősvallásunk egy-két nyelvi emléke. IV. V.	187
<i>Hegedüs István.</i> Értelmi egyezés a görögben	201
<i>Szilasi Móricz.</i> Vogul szójegyzék. I—L.	215
<i>Volf György.</i> Ószlovén, újszlovén	245

Ismertetések és bírálatok.

<i>Melich János.</i> Német szöfejtés. (Kluge Fr. Etymologisches Wörterbuch)	248
<i>Simonyi Zsigmond.</i> Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig. (Zolnai Gy. könyve)	250
«A Magyar Határozók» (Simonyi Zsigmondtól)	200
«A Vogul Nyelvjárások» (Munkácsi Bernáttól)	247

Kisebb közlések.

— B. — Néhány egytagú igénk eredetéről	254
<i>Ásbóth Oszkár.</i> Megint egy szláv-litván hangtörvény	255
<i>Melich János.</i> Török (oszmanli) eredetű jövevényszavainkhoz	255
<i>Kalmár Elek.</i> Mátyás király halálára való emlékdalhoz	167
<i>Katona Lajos.</i> A «hajnal» szóhoz	186
Kolozsvári káposzta	213

Folyóiratunk most negyedévenként jelenik meg, még pedig márczius, június, szeptember és december elsején. Az egész évfolyam legalább harmincz ívből áll s ára 3 frt vagyis 6 korona. Az előfizetés a Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó hivatalához czímezendő.

Kérelem: *Kérjük a nyelvészeti munkák s különösen program-értekezések szerzőit, szíveskedjenek ismertetési végett munkájuknak egy-egy példányát beküldeni a szerkesztőnek: Budapest, VII., Erzsébet-körút 9.*

A tihanyi apátság 1055-iki alapítólevele

mint a magyar nyelv legrégebb hiteles és egykorú emléke.

A középkori oklevelekben levő magyar szókra, mint nyelvünk legrégebb emlékeire nézve a következőket kell szem előtt tartanunk: 1) Az okmánytárak — csekély kivétellel — épen nem,¹⁾ vagy csak igen óvatosan használhatók. — 2) A hamis és hamisított oklevelek egyáltalában nem jönnek tekintetbe, ilyenek pl.: a zalavári 1019-iki és 1024-iki, továbbá a bakonybéli 1037-iki alapítólevelek, stb.²⁾ — 3) Folyton figyelemmel kell lennünk arra is, hogy valamely oklevél egykorú alakjában maradt-e fenn vagy pedig csak későbbi átíratban; ilyenek pl. a pécsváradi 1015-iki, a garamszentbenedeki 1075-iki, a dömösi 1138-iki alapítólevelek stb., melyek mind hitelesek ugyan, de az első 1403-iki, a második 1250 körüli, a harmadik pedig 1329-iki átíratban jutott reánk; az átírók gyakran már kétszáz év múlva sem tudták helyesen elolvasni a régebbi okleveleket, ezenkívül pedig a hely- és személyneveket igen sokszor nem az eredeti írásmód, hanem saját koruk kiejtése szerint írták le, innen van azután az a látszólagos ellentmondás némely hangok

---

¹⁾ Ilyen pl. legnagyobb okmánytárunk Fejér Codex diplomaticus-a; ebben és az ebből készült Czinár-féle Indexben és Jerney-féle Magyar Nyelvkincsek-ben, — egyéb képtelenségeket nem is említve — már a XI—XIII. századokban ilyen *á, é, ő, ü* stb. betűk egészen közönségesek, jóllehet a valóságban a XVI. század előtt sohasem találhatók.

²⁾ Ezekről, valamint az átírt oklevelekről bővebben a következő művek szólnak: Dr. Fejérpataky László: A királyi kancellária az Árpádok korában; Kálmán király oklevelei; Oklevelek II. István király korából. — Dr. Karácsonyi János: Szent István király oklevelei. Mind a négy a magy. tud. Akadémia kiadványa.

fokozatos fejlődésében, így pl. ha valamely XII. századbéli oklevélnek XV. sz. átíratában ezt a szót «Hotolmos» így találjuk: «Hatalmas», ne gondoljuk azt, hogy ez helyes, ugyanis az egykorú oklevelekben még a XIV. sz. közepéig csak az első írásmód járja, tehát az átíró csak a saját korának kiejtéséhez alkalmazkodott; ha mindezt tekintetbe nem vennők, igen gyakran megütköznénk azon, hogy a XII. sz.-ban már *a*-val írták az ilyen szókat, a XIII. sz.-ban pedig még mindig *o*-kat találunk, de a dolog azonnal világos lesz előttünk, ha tudjuk, hogy az egyik későbbi átírat, a másik pedig egykorú eredeti. — Az ilyen átírt oklevelek, ha 100—150 évnél nem későbbiek az eredetihez képest és ha a bennük előforduló magyar szók helyességének ellenőrzésére egykorú példáink vannak, szükség esetén mégis használhatók.

Nem szabad csupán az árpádkori oklevelekre szorítkoznunk, ugyanis 1450-ig, azaz az Ehrenfeld-codexig csak töredékes nyelvemlékeink vannak, tehát akárhány hang- és alaktani kérdésre, különösen a mi a fejlődés folytonosságát illeti, egyedül a középkori oklevelek magyar szavai nyújthatnak fölvilágosítást, mert ezeknél mindenütt ott van a legfőbb bizonyító erő, a pontos és hiteles évszám.¹⁾ — Ezenkívül számtalan olyan szót találhatunk, a melyek sem a Nyelvtörténeti Szótárban, sem másutt elő nem fordulnak; de az ismert szóknak is legrégebb előfordulását legtöbb esetben néhány száz évvel visszaszoríthatjuk, a mi a nyelvtörténetre nézve elsőrangú nyereség.

Már sokszor emlegették azt is, hogy az okleveleket idegenek írták és ennél fogva az azokban előforduló magyar szók a fölismerhetetlenségig el vannak torzítva, csak hogy nem ám oklevelekben, hanem az okmánytárakban;²⁾ a mi pedig az oklevelek íróinak nemzetiségét illeti, azoknak legalább is 95%-a született magyar volt, mert mire valók volnának az ilyen, rendkívül gyakran található kifejezések a középkori oklevelek magyar szavai előtt: «maternaliter dicitur; in nostro hungarico appellatur; in hungarica et materna lingua nuncupatur; in vulgari et materno sermone vocatur; stb.; ha pedig az egyes határjeleket rumén, horvát, német stb. nyelveken is körül akarják írni, mindig kiteszik: «secundum

¹⁾ Évszámmal bíró legrégebb nyelvemlékünk a Münchener biblia 1466.

²⁾ Néhány ilyen remek példát a jegyzetekben hozok föl.

olahos; teutonice; in sclauonica lingua» stb.,¹⁾ de az ezek előtt álló magyar elnevezés mindig csak «vulgo; vulgariter». Hiszen ha nem lettek volna született magyarok, hogy tudták volna helyesen leírni az ilyen nehéz kiejtésű szokat, mint pl.: «*hidegkút, nádtó*» stb., melyeket ma sem tudunk másképen kimondani mint: *hidekkút, náttó*, pedig sem ezeket, sem a többi szokat sohasem találjuk másként írva, hanem mindig csak az akkori helyesírás tökéletes szabályai szerint, pl.: *hydegkut, nadtow* stb.; ez a helyesírás pedig — mint látni fogjuk — minden tekintetben meglepően következetes volt.

Jelen dolgozat célja bebizonyítani azt, hogy a középkori oklevelekben tömegesen található magyar szók mily megbecsülhetetlenek nyelvünk történetére, különösen pedig az összehasonlító nyelvészetre nézve,²⁾ miként mutatható ki minden egyes szónak, hangnak, képzőnek és ragnak fokozatos és következetes átalakulása és fejlődése;³⁾ ez pedig egészen természetes, mert mindezekre nemcsak évszázadonként, hanem, ha kell akár évtizedenként is összeállíthatók a bizonyítékok.

A bevezetés elején elmondottak után nem hivatkozhatunk többé azokra az 1015-iki, 1019-iki, 1024-iki, stb. idézetekre, melyekkel a Nyelvt. Szótárban és egyébütt lépten-nyomon találkozunk, hanem a magyar nyelvtörténetet 1055-tel vagyis a tihanyi apátság alapítólevelével kell kezdenünk, mert ez a legrégebbi egykorú és hiteles oklevelünk, egyszersmind nyelvemlékünk is.⁴⁾ Van benne 58 magyar szó, továbbá 9 képző és rag, melyek közül néhánynak itteni alakja többé sohasem fordul elő; néha a szóból csaknem egész mondat alakul, pl.: «*feheruuaru rea meneh hodu utu rea*» = Fejérvárra menő hadútra; mindezeket a későbbi századokból vett példák tüzetesen megmagyarázzák és megvilágítják.

¹⁾ Mindezekre az egyes szóknál elegendő bizonyíték található.

²⁾ Ezen a téren — mint látni fogjuk — valóban bámulatos eredmény érhető el.

³⁾ Igy pl.: *holmu, holm, halm, halum, halom*; l. ezt.

⁴⁾ A Sz. Benedekrend pannouhalmi levéltárában Tihany fasc. 1. nr. 1. jelzet alatt. — Egyetlen igen rossz kiadása: Fejér Codex Dipl. I. 388—394 l. Valóban érdemes néhány példát fölhozni arra nézve, hogy mennyire silányak és bosszantók, sőt néha nevetségesek ezek az okmánykiadások: *nuéize* e h. *nueteze* (vejsze), *kukurea* e h. *bukurea* (bokorra), *meneh* e h. *meneh* (menő), *ruuozticu* e h. *ruuoz licu* (ravaszlyuk) stb. L. itt.

A tihanyi apátság 1055-iki alapítólevelében levő 58 magyar szó betűrendben.

Arok. — Exhinc usque ad angulum *aruk.* — Inde *aruk tue* que uallis usque ad kangrez uiam extenditur. — Exinde ad magnam uiam que ducit ad *aruk tue.* — Indeque ad *aruk fee.* — Posthec ad *aruk* que ducitur usque ad baluuan.

1095. Incipit per munimentum quod uulgo dicitur *aruk.* — Ph. 15/Oo. — 1193. Inde ad *huce arc.* O. L. D. 27. — 1234. Per uias uadit ad *Aruch.* Ph. 32/A. — 1283 (1309) Prima meta incipit in *Arukthetheu* O. L. D. 1168. — 1339. Iuxta quoddam fossatum wigo *Hozyuaruk* uocatum. O. L. D. 3222. — 1413. In medio ipsius fossati seu dorso wlgariter *Arokhath* uocato. O. L. D. 28778. — 1462. Quandam metam *sarcana-rokya* uocatam. O. L. D. 15742.

Török eredetű szó: *arik, aruk, jaruk*; az utolsó szótag *u-ja* még ma is megvan a lengy., or., szerb *jaruga*-ban bővebben; Mikl. Etym. W., Daničić Rječnik.

Aszó. — Hinc ad *fizeg azaa.* — Postea *noqu azah feherea.*

1095. Ad caput uallis que uulgo dicitur *Qumlouozou.**) Ph. 15/Oo. — 1236. Protenditur ad uallem que *feneozov* nuncupatur. O. L. D. 212. — 1265. In caput cuiusdam uallis que wigo *azow* dicitur M. — 1338. In qua ualle *Azow* uocata. A. 2. — 1420. Vnam magnam uallem quam ipse magister Johannes *Wyzesazow* uocari dixisset. O. L. D. 10923.

Az *aszni* igéből származik, épen úgy, mint az *aszú, asszú* mellék-név is. A Tsz. mint élő szót ismeri. Az *aszó* helyett gyakran *aszúvölgy* — de sohasem *aszóvölgy* — olvasható: 1320 (1325). Quandam uallem *Azywuelgh* uocatam. O. L. D. 2018. — 1377. Ad vnam uallem wlgariter *Azyuwelg* uocatam. O. L. D. 6397.

Bálvány. — Habet initium . . . *baluuaana.* — Posthec ad *aruk* que ducitur usque ad *baluuan.*

1109. De inde uadit ad monticulos et ibi stat meta lapidea que *batuan* uocatur. O. L. D. 11. — 1233. Procedit ad quandam aquam cum nomine *Baluuanus.* M. Kisfaludy. — 1265. Dehinc uenit ad *Balwankeu* et ibi sunt quatuor mete. O. L. D. 596. — 1381 (1416). Procedendo ad curiam Stephani dicti Merthym ibique pro meta statuam porte wigo *Kapubalwany* uocatam assignassent. M. — 1454. Tres metas reperissent quarum vna a parte orientali *Balwankeu* uocata O. L. D. 14818. — Szláv eredetű szó.

Berkenye. — Deinde ultra *fizeg* ad *brokinarea.*

*) Wenzel Árp. Új Okm. I, 31. «Qumloulou».

1252. Venit ad arborem *Berekenefa*. O. L. D. 368. — 1265. Sub una arbore que *Berekune* uocatur in hungarico. M. — 1365. Cuiusdam arboris vlgo *Bereknyefa* vocate O. L. T. Ü. 18/15.

Szláv eredetű szó; horv. szerb. *brokinja* cseh. *břekyně*. — Az érintkezés és kölcsönvétel első korszakában a szláv nyelvekből jött szók megtartották eredeti alakjukat még ha két mássalhangzón kezdődtek is: *brokinja*: *brokina*: *brat brát* (HB.), *brazda*: *brázda*: 1095. Uertitur per IIII cumulos ad longum qui uulgo dicitur *kuzeu brazda*¹⁾ Ph. 15/Oo.

Bokor. — Inde uluues megaia post monarau *bukurea*.

1095. Dirigitur ad spineum uirgultum quod dicitur *gemissen buqur*. Ph. 15/Oo. — 1255. Ibi est meta *monyerobukur*. O. L. D. 419. — 1293. Peruenit super dumos qui *Rakathya bukruk* uocantur. M. Hanvay. — 1341. Peruenit ad vnum signum *Cipkebukur*. A. 2. — 1394. Ad vnum dumum *Zylbokor* dictum. A. 5. — 1411. Ad spinetum uirgultum quod dicitur *Gymelchenbokor* Ph. 15/M. — Ismeretlen eredetű szó.

Disznó. — Alius locus qui *gisnav* dicitur hec talibus terminatur confiniis.

1266 (1297). Villam de *gesnov* uel apaty iuxta fyceg. — Ph. Ti. 1/9. — 1338. In possessionibus seu villis Marzaly *Geyznou* et Gadan. Ph. D. — 1364 (1399). Johanne filio Petri dicti Cheh Comite vlgo Greb dicto de *Gyznoyow*. O. L. D. 5277. — 1421. Ad locum similiter arundinosum *Gyznoshon* appellatum. O. L. D. 11115. — 1467. Ad quendam locum qui uocatur *Dyznoferthehel*. Lelesz Met. Bereg 21.

Török eredetű szó, csuvas nyelven: *sisna*. A mai szókezdő *d* helyett a *dió* szóban is *gy-t* találunk 1264. Venit uersus aquilonem ad arborem *Gyofa* sub qua est meta terrea. O. L. D. 33211. — 1288. Ad magnam arborem nucum que in vngarico *Marcelneygyaya* uocatur. Mon. E. Strig. II. 244. — 1372. Sub monte *Gyomal* dicta. O. L. D. 30706.

Elő. — Posthec ad *eleuui humuk* inde ad harmu ferteu.

1213. Uadit usque ad lacum qui uocatur *Eleutou*. Ph. 41/F. — 1267. Inde itur ad lacum exteriorem *Eleusar* wlgariter appeflatum. Transendo lacum posteriorem wlgariter *Mugsar* uocatum. M. Békássy. — 1360. Ad quendam vallem *Eleuueulgh* vocatam. M. — 1390. Vnacum Georgio *Eleuiarow* nominato homine Blasii de Chak vicecomitis Comitatus Themesiensis. M. Kállay. — 1489. In promontorio *Eleumal* vocato. O. L. D. 29326. — *Eleuui* = *elvi*, azaz *elői*.²⁾

Ér. — Adhuc autem est locus mortis dictus cuius incipit terminus a *sar feu eri iturea*.

¹⁾ Wenzel Árp. Új O. I, 32. «Buheubrazda».

²⁾ Semmi esetre sem azonos az «elvi» = túl szóval.

1095. Est una piscina que uulgo dicitur *tener here*. Ph. 15/Oo. — 1211. Tendit ad locum qui uocatur *Ludos Here*. Ph. Ti. 1/5. — 1291. Ad quendam meatum fluiui *Kuuesheer* dictum. O. L. D. 1332. — 1347. Quendam riuium *Bozzyaser* uocatum. O. L. D. 3920. — 1372 (1377.) Ad aliud *Er Tekereser* nominatum. O. L. D. 6027. — 1487. Territorium Nemesember felde et *Vekon eer melleke*. O. L. D. 28336.

Fa. — Exinde ad publicam uiam que protelatur usque ad *kurtuel fa*.

1135. Habent siluas pro se separatas que uocantur *Sumlu et bas-faia* quam emit *Oboneg comes de Bas*. Ph. 15/Kk. — 1193. Usque ad arborem *cegufa*. O. L. D. 27. — 1275. Prima enim meta incipit a parte occidentali quod uulgo dicitur *kerezthfa*. O. L. D. 896. — 1349 (1367.) Deinde peruenitur ad arborem que uocatur *xiadalfa* M. Bethlen. — 1414. Terra inculta haberetur in quadam valle penes *hatarfa* wigo azal uocata. O. L. D. 27285. (Aszály : száraz l. NySz.)

Fejér. — Inde ad castelic et *feheruaru rea* meneh hodu utu rea.

1193. Warang copail *feyrhigaz* chepeil *Quereki* etc. (possessiones) O. L. D. 27. — 1240. In villa *Feyregghaz*. Ph. 61/8. — 1342. Prima meta incipit iuxta lacum wigo *Feyr Rakathya* uocatum. O. L. D. 3485. — 1367. Ad quendam locum wlgariter *feyeragagumlas* uocatum. O. L. D. 33613. — 1491. Quinque modios sew metretas frugum cum modio wigo *Feyerwariweka*. O. L. D. 19702.

Fekete. — Inde per medium aque que uocatur culun ex qua ad *fekete kumuc* (igy).

1095. In arpas *Quecsa Zakan Licadi* cima *feketeydi* Oba *Mogurdi* *Scemsca*. Ph. 15/Oo. — 1256. In monte *Feketew* dicto. O. L. D. 432. — 1291. Cadit ad *Feketesaar*. O. L. D. 1332. — 1323. Ad Siluas densosas que dicuntur *Fekethewerdeu*. O. L. D. 2168. — 1433. Ascendit sursum in quendam monticulum *Fekethe Morth* uocatum. M.

Fertő. — Posthec ad eleuui *humuk* inde ad *harmu ferteu*.

1193. In agar iuxta *fer-teu*. O. L. D. 27. — 1211. Inde egreditur ad *Ferteu* et in metis interpositis extenditur ad aliud *Ferteu*. Ph. Ti. 1/5. — 1327. Vnam piscinam *Zoochfertey* uocata. O. L. D. 2415. — 1382. Stagnum *Peturdi Fertheu* uocatum. O. L. D. 30725. — Valószínűleg a *ferteng* (volutari) igével rokon,*) mit a következő példák is igazolni látszanak: 1379. Ad vnum locum scilicet *volutabrum porcorum fertes* dictum Le. Met. Ugoesa 25. — 1545. Quendam lacum *volutabrum* wigo *Ferteostho* nuncupatum. O. L. Nra. 620/28.

*) L. Budenz Ugor összehasonlító szótárában.

Fok. — Riuulus namque qui dicitur *fuk* fluens de prefato lacu.

1231. Usque ad *Buryasfuca*. O. L. D. 168. — 1257. Per paruam aquam que dicitur *fuk*. O. L. D. 456. — 1349. Transeundo ipsam piscinam per medium et uadit circa *Jaroujuk*. O. L. D. 4044. — 1399. Ad vnam aquam wlgariter *Zugofoka* vocatam. O. L. D. 8613. — 1423. Deinde vterius in margine ipsius fluiui eundo peruenissent ad quendam meatum aque wlgro *Halowfokeley* vocatum. Lelesz Met. Ung. 1. — 1489. Quendam Rywlm suum in wlgari et materno sermone *fok* vocatum. O. L. D. 19516.

Fő. — Incipit terminus a *sar feu* eri iturea. — Ac postea *noqu azah feherea*. — Indeque ad *aruk fee*.

1095. Per arundinetum ad caput montis qui uulgo dicitur *see sec fehe*. Ph. 15/Oo. — 1109. Item sanctus rex dedit portum et naulum *Scigetjev* uocatum. O. L. D. 11. 1193. Prima meta incipit a *cutfev*. O. L. D. 27. — 1273. Peruenit in quadam via ad *Gudurfew*. O. L. D. 841. — 1339. In superiori capite seu ortu aque calide quendam vacuum fundum molendinij *hewuyzfew* wlgariter nuncupatum. O. L. D. 3276. — 1399 (1406). Supra fontem *Egresfeye* vocatum. A. 6. — 1474. Quendam locum lutosum *Zeekfew* nominatum. O. L. D. 28863.

Fövényses. — Ex qua ad fekete kumuc hinc enim ad *fuegnes humuc*.

1193. In *fuenes* ad VI (aratra). O. L. D. 27. — 1223. Inde ad *Fuenes* et ibi extra nemus habet metas. Ph. 1/Z. — 1328. Peruenit ad *fuenesuth* vocatam saliendo ipsam viam. O. L. D. 2487. — 1430. Ultra quandam aquam *Fewenyessrew* nominatam. Lel. Me. Szabolcs 27. — Példák a tószóra: 1340 (1389). Transit ad medium danubii ad quendam zaton wlgariter *veyteh juenye* nominatum. O. L. D. 3331. — 1363. Duo (iugera) in loco *Fuenwerem*. M.

Füzegey. — Iuxta *fizeg* munorau kereku. — Hinc ad *fizeg azaa* deinde ultra *fizeg* ad brokinarea.

1095. Inde ultra agros cadit ad portum *Fizeg*. Ph. 15/Oo. — 1193. Prima meta incipit ab aqua *fuzeg*. O. L. D. 27. — 1329 (1358). Circa fluuium *Fuzeg*. O. L. D. 2532. — 1519. A parte aque *Fyzegeh*. M. Kisfaludy. — Példák a tószóra: 1252. Ibi est salix que uocatur *Surkfiz*. O. L. D. 369. — 1386. Arborem silicis wlgro *fyzfa*. O. L. D. 7182.

Had. — Inde ad castelic et feheruuaru rea meneh *hodu utu rea*.

1211. Post hec uenit ad magnam uiam que dicitur *Hoduth*. Ph. Ti. 1/5. — 1251. Usque ad locum qui uocatur *Hodut*. Ph. Ti. 1/8. — 1345. Iuxta vyam publicam *hoduth* vocatam. O. L. D. 3779. — 1417. Peruenissent ad viam publicam *Haduth* vocatam Ph. Ti. 1/32. — Egyéb össze-

tételekben : 1237. *Hodnogio* castri Symigiensis. Ph. 34/Q. — 1347. Comiti Erdew dicto *Hodnogh* Syculo O. L. D. 29679. — 1477. Laureneium *Hadnagh*. O. L. D. 17953. — Ugor eredetű szó : vog. *Xont*.

Halom. — Indequ ad aruk fee post ad *luazu holma*. — Hinc usque ad zakadat ac deinde ad *serne holma*. — A -d helynévképzővel : Inde ad *holmodi rea* postea gnir uuege *holmodia rea*.

1193. Inde ad *cenholm*. O. L. D. 27. — 1221. Bissenos de *Nogholm*. Ph. 4/B. — 1313. Ad unum montem *Hygysholm* uocatum. O. L. D. 1827. — 1374. Super vno monticulo quod wigo diceretur *halm*. O. L. D. 6241. — 1416. Ad vnum monticulum *Hatarushalum* uocatum. A. 7. — 1472. In quodam colle *papastahalom* vocato. O. L. D. 17341. — Példa a *holmod*-ra : 1231. Ad septemtrionem uersus *Holmod*. O. L. D. 168. — Szláv eredetű szó : or. *cholm* stb.

Három. — Inde ad *harmu ferteu* postea ad ruuoz lieu indeque ad *harmu hig*.

1291. Ad tres montes *Harumheg* nominatos. Mon. E. Str. II. 280. — 1336. Arbor parua tulfu *harumikru*. O. L. D. 2982. — 1355. Peruenissent ad quasdam tres foueas *Harumkuth* uocatas. O. L. D. 4503. 1415. Tres possessiones volahales *Harumfyla* nuncupatas. M. — 1521. Proceđit ad quoddam triuuium aquarum *Haromagħ* nominatum. O. L. D. 23504.

Hegy. — Postea ad ruuoz lieu indeque ad *harmu hig*.

1095. Inde ad culmen uadit quod uocatur *chigisti* (hegyesd). Ph. 15/Oo. — 1193. Inde ad *cueshyg*. O. L. D. 27. — 1256. Deinde ascendit ad unum Berch qui uulgo *eregeteuhyg* uocatur. Ph. 10 G. — 1338. Vsque locum *Dubueruhyg* uocatum. A. 2. — 1357. Usque montem *Kyratal-lohyg* denominatum. Ph. 17/Dd. — 1407. Ad montem wlgariter *ku-nywkkhegh* slauonicum uero loketh uocatum. O. L. D. 9363 (*loket* = könyök). — 1487. Ex opposito cuiusdam alterius montis altioris Dalwlchorre alias *Warywhegye* uocati. O. L. D. 37066 (rum. *deal* = domb, *hegy*; *cioară* = varjú).

Hely. — Alius locus *kert hel* nomine ad fenum utilis. — Posthec *petre zenaia hel rea*. — Inde uero ad *oluphelrea*.

1231. Locus specialis quod uulgo dicitur *Wduorhel*. M. Kisfaludy. — 1263. Uillam *Sceredahel*. Ph. 36/T. — 1299. Quoddam forum *Cheturtekkhel* uocatum. O. L. D. 1550. — 1360. Prohibuissent de quodam loco *Vizalohely* siue Machar uocato. M. — 1413. Venissent ad alium Bercz wlgō *Regytoronhel* uocatum. M. Motesiczky. — 1482. Mediam Curiam *Birosaghele* uocatam. M. Forgách.

Homok. — Posthec ad *eleuui humuk*. — Posthec ad *babu humca*. — Ex qua ad *fekete kumuc* (így) hinc enim ad *fuegnes humuc* postea ad *cues humuc*.

1095. Uertitur ad sabulosum munimentum qui uulgo dicitur *humach aruk*. — 15/Oo. — 1269. In terra wlgariter *humuk* dicta. O. L. D. 676. — 1329. Super eundem sabulum quod wlgariter dicitur *homok*. A. 2. — 1377. Ad metam *homokhatar* dictam. O. L. D. 6418. — 1408. In loco *Vapashomok* dicto. Lel. Met. Szabolcs 61. — Török eredetű szó: *kumach, kumak, kum*.

Horh. — Inde uero ad *hurhu* hinc usque ad aliam uiam.

1095. Terminatur ab occidente ad caput uoraginis quod dicitur *churchufeu*. Ph. 15/Oo. — 1234. Ad caput uoraginis quod dicitur *Churhufeu*. Ph. 32/A. — 1268. Deinde uadit ad locum *Wertishurh* uocatum. M. — 1346. In loco qui dicitur *Hurhtetew*. O. L. D. 3838. — 1397. Fossum *Jaksahorha* uocatum. O. L. D. 8226.

Ma is élő szó: *horh, horhó, horog* = mély hegyi út, két hegyoldal közötti szoros út, szakadékos hegyoldalba vájódott (vízmosta) meredek út. Tsz. Valószínűleg ugyanazon tőből származik, melyből a *horol, hornyol* ige és a *horlás* főnév. (BesztsSz. 321 és 757 SchlSz. 820 és 1319).

Kerek. — Talibus terminatur confiniis iuxta fizeg *munorau kereku*. — Hinc usque ad aliam uiam que ducitur iterum ad *monarau kerekv*.

1193. Meta intrat in siluam et uadit usque ad *raquatiaquerec*. O. L. D. 27. — 1266. Inde uadit usque *Sunkerek* ad quendam lucum. O. L. D. 669. — 1326. Prope quasdam arbores ilicis *Kereek* dictas M. Kapy. — 1337. Venit ad quendam siluam vlni *Zytkerek* uocatum. M. Kállay. — 1334. Uenit ad fructus arborum *Kukynzyhwakerek* dictum. O. L. D. 31224. — A *kerek* vagy *kerék* szó igen gyakran az összetétel első részét képezi az ilyen erdő- vagy cserje-elnevezésekben: 1338. Circa quoddam aliud virgultum *Kerekerdew* uocatum. O. L. D. 3662. — 1425. Penes quendam locum viminosum *Kerekrakathya* uocatum. Lel. Met. Szatmár 8. — Néha a teljesen megfelelő szláv eredetű *korong* szóval is találkozunk: *) 1274 (1338). Quendam rubum densatum wlgó *Korongh* uocatum. O. L. D. 882. — 1507. Ad quendam locum circa scilicet quoddam spinetum vbi predicti actores locum eundem *Feskekorongya* appellationem. O. L. D. 32068.

Kert. — Alius locus *kert hel* nomine ad fenum utilis.

1275 (1281). Ad quoddam pomerium wlgó *Wegkerth* uocatum. O. L. D. 1091. — 1297. Magnum pomerium *Noygkert* dictum. M. Justh. — 1367. Quendam vineam in territorio ville Nyul in loco wlgariter *Feelkerth* uocato. Ph. ol. 29. — 1481. Duas particulas pratorum *Rethkerth* uocatorum O. L. D. 18467. — 1516. Fenetorum Balaheg *Zenakert*. O. L. D. 36402.

*) Igen gyakran a latin szó le sincs fordítva: 1418. Quendam siluam rotundam. O. L. D. 27003.

Köris. — Tendens usque ad magnam uiam que dirigitur in *keuris tue*.

1171. De silua *keurus* incipiens. Ph. 27/Mm. — 1211. In loco autem qui dicitur *Keurus Tuuh* est meta sub fraxino. Ph. Ti. 1/5. — 1263. De arbore fraxino que vulgariter *keurus* nuncupatur. O. L. D. 33715. — 1347. Ad duas arbores Magyal et *Keurusfa* dictas. O. L. D. 3909. — 1411. Quandam arborem *Keures* dictam. M. Kállay. — Török eredetű szó: *kavris*.

Körtvély. — Exinde ad publicam uiam que protelatur usque ad *kurtuel fa*.

1252. Inde procedit ad arborem que uulgo dicitur *Curtuelja*. O. L. D. 33710. — 1291. Penes quandam arborem piri nomine *keth agow kurthuely*. O. L. D. 1332. — 1358. Inde venissent ad multitudinem lapidum vbi quandam arborem piri *kuben allo kurtuel* pro meta reperissent. Ph. Ti. 1/17. — 1368. Vnam magnam arborem piri siluestris *farkasakazthocurtuel* nominatum. O. L. D. 5696. — 1435. Ad arborem piri *kykellewkerthwel* dictam. O. L. D. 30434.

Török eredetű szó: *kertme* (Kún cod); megjegyzendő, hogy a ma kizárólagosan használt *körte* alak XIX. sz. előtt sohasem fordul elő, tehát csakis újkori rövidülés.

Köves. — Inter zilu kut et *kues kut*. — Postea ad *cues humuc*. — Postea ad *cuest*.

1193. Inde ad *quesarc*. O. L. D. 27. — 1211. Ad monticulum qui uocatur *Cuest*. Ph. Ti. 1/5. — 1312. Duo iugera in *Kuestetev*. O. L. D. 1806. — 1362. Ad quandam locum vbi *Keveshomlok* nominatur. O. L. D. 28913. — 1427. Ad finem cuiusdam montis videlicet ad locum *kuesor* dictum. O. L. D. 28800. — Példák a tószóra: 1193. De prato transit usque ad *hygiskeu*. O. L. D. 27. — 1291. Uadit ad lapidem *Jegyku* dictum quem pro signo mete diuisissent. O. L. D. 1332. — 1335. Sunt preterea quatuor lapides viciniore ad Monasterium qui vulgariter hiis uocabulis nuncupantur *hygeskw kertuskw feerkw Oduoskw*. Ph. 14/A.

Kút. — Inter zilu cut et *kues kut*. — Hinc *ohut cutarea*. — Exinde *mortis uasara kuta rea*.

1184. Uilla que vulgo *vreuta* dicitur, Ph. Ti. 1/4. — 1214. Iuxta quandam fossam que uocatur *Aldoukut*. Ph. 41/F. — 1296. Quendam fontem *Hydegkuth* uocatum. O. L. D. 1456. — 1359. Iuxta quandam fontem aque *Bolgowkuth* uocatum. Ph. 68/X. — 1437. Peruenissent ad quandam puteum fluentem in quo quidam Cubulus ligneus positus fuisset quem prefatus Johannes *Kwbelkuth* esse dixisset. O. L. D. 13035.

Leány. — Tendit usque ad *lean siher*.

1193. Inde ad *leajn Sewer*. O. L. D. 27. — 1265. Super metam lapideam *Leanhatar* uocaam. O. L. D. 595. — 1353. Nicolai dicti Aykas de

Leansuka. M. — 1387. Ad possessionem eorum *Lyanwar* vocatam. Lel. Ac. 17/1. — 1424. Particulam Silue *Leanchere* vocatam. Lel. Met. Szabolcs 39.

Lovász. — Indequē ad aruk fee post ad *luazu holma*.

1193. Inde ad *Loaz hyg*. O. L. D. 27. — 1236. De Agasonibus domini Regis de villa *Lowaz*. Mon. E. Strig. I. 315. — 1353. Jacobi *Luaz*. Ph. Ti. 1/16 — 1461. Cum duobus familiaribus vlgo *louaz* dictis. M. Kállay. Példák a tőszóra: 1193. Inte ad *lovacol*. O. L. D. 27. — 1297. In terra *Luoul*. M. Justh. — 1408. Ad agrum *Lwmezee* dictum. O. L. D. 28773.

Lyyuk. — Inde ad harmu ferteu postea ad *ruuoz licu*.

1211. Inde flectitur metis interpositis ad *Ruozlicou*. Ph. Ti. 1/5. — 1269. Uadit ad locum qui *livkeurim* dicitur. O. L. D. 679. — 1339. Nemus *Hodlyukbereke* dictum. Le. Me Szathmár. 30. — 1357. A quodam loco Silue prenotate *Machkalyuk* vocato. Ph. 17/Dd. — 1391. Penes vnam foueam *Rauazlyuk* vocatam. O. L. D. 28934. — 1430. Ad locum qui vocatur *Borzlyuk*. Lel. Met. Szabolcs. 27.

Megye. — Inde *uluues megaia* post monarau bukurea.

1247. Per quasdam sagaces vlgo *mege* nominatas. A. 1. — 1281. Per quendam limitem qui vulgariter *mege* uocatur. O. L. D. 1099 — 1379. Ad quendam gadem vlgo *megye* appellatam. O. L. D. 6617. — 1430. Per vnum terminum vlgo *mesde* alio nomine *mege* vocatum. O. L. D. 12298.

Szláv eredetű szó: *medja, meja*; mint láthatjuk az *a*-val végződő szók eleinte nem egészen alkalmazkodtak a magyar nyelv szelleméhez, hanem a magashangzók mellett a mélyhangok is megfértek a szó végén, pl.: *szerencsa* NySz., *cseresnya*: 1268. Venit ad arborem *Cheresna*. O. L. D. 647.

Menő. — Inde ad castelic et *feheruaru rea meneh hodu utu rea*.

1337. Quendam alveum vulgo *Vyzzameneupatak* vocatum. Sztáray O. I. 130. — 1338. Quedam semita *Zenthivanra menu golugwth* vocata. Zalamegyei O. I. 339. — 1401. Inter duas vias quarum vna *Chabarameneuth* et alia *ywanfelderemeneuth* appellarentur. O. L. D. 8650. — 1412. Vnum (jugerum) in Chychykfelde cum fine in *Alfalurameneben* et similiter vnum vltra Homorow. M. — 1415. Quemdam riuulum *Zykorameneupathak* vocatum pertranseundo. Zichy. O. VI. 352. — 1512. Alterum in loco *Rakosra Menebe*. M.

Mező. — Hinc uero ad caput petre posthec ad *bagat mezee*.

1206. Peruenit usque locum nomine *culnamezei*. O. L. D. 45. — 1256. Tendit per planiciem regis *Kyralmezey* dictam. O. L. D. 438. — 1341. Vadit ad vnam metam terream vbi terra vocatur *Woryoumezeuforka*. O. L. D. 3402. — 1379. Abhinc vterius ad vnum paruum campum *Tyuiszesmezeu* vocatum. M. Mednyánszky. — 1423. Terram *Edeskwthuelmezei* vocatam. M.

Monyoró. — Talibus terminatur confiniis iuxta fizeg *munorau kereku* inde uluues megaia post *monarau bukurea*. — Usque ad aliam uiam que ducitur iterum ad *monarau kereku*.

1193. Inde ad *Moinnerrov kerek*. O. L. D. 27. — 1234 (1243). Descendit per uallem ad *munurous potok*. O. L. D. 198. — 1267. Uenit ad duas arbores uidelicet *tulfa* et *monorofa*. O. L. D. 32836. — 1330. Rubum auellanarum ulgo *Monyorobukur* vocatarum. O. L. D. 2639. — 1378. Ad quendam dumum ulgo *Monyorobokor* dictum. O. L. D. 6506.

Török eredetű szó: *mañir*, *mañer* = steppenlauch;*) ez az értelme a magyarban is megvan: filipendula = *feldimonaro* (Schl. Sz. 892. Beszt Sz. 356); megjegyzendő, hogy a mai *mogyoró* alak 1580-ig sohasem fordul elő.

Nagy. — Exinde mortis uasarakuta rea ac postea *nogu azah feherea*.

1221. Bissenos de *Nogholm*. Ph. 4/B. — 1265. Ad magnum portum ulgariter *Sven Nogrevy* appellatum. O. L. D. 582. — 1346. Paulus *Noghlabu* dictus. O. L. D. 3837. — 1391. Ad caudam cuiusdam montis excelsi ulgo *Noghegfark* vocatam. O. L. D. 31113. — 1424. Ladislao *Nagzayw*. Lel. A 44/58.

Nyir-(fa). — Inde ad holmodi rea postea *gnir uuege holmodia rea*.

1219 (1276). Ascendit ad radicem montis qui *Nyr* dicitur. Mon. E. Strig. I. 223. — 1252. Uenit ad arborem que dicitur *Nyrfa*. O. L. D. 369. — 1298. Tres arbores vna *nirfa* et due *licis*. A. 1. — 1336. Vadit ad arborem *Nyrfa* nomine. O. L. D. 2982.

Ó. — Incipit terminus a sar feu eri iturea hinc *ohut cuta rea* (ó-út kútjára).

1255 (1261). Protenditur ad inferiorem partem illius loci qui *Ouwar* nominatur. O. L. D. 518. — 1347. Iuxta antiquum portum ulgariter *Orew* vocatum. M. — 1377. In terra *Otelek*. O. L. D. 6419. — 1437. Quendam antiquum Cursum aque *Tapolchavyze Oer*. Ph. 64/H. — 1479. Quendam antiquam viam *ovth* vocatam. M. — 1542. Quendam via antiqua in ulgari *Ohwht* vocata. M.

Ölyves. — Inde *uluues megaia* post *monarau bukurea*.

1211. In uilla *Kecu* isti sunt exequiales *Wnocu Wlues* Somorou *Numuogi* etc. Ph. Ti. 1/5. — 1240. In villa *Wlues*. Ph. 61/8. — 1270. Cadit ad riuum *vluespotok*. O. L. D. 705. — 1449. Pedium *Ewlywes*. M. Példa a tószóra: 1507. Accipitrem ulgariter *Elyew*. Lel. Ac. 115/22.

*) Lásd Munkácsi B. értekezését. NyK. 21:122.

Ravasz. — Inde ad harmu ferteu postea ad *ruvoz licu*.

1135. Aratorum autem nomina sunt hec Gouc Reguta *Ruo*z Sarc. Ph. 15/Kk. — 1222. Terram de *Rvozd*. Ph. 6/Q. — 1272. In montem *Rowozmal* dictum. O. L. D. 921. — 1346. Ad terram siue locum qui antiqutis *Rouozlyk* vocabatur. O. L. D. 3839. — 1396. Foueas wlpinas wlgo *Rauazluk* vocatas. O. L. D. 8152. — 1532. Vnam subam subductam cum *rawazmal*. O. L. N. 49. — A mai róka szó csak a XVI. sz. második felében szorította ki a régi alakot.

Sár. — Incipit terminus a *sar feu eri iturea*. — Posthec ad *gunusara* hinc usque ad zakadat.

1193. Usque ad predictam aquam *sar*. O. L. D. 27. — 1223. Inde ad *Sartuu* ibi sunt quatuor mete. Ph. 1/Z. — 1279. Ad paludem *uegsar* uocatum. O. L. D. 1401. — 1327. Ad paludem *Saar Huzyusaar* nominatam. O. L. D. 2477. — 1389. Ad lutum qui wlgariter *Hydegsaar* nuncupatur. A. 5. — 1415. Iuxta flunium *Saarvize* uocatum. O. L. D. 10317.

Ség. — Exhinc usque ad angulum *aruk* et postea usque ad *seg* ac deinde ad *ursa*.

1095. Tendit ad montem qui uulgo dicitur ... *uoas seg* de quo tendit ad fornacem calcis. Ph. 15/Oo. — 1335. Super montem *Seeg* nuncupatum. O. L. D. 2946. — 1338. Cuiusdam monticuli *Seeg* uocati. O. L. D. 31057. — 1367. Ad collem *Seegh* nuncupatam. O. L. D. 5539.

Ugor eredetű szó: vog.¹⁾ *sankv*, *sächv* = or. bugor (halom, domb. rakás); miként a föntebbi példákból világosan kitűnik, az eddig teljesen ismeretlen *ség* szó dombot jelentett; minden további félreértés kikerülése végett álljon itt a rokonhangzású, de patakot jelentő *séd* szóra is néhány példa: 1095. Trahit ad fontem qui nominatur *tuhut sedu*. Ph. 15/Oo. — 1341. Caudit ad fluuium *Hydeghsed*. O. L. D. 3808. — 1420 (1438). Iuxta meatum cuiusdam aque wlgo *Seed* uocate. O. L. D. 10921.

Str. — Tendit usque ad *lean siher*²⁾ indeque ad *aruk fee*.

1193. Inde ad *seyr kev*. O. L. D. 27. — 1252. Ibi est meta capitalis in monticulo *Ozolser* uocato. O. L. D. 369. — 1264. Uenit usque ad locum qui dicitur *paganser* Deinde uadit ad unum monti culum qui dicitur similiter *paganser*.³⁾ O. L. D. 571. — 1354. Veniet ad quoddam monticulum *Aproseer* nominatum. Lel. Met. Szabolcs. 18.—1402. Sepulchrum predicti fratres *Salamonsere* vocari assermissent. O. L. D. 1430. — 1492. Prope lapidem *Serkeu* uocatam. Ph. 50/A.

¹⁾ Munkácsi B. úr szíves közlése.

²⁾ Hasonló példa: 1095. Inde per sepulchrum puelle tenditur ad uallem in qua est fossa. Ph. 15/Oo.

³⁾ Középkori okleveleinkben igen gyakran találhatjuk: 1208. Usque ad metam inter sepulcra paganorum. O. L. D. 54. — 1336. Ubi eciam antiqutis fuerint sepulchra paganorum. O. L. D. 3007.

Ugor eredetű szó: cser. *šigér, šigar, šügár*: sír, sepulcrum; a főntebbi *siher* alak tehát csaknem teljesen megegyezik ezekkel.

Som. — Terciam partem forensis tributi de *sumig.*

1135. Habent siluas pro se separatas que uocantur *Sumlu* et bas faia. Ph. 15/Kk. — 1171. Protelatur sub monte *Sumug*. Ph. 27/Mm. — 1236. Inde protenditur et uadit ad *Sumkerek*. M. — 1347. Arbor *Sumfa* dicta. O. L. D. 3909. — 1351. Quidam rubus *sumbukur* vocatus. O. L. D. 4197. — 1410. Siluas magnas *Somos* et *Halagus* vocatas. O. L. D. 9661. A *gy* képzőről l. Ragok és képzők.

Szád. — Duabus continetur uis quarum una uocatur *ziget zadu* altera magna.

1095. Per latera montis usque ad introitum fagorum qui uulgo dicitur *bik zadu*.*) Ph. 15/Oo. — 1236. Uadit crebris metis terreis et arboris per ligot ad *Narxad*. M. — 1299. (1360). Iungit quendam locum *Nag-patakazada* uocatum. O. L. D. 1553. — 1347. Usque ad *Chabazurdukazada* uocatam. O. L. D. 3909. — 1369. Inter lapides *Zaadkeu* et *Mezkeu*. O. L. D. 31105. — 1436. In quadam captura piscium *Thozad* uocata. Lel. Beres. 6/4. — 1493. Veniret ad locum *Kerekerxad* nominatum. Le. Met. Zemplén 70.

Szakadat. — Hic extendit usque ad *zakadat*. — Posthec ad gunusara hinc usque ad *zakadat*.

1211. Usque ad locum qui uocatur *Zacadat*. Ph. Ti. 1/5. — 1275. Ad fluuium *Zacadat* uocatum. O. L. D. 908. — 1284. Iuxta quoddam Nemus aquosum *Sakadath* uocatum. O. L. D. 1176. — 1379. Penes vnam viam *Zakadath* uocatam. M. Mednyászky. — Példák a rokon szókra: 1389. Vna ripa *Kewzakadas* uocata. Lel. Mat. Márm. 13. — 1314. Sub or vnius parui Berch *Zakaduth* uocato. O. L. D. 28715. (*or* = *orr*; *zaka-duth* = *szakadott*). — 1511. Quedam stagna seu lacus wlgariter *Holthdwna* alio nomine *Dwnzakadekya*. O. L. D. 22137.

Szarm. — Rursus est locus pertinens ad prefatam ecclesiam qui incipit ab eodem lacu bolatin cuius est uocabulum *koku zarma* tendens usque ad magnam uiam que dirigitur in keuris tue.

1211. Est locus qui dicitur *Choc zorma* et ibi est meta regis Andree. Ph. Ti. 1/5. — 1222. Inde uadit in *Sceneteu zorma*. O. L. D. 103. — 1229. Duo molendina ecclesie daret uduornicis Regis unum quod erat super *Dunazorma*. Ph. 5/Gg. — 1252. Versus aquilonem ascendit ad *Inezorma* hinc vadit cum metis continuis ad *Zadurzorma*. O. L. D. 369. — 1297. Incipit a loco et possessione *Zymzorma* uocata. M. Justh. — 1347. A quodam portu seu transitu *Zwaykzorm* uocato. O. L. D. 3934.

*) Wenzel Árp. Új Okmt. I, 33. «Bilezadu»

A szónak helyés kiejtése ismeretlen, de értelme és eredete is homályos, csupán a legutóbbi adat nyújt némi fölvilágosítást arra nézve, hogy valami «rév» félét jelenthetett; a többi példák tanúsága szerint is mindig folyóknál és tavaknál, szóval vizeknél említetik.

Széna. — Posthec *petre zenaia hel rea.*

1299. Chege de Kach *scenaya.* Mon. E. Strig. II. 475. — 1326 (1335). Vsque viam *Scenahurdout* vocatam. O. L. D. 2515. — 1356. Feni seu prati *Hothuanusystapaszygeth zenaya.* Zalamegyei O. I. 569. — 1429. A quadam fonte scaturiente in valle *Zenauapaya.* Ph. Ti. 18/1. — 1460. Singulam vnam extensionem brachiorum feni vlgariter *egeg wl zenath* extorsissent. O. L. D. 31755. — Szláv eredetű szó: *sjeno.*

Sziget. — Duabus continetur uis quorum una uocatur *ziget zadu* altera magna.

1225. Tres insulas quavis modicas *Mogorsciget Beseneusciget Nas-sciget.* O. L. D. 119. — 1252. Inde vadit ad *Zyguethaga.* O. L. D. 369. — 1321. Insula maternaliter *Chakan Zygete* uocata. O. L. D. 2067. — 1348. Procedendo in acie insule *Nogzygethor* uocata. M. — 1436. Insula magna *Bende elethualozygeth* appellata. O. L. D. 12907.

Szil. — Inter *zilu kut* et *kues kut.*

1211. Sub arboribus vlgariter *silfa* uocatis. Ph. 37/I. — 1225. Prima igitur ipsarum meta incipit uersus aquilonem a *silfa.* O. L. D. 119. — 1347. Subtus arborem orni *Zyl* uocate. O. L. D. 3927. — 1429. Vsque quandam arborem ulmi vlggo *Zylfa* dictam. Ph. Ti. 18/1.

Tó. — Addidit eciam lacum *segisto.*

1135. Circumdatur autem terra illa palude que uocatur *urtou* habens fenem et piscacionem. Ph. 15/Kk. — 1211. Uersus occidentem ad *veyrmar thouua.* Ph. Ti. 1/5. — 1225. Cum tribus piscinis quorum nomina sunt hec *Terem alia tohu Cuiseb cerecto Homus tohu.* O. L. D. 119. — 1355. Transeundo quendam lacum *Gekentou* nuncupatum. O. L. D. 17634. — 1389. Ad lacum *Tyztatow* uocatum. Lelesz. Ac. 18/12. — 1467. Decurrensque ad lacum *Remethek thawa* tendens directe ad Cherethyefok. Lel. Ac. 78/1. — Ugor eredetű szó: *to, tuv, toj* stb.

Tó. — Tendens usque ad magnam uiam que dirigitur in *keuris tue.* — Inde *aruk tue* que uallis usque ad kangrez uiam extenditur. — Exinde ad magnam uiam que ducit ad *aruk tue.*

1194. Ex inde procedit ad *aructeu* et ibi est meta. O. L. D. 33. — 1211. Usque ad locum qui uocatur *Zolocostueh.* Ph. Ti. 1/5. — 1285. Inde procedit uersus orientem ad *Keuruspotokatewym.* M. Soós. — 1359. Primo inceperunt in fluuio Topol vbi alter fluuius *Rednek* uocatus caderet in ipsum fluuium Topol in loco uidelicet *Rednektu* appellato. M. Kapy. — 1484. Penes *Holththyzateve* et vsque Ticiam corporalem [a derék Tiszáig] metaliter eundo. M. Ibrányi.

Út. — Hinc *ohut cutarea.* — Inde ad castelic et feheruuaru rea meneh *hodu utu rea.*

1095. Uadit ad aliam uiam que dicitur *qupisuta.* Ph. 15/Oo. — 1253. Inde descendit in quandam uiam in formam crucis factam que uulgo *Keruzt vth* dicitur M. Forgách. — 1320. Venit ad vnum locum *Petegyabuguta* dictum. O. L. D. 1990. — 1378. Peruenissent ad quandam magnam uiam *Borhordouth* nominatam. O. L. D. 6871. — 1467. Ad uiam que vocaretur *Therhes vth.* Lel. Met. Bereg 21

Vár. — Inde ad castelic et feheruuaru rea meneh *hodu utu rea.*

1095. Duodecimum predium quod dedit andreas episcopus in *felduuar.* Ph. 15/Oo. — 1193. Inde ad monticulum qui uocatur *war.* O. L. D. 27. — 1283. In quodam castello *Swynuar* nuncupato. O. L. D. 1142. — 1363 (1371). Ad vnum locum *Teglauar* uocatum wlgariter, secundum uero Olachos Charamida nominatum. O. L. D. 5782 (rum. *cărămidă*: tégla) — 1430. Castrum nostrum *Zenthlaslowara* uocatum ex opposito dicti Castri Galamboez. O. L. D. 12220

Vásár. — Postea gnir ueege holmodia rea exinde *mortis uasara kuta rea.*

1137. Duobus mancipiis Tecula cum tribus filiis et *Wasard* cum uxore et duobus filiis. Ph. 13/L. — 1214. Proceedit ad aliam uillam que uocatur *Wasard.* O. L. D. 69. — 1270. Villa *Mortunwasara.* O. L. D. 746. — 1274. Cuiusdam terre Reginalis *Wasarfoha* uocate. M. Forgách. — 1321. In foro *Keedwasara* uocato. Zichy O. I. 196. — 1420. Ad quandam uiam magnam quam *Wasarwth* uocari dixissent. O. L. D. 10923. — 1486. In Ciuitate pesthiensi in uico *Buzawasar.* O. L. D. 19161.

Vég. — Inde ad holmodi rea postea gnir ueege holmodia rea.

1193. Inde ad aquam *vegag.* O. L. D. 27. — 1275. Incipit a parte orientali in palude *vegsar.* O. L. D. 927. — 1351. Vineam suam in monte *faluuege* uocato. Hazai O. III. 162. — 1467. Vbi a monte *Erkedhege vegen* caderet ad fluuium. Le. Me. Bereg. 21. — 1512. Plateam autem *Magyarwegh.* Plateam uero *Zaazweg.* O. L. D. 24869.

Vejsz. — Inter *feku*¹⁾ *ueieze* et uiam que ducit ad portum siue in piscacionibus seu in arundinetis eidem ecclesie adpendent. Est alius locus in eodem bolatin inter *putu uueieze* et *knez* ad sanctam pertinens ecclesiam cum suis piscacionibus et arundinetis.

1095. Ad exitum riuli quod dicitur *ueieztue.*²⁾ Ph. 15/Oo. — 1240.

¹⁾ Igen nehezen olvasható, talán seku.

²⁾ Wenzel Árp. Új Okmt. I, 32. «Vecehtue».

In IIII-or locis locum congruentem piscacioni qui wlgo *Weyz* appellatur. Ph. 61/8. — 1283. Duos lacos piscine *Sceleueyze* et *Benedukueyze* uocatas. O. L. D. 1157. — 1357. In fluuio Sytua clausuram piscature scilicet *Weyz* uocatam figere consueuerunt. M. — 1455. Triginta octo clausuras wlgariter *Weyz* dictas. Lel. Ac. 66/41.

Vannak az oklevélben olyan személy- és helynevek, melyeknek a magyar nyelvben semmi értelmük sincs, de azért a hangok fejlődésének szempontjából mégis figyelemre méltók. Ezek betűrendben a következők: *babu*¹⁾ = Báb; *balatin* és kétszer *bolatin* = Balaton; *bagat*²⁾ = Bagát; *culun* = Kolon; *ecli* = Ekli; *fortudi* = Fadd; *gamas* = Gamás; *knez* = Kenese; *koku* = Kak; *mortis* (kétszer) = Martos);³⁾ *olup* = Alap; ⁴⁾ *putu* = Pot; ⁵⁾ *segis* = Segős, vagy *d* képzővel Segösd; *telena* = Tolna; *tichon* = Tihany; *turku* = Török, Törek; *ursa* = Örs.

Megfejtetlen szók: *asauuagi* (semmi esetre sem aszóág, mert ez az alak soha sem fordul elő, hanem mindig csak aszúág; egyéb-iránt az *uu* jelen oklevélben kivétel nélkül *v-t* jelent, tehát könnyen meglehet, hogy a kérdéses szó ásovány, melynek értelme ásovány volna, de erre még nem lévén bizonyítékom, csak föltételesen merem állítani); *caztelic* és *kasztelic*, *feku*, *fidemsi*, *gunu*, *huluoodi* (kétszer), *itu*, *iohtucou*, *kangrez*, *lopdi* (talán lápod), *lupa*, *opoudi*, *petra*, *petre* (kétszer), *serne*.

Betűk és hangok.

A mássalhangzók közül a következők: *b, d, f, g, l, m, n, p, r, s, t* és *z* mindig úgy vannak írva, mint ma; a többiekre nézve megjegyzendő: *gy* = *g* pl. *füzegy* = *fizeg*, *megyéje* = *megaia*; — *h* = *h*, csupán egyetlen esetben = *ch*, t. i. *tihany* = *tichon*; a mi a *ch*-val való írását illeti, általános szabályt nem állíthatunk föl, mert igen ritkán található: *churchu* = horh, *chigisti* = hegyesd (az idézeteket lásd föntebb a horh és hegy szóknál), továbbá: 1095. Pastores Zolnic *Chozug*. Ph. 15/Oo — 1270 (1311). Vsque ad vnum montem circa dictam aquam qui vocatur *Mezechtelen hig* ascendendo. M. Görgey. — 1285. *Lopuch* = lapuh, lapu lásd az o — a

¹⁾ 1211. De inde ad sabulum Bab. Ph. Ti. 1/5.

²⁾ Igen gyakori személynév.

³⁾ 1358. Mortuus alio nomine Morton. Ph. Ti. 1/17. — Ennek a szónak tehát semmi köze a *mart* és *martos* szókhoz.

⁴⁾ Közönséges személy- és helynév.

⁵⁾ Ismeretes személynév.

hangnál; j = i, pl. megyéje = *megaia*, vejesz = *ueiez*, de kétszer *h*-val íratik: nagy aszó fejére = *nogu azah feherea*, fejevár = *feheruuaru*; k = *k* és *c* fölváltva, pl. kút: *kut* és *cut*; — *ly* = *l*, *ny* = *n*, pl. leány = *lean*, berkenye = *brokina*, de két ízben *gn*-nel írva: fővényes = *fuegnes* és nyír(fa) = *gnir*; ez igen ritkán található, pl.: 1223. Terciam partem Danubii et piscature integraliter que *thagna* dicitur. Ph. 1/Z. — 1240. In predio *Digna* hec sunt nomina Jobagionum. Ph. 61/8, (*digna* = dinnye); — *sz* = *z*, csupán egyszer = *s*, t. i. gyisznó: *gisnav*; *v* = *uu* és *u*; *cz*, *cs*, *ty* és *zs* hangok nem fordulnak elő.

A magánhangzók közül: *á* = *a*, lásd az *árok bálvány, három, sár, szád, vár, vásár* szokat; *e* = *e*, *fekete, fertő, hely, kert, ölyves, mezeje*, stb.) az *ë* hang csupán egyetlen egyszer *i*, hegy = *hig*, ez másutt is igen ritkán fordul elő és akkor is csak kivételesen mint pl. egyház helyett néha *igyház*: 1251. Itur ad forum versus *feir ighaz*. Ph. Ti. 1/8. — 1256. Ascendit a *Keuzyg* in montem *Hygmog*. Ph. 10/G. (*zyg* = szeg.); — *é* = *e*, *ér, fejr, körtvély, ség, széna* stb.; *i* és *í* = *i*, *szil, sziget, nyír*; *ó* = *av, au, ah*, disznó: *gisnav*, monyovó: *munorau*, aszó: *azah*; a hosszú *ó*-nak ezek a legrégibb írásmódjai a jelen oklevélen kívül sohasem találhatók, hanem kizárólag csak *ov* vagy *ou*, pl. 1095. Aratores in Cupan Poscuba *Zastou Ratun Seekeres Paztur Lopu tunc bokon woiadi* etc. Ph. 15/Oo — 1109. Dedit villam *Zamtov*. O. L. D. 11. — 1211. *Warou Numuolou Nuuzou Miltou Latou* etc. Ph. Ti. 1/5. (azaz: váró, nemvaló, nyúzó méltó, látó). — 1234. Itur ad rus Bissenorum quod uulgo dicitur *Beseneuthorlou*. Ph. 32/A. — 1269 (1275). Agasonum ducis qui dicitur *Nerguestortov*. O. L. D. 671. — 1340. Duo molendina pylatoria wlgariter *korlow* dicta. O. L. D. 3337. — 1418. Johannes *Thagadou*. Lel. Ac. 38/55; — rövid *ö* = *u*,*) pl. *körtvély, köves, ölyves, töve* stb.; hosszú *ö* = *eu, fertő, kőrís*; ez a megkülönböztetés egészen következetesen tapasztalható a későbbi oklevelekben is, pl. 1181. Protenditur ad arborem que uocatur hungarice *Tulg*. O. L. D. 22. — 1358. Eandem possessionem *Kurtusmeger* titulo Buccinatorio hereditario iure etc. O. L. D. 4792. — 1168. Dedi eciam vineam unam in uilln *Sceplevs*. Ph. 51/N. — 1211. *Ereus Egueteu Chipeu*.

*) Másutt: *v, w*, pl.: 1324. Cedit ad vnum vsuin. O. L. D. 33338. — 1342 (1382). Petro dicto *Wzuegh*. O. L. D. 1353.

Ph. Ti. 1/5. — 1337. Ad vnum montem qui uulgo *keekleu* appellatur. O. L. D. 3057. — 1353 (1361). A puteo uidelicet *Cepegeru* incipiens, O. L. D. 26980; — a hosszú ő egy esetben *eh*-val van írva, menő: *meneh*, meglehet, hogy itt nyújtott *ē*-t kell olvasnunk; ez a jelenség meglehetősen gyakori a középkori magyar nyelvben: 1395. Johanne dicto *Nyese*. Lel. Ac. 22/18. — 1400. Sebastiani dicti *Borkethe* Lel. A. 27/21. — 1436. Georgio *Segethe* Le. A. 53/44. — 1459. Benedicto *Hydwete*. Le. A. 70/47. — 1502. Vsque ad *Theglawethe* domini de Pok. Ph. 4/S.; — hosszú = u, pl. kút; rövid ü és hosszú ú nem fordulnak elő.

Az úgynevezett szóvégi kihangzókra — jóllehet temérdek példa áll rendelkezésünkre — semmi bizonyosat sem mondhatunk. Ilyen szóvégi kihangzó három volt ú. m. *a*, *i* és *u*; legritkább az első és leggyakoribb a harmadik. Legkorábban eltűnt a két első, ugyanis 1220 után már nem található, az *u* még 1240-ig elvétve előfordul, mind a három csak mássalhangzók után áll, tekintet nélkül arra, hogy az illető szó magas- vagy mélyhangú.

Példák az *a*-ra: jelen oklevélben *ursa* = örs; 1181. Hec sunt nomina illarum Lence *Bibura* etc. Ph. 14/L. — 1211. Isti sunt ioubagiones Latamas Hotus Zegen *Hozuga*. Ph. Ti. 1/5.

Példák az *i*-re: *huluoodi*, *fofudi*, *holmodi* stb.; — 1095. Secundum predium est *Ruozi*. Duodecimum predium est *Tumurdi*. Ph. 2/A. (ma: Ravazd és Tömörd), *chigisti* = hegyesd (lásd fentebb a *hegy* szónál); — 1095. Tercia uilla est que nominatur *panauuadi*. Ph. 15/Oo (ma: Ponyvád); 1131—41. In tribus uillis uidelicet in besen in *karadi* rad. Ph. 26/C.

Példák az *u*-ra: *szil*, *szád*, *kerék*, *horh*, *nagy*, *had*, *út*, *lovász*, *vár*, *lyuk*, *három*, stb.; 1095. Per alueum salsuginis que dicitur *scequ*. Ph. 15/Oo. (azaz szék, ugyanezen oklevélben *sedu*: séd, lásd fentebb a *ség* szónál); 1211. Protenditur usque ad *Beruc zegu*. Ph. 37/J. — 1232. Exinde tenet metam cum terra *Potkerequ*. M. Kisfaludy.

Ezeknek a szóvégi magánhangzóknak kérdése csak akkor lesz tisztázható, ha majd minden fönmaradt adat össze lesz gyűjtve, mert csak akkor lesznek megállapíthatók azok a mássalhangzók és hangcsoportok, melyekre ezek következni szoktak.

De nemcsak a szók végéről, hanem azoknak második és harmadik szótagjából is eltűnnek néha a magánhangzók. pl.

a jelen oklevélben: *ueiez*: vejsz, *siher*: sír; későbbi példák: 1095. ugyancsak *ueiez* (lásd fentebb ezt a szót); 1252. Inde cum multis metis vadit ad *Asawanthu*. O. L. D. 369. — 1240. Villas Dyaqui Stará Vyfolu Vduory Molua Vduore *Buhturuyan*. Ph. 61/8. (azaz: bojtortján). —

1257. Uadit iuxta magnam siluam que dicitur *Ereztewen*. O. L. D. 456. — 1266. Unum predium nomine *Solomar* prope Budam. O. L. D. 604. — 1314. In eadem *Keseken Eger* pothoka. Prima meta incipitur in *Keseken egerfey*. O. L. D. 1844. (azaz: keskeny). — 1435. Ad vnam metam wlgo *Thehthewen* dictam. O. L. D. 30434. — 1484. Fenilium wlgo *Irothwan* ad ducenta falcastra. Le. A. 94/15.

Ezzel ellentétben némely szó — ha nem számítjuk az idővel eltűnt szóvégi hangzót — egy szótaggal rövidebb volt, mint ma, ugyanis egyes szóvégi mássalhangzó csoportok (*rk, lm, rm, tk* stb.) még eredeti alakjukban megvannak, pl. *harmu*: három, *holmú*: halom, továbbá:

1221. Quorum nomina sunt hec Zubus Beud Nepleguen *Nugulm* Hodus etc. Ph. 4/B. — 1277. Uenit ad fossatum *ark* uulgariter dictum. O. L. D. 35834. — 1328 (1388). Circa predictam viam est quedam arbor Magalfa wlgariter vocata que *Nyugulmfa* appellatur. O. L. D. 7345. — 1399 (1406). Vnum virgultum alias *Berk* wlgari. A. 6. — 1415. Ad quandam venam quam Andreas *Zydalmthauafoka*, dictus vero Sigismundus econtra Thwrzeg Eger vocari dixisset. M. Kállay.

Az *a—o, o—u* hangokról alább.

Ragok és képzők.

Egyes számú 3. szem. birtokrag 16 szónál fordul elő, ezek közül 7 magánhangzón, 9 pedig mássalhangzón végződik, ennél fogva két csoportra osztva fogjuk tárgyalni. Az elsőhöz tartoznak: *azaa* aszója, *fehe* és *fee* feje, *meze* mezeje, *tue* töve, *holmodia* halmodi-ja (erre nézve lásd magát a szót és a szóvégi kihangzókat), *megaia* megyéje, *zenaia* szénája. Ezekből láthatjuk, hogy akkor még nem mindenütt szűrták közbe a hiatus elenyésztetésére a *j-t*. Ez, miként az alábbi példákból látni fogjuk, elvétele a XIV. sz. végéig is előfordul:

1095-iki példákat l. a *fő* és *vejsz* szóknál, 1135-ikit pedig a *fa* szó-nál; — 1211. Ad collem qui vulgo dicitur *Apatfeereh* et sub colle sunt due mete. Inde egreditur ad monticulum qui uulgo nuncupatur *Zoua-feereh* iuxta quem est meta. Ph. Ti. 1/5. (azaz: *fejére*, ebből *fő*, *feje* ugyanilyen példát l. a *-ra -re* ragnál; — 1240. Fenetum nomine *Apat toa*. Ph. 61/8. — 1236. Prima huius terre meta incipit in *Eruzlu meze*. M. — 1257. Vadit ad finem *Chichowgepwe*. Usque ad *Bud gepwe* O. L. D. 461. — 1266. Cum stagno nomine *aaron mortuaya*. O. L. D. 604. — 1270. Fossatum quod wlgariter *Wrdugbarazdaya* nuncupatur. O. L. D. 1877. — 1283. Ipoliti nepotis Mohar nostro autem wlgari *Moharunukaya* uocati. O. L. D. 1145. — 1330. Incipit in vertice cuiusdam montis *Michal hazateteye* vocato. M. Péchy. — 1351. Nec racione collecte marturinarum *Banzo-*

lusmaia uocatarum. A. 3. — 1389. Cuiusdam Silue *Kohnyaerdee* uocate. Excepta Silua Coquine. O. L. D. 7460. — 1404. In possessione *Jakabfyanianusfalva*. M. — 1407. Prescripta piscina *Penthelethonyaya* non *Zalkthonyaya* uocaretur. O. L. D. 10004. — 1433. Perueniet ad terram *Matediaya*. Ph. 15/E. (*dió: diaja*, mint *aszó: aszaja*, illetőleg *j* nélkül *azaa*; l. még a *disznó* szót). — 1435. Cuiusdam terre *Baczkafoyathaya*. M. Ibrányi. — 1448. Peruenissent ad silam sew rubetum wigo *Makogeperye* uocatam. O. L. D. 36391. — 1476. In prato *Czakokapozthaya* uocato. Le. A. 86/28.

Mássalhangzón végződő tőhöz 9 szóban járul a 3. szem. birtokrag: *uuege* vége, *sara* sárja, *uasara* vásárja, *cuta* kútja, *eri* ere, *uueize* vejsze, *holma* halma, *zarma* szarma, *humca* homokja. Mindezekre álljanak itt a következő századokból való példák:

1095-iki példák az *ér* és *út* szóknál, továbbá: 1095. Quintum preidium quod dicitur *ketel loca*. Ph. 15/Oo. — 1211. Tendit per ripam eiusdem fluuii ad locum qui dicitur *Banruueh*. Ph. Ti. 1/5. (azaz: Bánréve, a középkorban *ré* sohasem fordul elő, hanem mindig csak *rév*). — 1231. Ad locum qui uocatur *Chasma Berke*. O. L. D. 168. — 1245. Iuxta magnam salicem in latitudine terrarum que uulgo *Ketbarana scele* dicitur. Ph. 64/A. — 1293. Ad pontem *Zemdyhyda* uocatum. O. L. D. 2223. — 1344. Monticulum qui wigo *Bolukpeturholmya* nuncupatur. O. L. D. 3678. — 1344. In latere vnus vallis *Vrduk Zantasa* uocate. M. — 1343. Castra *Chaakturonia* et Sturgow uocata. Ph. 55/E. — 1348 (1379). Michaelis dicti *Mehfulca*. O. L. D. 37078. (*fulák: fulánk*, Ny.Sz. tehát *fulák: fulca*, épen olyan, mint *homok: humca*, l. ezt a szót). — 1357. Ad quendam foueam *Benedicverme* uocatam. A. 3. — 1364. Totalis possessionis Owalth alio nomine *Varnepefelde* uocate. M. — 1371. Venit ad Siluam *Ispantauakvzy*. M. — 1386. Hinc transeundo super *Reufsaorumya* vsque ad fluuium Danobii. O. L. D. 7182. (ez tehát épen ellentéte a *homok: humca*-féle alaknak, ma ugyanis: *homoka, orma*). — 1392. Ad quendam collem *Kaderdeuchupya* dictam. O. L. D. 28769. — 1395. Aliam particulam terre ipsorum *Eghazzerefelde* nominatam. M. — 1411. Venissent ad Alpem *Zephawasa* alio nomine *Crasnahawasa* uocatam. Le. Met. Mármaros 18. (*krasna* szép). — 1413. Exit de fossato magno *porozloarkya* uocato. O. L. D. 28778. — 1417. Cum piscina *Zenthistuanpalastya* uocata. Le. Introd. P./2.

A helyhatározó *-ra, -re* rag teljes *reá* alakjában 9 szóban 12-szer fordul elő és pedig hatszor össze van írva az illető szóval, hatszor pedig nincs. Miként már a bevezetésben is említettem, az oklevél egykorúságának egyik legerősebb bizonyítéka a *-ra -re* ragnak itteni teljes alakja (vö. *reá-m, reá-d* stb.), mely így sohasem található többé, de ezenkívül még az is figyelembe veendő, hogy a *reá* teljes alak különbség nélkül járul magas és mélyhangú tőkhöz, a mi a következő századokban szintén nem fordul elő, hanem egészen úgy illeszkedik a tőszóhoz, akár csak ma.

1211. Ad montem qui uocatur *Varfeereh* iuxta quem sunt due mete. Ph. Ti. 1/5. (azaz *fejére*; még két ilyen példa a 3. szem. birtokragnál). — 1232. Superius peruenit ad *Yciafucara*. M. Kisfaludy. — 1265 (1272). Deinde uenit ad *Balwankure* et ibi sunt quatuor mete. O. L. D. 596. — 1273. Postea currit per duas metas continuas ad *menytegudurre*. O. L. D. 841. (azaz: mennyütögödörre). — A XIV. századbeli példák a *menő* szónál találhatók. — 1401. Ad vnum montem *Mesesrehagow* uocatum. O. L. D. 8650. — 1402. Benedictum *Bothrafaragoth*. Le. A. 27/18. — 1421. Quadam particula terre *Monyorosrayarowfeld* uocata. M. — 1421. Ad quendam fossatam *wlgo weremre*. O. L. D. 11116. — 1426. Thoma dicto *Napranzew*. Le. A. 46/18. — 1474. Ad nouem marchas *wlgo kylenechgyrara*. M.

Az *-ász -ész* főnévképző egyszer fordul elő: *luaz lovász*; későbbi példák:

1231. Uadit ad occidentem super uia *Halazu*¹⁾ usque ad Danubium ad *Vrrewy*. O. L. D. 168. — 1240. In predio *Mehez* hec sunt nomina jobagionum. Ph. 61/8. — 1379. Petrum dictum *Madaraz*. Le. A. 12/47. — 1389. Petrus *Mehez*. O. L. D. 7469. — 1422. Johanne *Vadaz*. Le. A. 42/38. — 1423. Thomas *Rewez*. Le. A. 43/83. — 1461. Nicolao *Thykaz*. M. Kállay. — 1463. Petro *Banyaz*. M. Kapy.

Az *-at -et* főnévképző a *szakadat* szóban kétszer fordul elő és talán a *sziget* szóban is-et képző van; későbbi példák:

1327. Ascendit ad montem *Istenkelethe* dictum. O. L. D. 2470. — 1417. In loco *Thelekthekeruleth*²⁾ nuncupato. M. — 1428. Ad locum qui dicitur *Heeleuwechersarkalath*. Penes eandem *Heelewch*. O. L. D. 12031. — 1450. Vnum velum deauratum quod continet super lectum uidelicet *wlgo menezet*. Le. A. 108. — 1479. Diuertens ad locum qui dicitur *Alsofolyamath*. M. — 1510. Penes quendam terram *Kewzepakazath* uocatum M. Forgách.

Az *-s* melléknévképző 3 szóban hatszor fordul elő: *köves* (4-szer), *ölyves* és *fövényes*; későbbi példák:

1095. Quartum predium quod est iuxta fluium *arpas*. Ph. 15/Oo. — 1152. Duos pulsatores scilicet *Vosos Foth*. Ph. 38. — 1211. *Feguueres Erdeus Horogus Vodos Zentus* etc. Ph. Ti. 1/5. — 1240. *Vendegus Vduorus Vydecus Hotolmos Scemus Golombus*. Ph. 61/8. — 1227. Ad unum montem que in hungarico *Nerges berch* nominatur. O. L. D. 134. — 1245. Iobagiones equestres qui uulgariter *Louoslegen* nuncupantur. O. L. D. 287. — 1275. Ascendendo circa montem *Vylagus*. M.

¹⁾ A «halász» szóra a többi példát l. a Term. Tud. Közl. 1894 évf. 492. l.

²⁾ Ennek megfelelő latin szó az okleveleinkben számtalanszor található «diverticulum» pl. 1395. Abhinc inter duas sessiones versus aquillonem procedendo in diuerticulis terrarum arabilium pertingeret ad Arukzeg. M.

Rhédey. — 1257. Viginti sex iugeribus terrarum de *Keykusfev*. Ph. 14/M. — 1320. Ad vnam arborem *Ikrustul* dictam. O. L. D. 1990. — 1337. Possessiones *Oltarusperkedfew* et *Zantowteluk* vocatas. O. L. D. 1390. — 1356. Supra quendam vadum seu transitum *Kuuechesrew* dictum. Le. Met. Ugocsa 10. — 1368. Quidam riuulus Rogosnapataka alio nomine *Sasuspatak*. O. L. D. 25769. (*rogos sás*). — 1384. Molendini *Hedasmolon* nominati. O. L. D. 7101. — 1392. Vnam metam reperissent perforatam *Lykashatar* dictam. O. L. D. 28769. — 1392. Dirigitur ad Siluam *Euethes*. Ph. Ti. 1/21. — 1422. Stephanus *Syathagus*. O. L. D. 11283. — 1423. Andree *Jonhus*. Le. A. 43/18. — 1427. Mesda seu signum inciperet in vno arbore piri siluestris vlgó *Ikreskurthuul* dicti. M. — 1389. Peruenit ad montem *Syuegesheg* appellatum. Le. Met. Abaúj 14.

Az *-i* melléknévképző egyszer fordul elő: *eleui* elevi: azaz elői; későbbi példák:

1311. Decem pecias panni *yprí*¹⁾ uocati. O. L. D. 1790. — 1483. Duabus tunicis de medio pernis et *ahy*.²⁾ M. Kállay. — 1343. Quandam magnam viam *atrakynogwth* vocatam. O. L. D. 3573 — 1382. Cuiusdam noui pontis *Zomaionihid*. O. L. D. 30725. — 1384. Ad antiquam viam *Posoniwth* vocatam. Ph. 41/R. — 1416. Quandam viam *Zechyvt* vocatam. A. 7. — 1423. Duobus pratis sew fenilibus vno Anthalnyla et altero *Athyaywthamelleke* nominatis penes viam de possessione *Athya* ducentem existentibus. Le. A. 43/11. — 1450. Continenciam ad domum videlicet *hazy helthezo*. Le. A. 108.

Az *-ó -ő* igenévképző két szóban fordul elő: *azah* aszó, *mench* menő; mint az alábbi példákban is látni fogjuk, a legszebb és legérdekesebb középkori magyar szók mindenestre az igenevek.

1211. *Lukeu Kereu Thocorou Meteu Thogodou Erizeu* etc. Ph. Ti. 1/5. — 1252. Quorum vinitorum nomina hec sunt in villa Sceuleus Crachin Hothus *Wetheu Aarud Feltheu*. O. L. D. 369. — 1256. Prima meta incipit a *feredeuszg* iuxta pratum egrug. Ph. 10/9. — 1291. Uadit supra ad montem *akazthowhegy* vocatum. O. L. D. 1332. — 1353. Priuilegium³⁾

¹⁾ *Ypres* (olv. *ypr*) város Nyug. Flandriában.

²⁾ A középkori magyar nyelvben Aachen (ebből az ófn. szóból: *aha*, *acha*, 'víz') városának neve *Ah* volt: 1361. Faciat peregrinacionem ad ecclesiam beate virginis de *Ah*. M. — Az aacheni székesegyház híres magyar kápolnájáról (építtette Nagy Lajos királyunk 1374-ben) és annak magyar eredetű kincseiről bővebben: Hampel, Archæolog. Ért. új folyam VIII; továbbá Pulszky-Radisich, Az ötvösség remekei Magyarországon: végül: Az 1884-ik ötvösműkiállítás lajstroma.

³⁾ Hogy ez az oklevél (eredetije nincs meg) csakugyan 1280 előtt kelt, kitűnik a következőkből: 1280. Quandam terram custodum siluarum nostrarum ad Potok pertinentem Roduan uocatam prout in antea contulisse dicimus eidem pacifice possidendam etc. M. Soós. — Talán ebből az *óv-ni* igéből származik az *avas erdő* elnevezés; az *avas* óvott, azaz tilos

quoddam excellentissimi principis domini Ladislai Regis Hungarie super terris Custodum siluarum et piscatorum tunc regalium prope villam Patak *Erdeuouou* et Halaz vocatorum. M. Soós. — 1334. In quodam loco vlgo *Wereumal* vocato. O. L. D. 2864. (*verő* ma is élő szó ebben: verőfény). — 1349. Ad terram vbi carbones cremantur *Zenhegethew* vocatum O. L. D. 30114. — 1357. Sud pede cuiusdam monticuli *Solumkaialthow* vocati. M. — 1359. Quatuor molendinis per manus artificis aqua desuper opprimente currentibus *felyulchapomolon* dictis. M. Kapy. — 1367 (1384) Cadit in alium fluuium *Altalesew* vocatum. O. L. D. 5595. — 1369. Pergendo inter capita duorum riuulorum videlicet Vizak et *Vizzafulou-pathaka* vocatorum. M. — 1389. Michael *Haztapasztou*. O. L. D. 7467. — 1415. Vnum crinale *Nyakkawethew* vocatum. M. Máriássy. — 1416. Michaelem dictum *Kerehtew*. M. Rhédey. — 1429. Georgius *Polczonzaro* dictus. M. Rhédey. — 1430. Monticulum vlgo *Dobogohalm* vocatum. O. L. D. 12298. — 1453. Mathias *Erdekelew* O. L. D. 36407. — 1480. Benedictum *Lothanoytho*. Ph. 51/Rr. — 1499. Petrum *Sokzerethe* Le. A. 107/2.

A *-d* hely- és személynévképző, mely állítólag azonos a következő *-gy* képzővel, csak az *-i* véghangzóval együtt fordul elő: *holmodi, opoudi, lopdi, huluoodi* stb.; későbbi példák:

1152. Item *Damacham* et *Houodi* et *Hugdi* liberas esse constituo Ph./38. — 1135. Quorum nomina ista sunt Zelemen *Nemusd* etc. Ph. 15/Kk. — 1211. *Hytuand Fiod Quereud Arud Tengurd Halald* etc. Ph. Ti. 1/5. — 1225. Quorum nomina sunt Kynus *Bizoud* etc. Ph. 1/F. — 1231. Usque Danubium ad Vrrewy qui est sub ecclesia *Erdeud*. O. L. D. 168. — 1252. Subtus montem *Mogusd*. O. L. D. 368. — 1264. Transseundo quandam vallem *Tekeneud* vocatam. Ph. 16/0. — 1297. Per viam a Lapus Nyar usque ad aquam *Kysdunad* uocatam que via dicitur Altaluth. M. Justh. — 1407. Juxta lapidem *Soosd*, M. — 1468. Duo falcastra feni in loco *Kyswelgyed* vocato. M.

A *-gy* képző, melylyel leginkább fanevekből erdő- és folyóelnevezések alkottatnak, kétszer található: *fyzeg* fizegy (mai kiejtés szerint füzegy) és *sumig* somogy; későbbi példák:

1349. Iuxta fluuium *Egreg*. Ph. 5/Ll. — 1231 (1397). Tenet metam cum Silua *Zylag*. O. L. D. 174. — 1489. Quoddam nemus *Zylagh* vocatum. O. L. D. 8446. — 1367. Vltra fluuium *Nyarahg* vocatum. O. L. D. 5549. — 1095. Siluam unam que appellatur *Hashag*. Ph. 2/A. — 1359. Versus Siluamipsius Monastrei *Feketeuerdeu* seu *Hassagh*¹⁾ vocatum. Ph. 20/C.—

erdő volt ellentétben a közérdővel: 1337. Uersus occidentem per Nemus *Owosberuk* uocatum. M. — 1379 (1381). Siluas *Kuzerdo et Ouas* nuncupatas. O. L. D. 6753. — 1480. Quandam Siluam *Awas* vocatam. O. L. D. 36717.

¹⁾ A mai *hárs* alak a középkorban sohasem fordul elő, hanem mindig *hás*; pl. 1363. Arborem Tylie *Hasfa* vlgariter dictam. O. L. D.

1236. Tenet metam cum villa *Zaldubag*. M. — 1414. Quibusdam Siluis *Zaldobagh* et Eger appellatis.¹⁾ Le. A. 34/58.²⁾

A folyó- és erdőelnevezéseken kívül a *-gy* képzővel ilyen szók is képeztetnek: *horhagy*, ebből *horh*, l. NySz. továbbá: «Vineam in territorio *Hurhag* vocato. O. L. D. 3181. — Igen gyakran találkozunk azzal a nézettel, hogy az ilyen folyónevekben *Egregy*, *Füzegy*, *Nyáragy* stb. az *ügy*, *víz* szó tartotta fönn magát, de ez tévedés, hiszen az *ügy* szó csak nem fog minden egyes esetben a tőszó kedvéért *-agy*, *-egy*, *-ogy* stb. alakot felvenni. De megmit jelentsen akkor a *-gy* képző az erdőelnevezésekben: *szilágy*, *száldobágy*, *gyiogy* vagy *gyógy* (ebből *gyi* = dió, lásd a hangok és bettek közt a *d-t*), továbbá az ilyen szóban: *horhagy*(?) Ezekre csak nem lehet ráfogni, hogy vizek volnának. Egyébiránt az *ügy*, *víz* szó, a hányszor csak előfordul, mindig teljes alakjában ki van írva, pl.: 1434. Ad quendam paruum riuum qui wlgo *wyzafolowgy* vocaretur. O. L. D. 12594.

5207. — 1407. Arbore Tylia wlgo *hasfa* vocata. O. L. D. 9363. — Hasonlóképen: *nyds* nyárs, *fassang* farsang.

¹⁾ Os képzővel: 1498. Quadam Siluam *Zaldoboszeg* vocatam. Le. A. 106/2. — 1533. Siluam suam *Zaldobos* vocatam. O. L. Kol. Mon. 106.

²⁾ A tőszó *száldob* az oklevelek tanúsága szerint hársfát jelentett: 1391. Sub quadam arbore Tilie wlgariter *Zaldob* vocata. Ad quendam Siluam *Malezaldoba* nominatam. O. L. D. 28954. — 1430. Peruenissent ad quendam arborem Tilie wlgo *Zaldob* vocatam. M. Bethlen. — A NySz.-ban csak egyetlen idevágó adat található: «A szőlőt, ha elég vastag, tzigolya avagy *száldok* vesszőkkel is meg lehet kötözni.» Apáczai Csere J. Encycl. 271. Sándor István is átvette ezt: «*szádok*, *száldok* tilia». De megvan a régi TSz.-ban mint székely tájszó: *szádokfa*, *zádokfa*. (A Czuczor-Fogarassy féle szótárban: «szál-dob egymás mellé vert két karóról lógó deszka melyen a helységekben elszállásolt lovas katonáknak abrakolásra dobolnak»; hogy ez az adat hiteles-e és az itt említett szál-dob mennyiben függ össze a fönt említettekkel, el nem dönthető. Ilyen értelme van egy állítólag 1463-iki oklevélben is, l. Székely Oklevéltár I. k.; csakhogy ez az oklevél nagyon gyanúsnak látszik, tehát bizonyítékul el nem fogadható). — Az oklevélbeli példák és a mai Száldobágy nevű helységek tanúsága szerint a *száldob* szó a következő megyékben élt: Bereg, Szatmár, Máramaros, Szilágy, Bihar, Kolozs, Udvarhely, stb., tehát csakis a Tiszától keletre.

Az a—o és o—u-féle elmélet.

A középkori magyar nyelv hangtanának kétségenkívül legnehezebb része a rövid magánhangzóknak (*a, o, ě*) mikénti kiejtése és írásmódja. Eddig az a nézet volt elterjedve, hogy az Árpád-korban, tehát tényleges nyelvtörténetünk három első századában a rövid magánhangzók kiejtése a mainál zártabb volt, t. i. a mai *a* akkor *o*, az *o u*, az *ě* pedig *i* volt. Ezekre mindenekelőtt a következőket kell megjegyeznünk; az *ě—i*-féle elméletre a már föntemlített (hangok és betűk: *e* hang) *hegy, szeg* és *egy* szókön kívül alig található bizonyíték, hacsak a *Tymis, Lyndua* szókat nem számítjuk, de ezek tulajdonnevek. Így tehát marad még az *a: o* és *o: u*, melyek közül az első a XIV. sz. közepéig, részben annak végéig, az utóbbi pedig a XV. sz. közepéig, részben a XVI. sz. első negyedéig érvényben volt a fölhozandó példák tanúsága szerint.

Legújabbán két nyelvtudósunk az eddigi elméletet alapján megdönteni igyekezett; az általuk fölhozott érvekre a következőket kell figyelembe vennünk: 1. Igaz, hogy az oklevélbeli magyar szók írásmódjában vannak ingadozások és ellenmondások, de ezek aránylag csekély számmal találhatók, sőt — miként a «Bevezetés»-ben láttuk — inkább csak látszólagosak, mert többnyire átírt oklevelekből valók. 2. A nevezett hangok fokozatos átalakulása oly pontosan kimutatható, hogy el sem képzelhetjük miért kezdtek volna pl. csak 1320 táján (sok szónál már előbb is) *magast, agyagot, homokot, vakot, nagyot, parlagot, asztalt, vadat, papot, szolgát* stb. írni, pedig ezeket az alakokat már a XI—XIII. századokban is így írhatták volna, mert azok a betűk épúgy rendelkezésükre állottak akkor is, de azért a három első században a nevezett szókat csakis így találjuk: *mogos, ogog, humuk, vok, nog, porlog, oztol, vod, pop, zuluga* stb. 3. A régi elmélet mellett bizonyítanak a rokon és érintkező nyelvek, különösen áll ez a szláv nyelvekre nézve, mert itt nemcsak azokat a szókat hozhatjuk föl, melyeket a magyar nyelv vett át, hanem azokat is, melyek a magyarból kerültek az egyes szláv nyelvekbe. Itt azt találjuk, hogy a magyar ma már *a-t*, illetőleg *o-t* ejt azokban a szókban, melyekben középkori nyelvünknek megfelelőleg az átvevő szláv nyelvek, *o-t* illetőleg *u-t* mondanak, pl.: *oproda (apród), gjopot (gyapot), virostovati (virrasztani), inoš (inas), šipuš (sipos)* stb. A szláv nyelvekben az

ilyen szók: *boj, bob, kokoš, lopuch, svobod, kuchnja* stb. ma is épen úgy iratnak és hangzanak, mint a magyar-szláv érintkezés első századaiban, de a középkori magyar nyelv: *boj, bob, kokos, lopuch, zobod, kuhna* stb. szavait már a XV. sz. eleje óta így mondták: *baj, bab, kakas, lapuh* (ma *lapu*), *szabad, kohnya* stb. — Egyébiránt a kérdés végleges eldöntése nem fog egyhamar sikerülni, jóllehet az alább fölhozott bizonyítékok a régi elméletet legalább részben igazolni látszanak, csakhogy a míg az a néhány ellentmondás*) megfejtve nem lesz, addig folyton támadhatnak ellene kifogások.

Magában az 1055-iki tihanyi oklevélben csak két ellentmondó példával találkozunk: *azah* aszó, *zakadat* szakadat, de ezek közül az előbbi a későbbi oklevelekben a XIII. sz. végéig kizárólag «ozov, ozou»; a többi szókban egészen szabályosan mindig *o* felel meg a mai *a*-nak és *u* a mai *o*-nak, pl. *nogu* nagy, *holmu* halom, *hodu* had stb.; *bukur* bokor, *fuk* fok, *sum* som, *hurhu* horh stb.

Az egyes szók fejtegetésénél, a hangokról és képzőkről szóló fejezetekben temérdek idevágó adat található, tehát itt csak kiegészítésül lássunk még néhány példát:

1095. Inde ad caput arbustarum *Bolug*. Ph. 15/Oo. — 1211. *Hiuotol Moglou Vocu Morodec*. Ph. Ti. 1/5. — 1211. Extenditur metis interpositis usque ad *Hoyouholmu*. Ph. Ti. 1/5. — 1240. Arbor que uulgariter *Mogol* uocatur. O. L. D. 246. — 1278. Terram *Mogosmort* uocatam. O. L. D. 1021. — 1279. Super monticulo qui *Ogyogos* nuncupatur Hontme. O. 20. — 1289 (1291). *Touthwelg Wylagusberuk Kerestis Baanfolua* Ke. sekund *Cheuzteluk Pentekfolua Boymukfolua* Feirtou etc. (poss). O. L. D. 1244. — 1298 (1305). *Kethnyres* uidelicet *Olnyres* et *Fulnyres*. O. L. D. 30589. — 1328. Ad metam *Rumluthighaz* uocatam. O. L. D. 2511. — Inde vadit in longitudine cuiusdam *Nemoris* ad *forcosverum*. O. L. D. 2872. — 1336. Item pallacium sub quo est cisterna cum cellario deserto quod *vokpynche* nominatur. O. L. D. 3002. — 1355. Possessionum *Fulseuadryan* antedictae et *Olsouadryan*. O. L. D. 17634. — 1364. In fine cuiusdam *nemoris* ulgariter *Huzyuberek* uocati. M. — 1369. *Nicolaus* dictus *Cinkus* M. — 1378. Possessionem *Viragusberk*. M. — 1385. *Silnam* autem *Vagutherdew* uocatam. M. — 1398. *Laurencio* dicto *Torkus*. M. Kállay. — 1418. *Monticuli* ulgo *Orum* uocati. O. L. D. 10682. — 1449. *Quandam* porcionem ipsorum *Molendinariam* aridam ulgo *Zarrazmalvm* dictam. Le. A. 61/45. — 1489. *Cuiusdam* prati *Hwzywmochar* appellati. Le. A. 98/2. — 1494. *Jacobum Gaydus*. Le. A. 102/19.

*) Ilyenek: *aianduc, halaz, zakalus, alma* stb., melyek sohasem találhatók így: *oianduc, holaz, zokalus, olmo* stb.

Mindezekből láthatjuk, a mai *a*-nak megfelelő *o* már a XIV. század végén eltűnt, ellenben a mai *o* helyett *u*-t a XV. század végéig, sőt azon túl is találhatunk, de csak az utolsó szótagban pl. a Marmelius-féle szótárban (1533) ilyen alakot: *harum*, *halum*, *homalus*, *dakus*, *sarus* stb. akárhányat olvashatunk.

A mi a rokon és érintkező nyelvekkel való összehasonlítást illeti, az ugor és török nyelvekből egyelőre csak igen kevés példát hozhatok föl.¹⁾ Azoklevélbeli bizonyítékokat akként állítottam össze, hogy azonnal világosan szembetűnjék minden egyes szónál a mai *a* és *o* hangokra való átmenet kora, azaz meddig irták ezeket *o* val, illetőleg *u*-val, tehát mikor tértek el a nevezett nyelvek megfelelő hangjaitól.

Mai <i>borjú</i>	Középk. <i>buryu</i>	török <i>puru</i>
<i>fon</i> (ige)	<i>fun</i>	ugor <i>pun</i>
<i>had</i>	<i>hod</i>	„ <i>chont</i>
<i>hat</i> (számnév)	<i>hot</i>	„ <i>chot</i>
<i>holló</i>	<i>hullou</i>	„ <i>kullach,</i> <i>chullach</i>
<i>homok</i>	<i>humuk</i>	török <i>kum, kumak</i>
<i>kapcs</i> (-ok, -ol)	<i>copch</i>	„ <i>kopča</i>
<i>komló</i>	<i>kumlou</i>	„ <i>kumlach,</i> <i>kumlak</i>
<i>orosz</i>	<i>uruz</i>	„ <i>urus</i>
<i>torok</i>	<i>turuk</i>	ugor <i>tur</i>
<i>vad</i>	<i>vod</i>	„ <i>vont</i>

Borjú. — 1211. Iuxta cuius ripam in loco qui dicitur Bureu ohul est meta. Ph. 1/5; *bureu* borjú valamint *huzeu* hoszjú, azaz hosszú, l. a berkenye szót;²⁾ *ohul* = *oul* azaz ól, valamint *bahatur* = *batúr*, azaz bátor, *tohu* = *tou*, azaz tó, l. ezt a szót, *gyohonni* = *gyónni* NySz. stb. (ilyen határjelek: lóakol, juhól, istálló, stb. igen gyakoriak az oklevelekben). — 1231. Usque ad *Buryas* fuca. O. L. D. 168. — 1462. Vacce cum vitellis wlgo *Burjos* Inew sex. M. Kállay.

Fonó. — 1254 (1324). Peruenit ad villam *Funo* populorum domine

¹⁾ Igen sok bizonyító szóra pl. *kurum*: *korom*, *buréak*: *borsó*, *komis*, *harminez* stb., melyek kétségtelenül így irattak: *kurum*, *bursou*, *hormicz* (*harmicz*, l. Murm.), még nincsenek adataim, mert a hazai levéltáraknak még csak csekély részét dolgoztam föl eddig, t. i. az országot, a pannonhalmi, leleszi és részben a múzeumit; idővel tehát az itteni tizenegy példa nagyon könnyen megsokszorozódhatik.

²⁾ *Ozev* aszjú, aszú, pl. 1270. Ad alium riuum *Ozev*potok. O. L. D. 705. — Későbbi példák az *aszó*-nál.

Regine. O. L. D. 1589. Ezek a fonók királyi (jelen esetben királynői) condicionariusok voltak és a helység, hol laktak, róluk neveztetett el, épen úgy, mint: *márczadó méznevelő, solymár, hódász* stb.

Had, l. ezt a szót.

Hat azaz 6. — 1296. Vbi sunt sex arbores uirgultinorum quare iste locus uocatur *Hotiharasth*. O. L. D. 1435. — 1416. In quo loco essent sex arbores Ilicee *hathfa* vocate. Le. Met. Zempl. 1.

Holló. — 1285 (1334). Terram nostram vacuum et habitatoribus destitutam *Hulloudzalasa* vocatam in comitatu de Sarus existentem. Hazai O. VIII. 238. — 1327. Castrum *Hulloukw* vocatam. O. L. D. 2418. (Hollókő Nográd vm.-ben.) — 1365. Peruenit ad quoddam prtaum *Holloufezuk* dictum. O. L. T. Ü. 18/15. — 1456. Castri *Hollokew*. O. L. D. 15105.

Homok l. ezta szót.

Kapocs. — 1390 k. *copch* BesztSz. — 1458. Vnam Stragulam de panno Scarlat cum Spintere wilgo *kapch*. M. Kállay.

Komló. — 1095. *Qumlou*, l. az *aszó*-nál. — 1264. Proceedit ad quemdam collem *Kumloumal* dictam. — 1339. Ad faciem possessionis *Kumlow* prenominatae. O. L. D. 3259. — 1363. Super terra *Komlozurduk* vocata. O. L. D. 5213.

Orosz. — 1258. Villarum Chun et *Vruzwar*. Ph. 41/L. — 1266 (1297). Cella monachorum quod *Wrusku* wlgariter nominatur. Ph. Ti. 1/9. 1324. In possessione sua *Vruzy* vocata. O. L. D. 2246. (Vámos-Oroszi Szatmár vm.-ben, ez az oklevél épen a vámadományról szól.)

Torok, HB.-ben *turchucat*.

Vad. — 1240. Hec sunt nomina Sutorum de eodem predio¹⁾ qui alio nomine *Tymar*²⁾ dicuntur Stephanus *Vodos* *Vodu*. Ph. 61/8. — 1298. Duas arbores vna *vodberekina* et alia Ilicis. A. 1. — 1386. In monte *Vadlegelew*. O. L. D. 7227.

Mai magy.	Középk.m.	Szláv
<i>asztal</i>	<i>oztol</i>	<i>stol</i>
<i>bab</i>	<i>bob</i>	<i>bob</i>
<i>baj</i>	<i>boj</i>	<i>boj</i>
<i>galamb</i>	<i>golomb</i>	<i>golomb</i>
<i>godolya</i> ³⁾	<i>gudula</i>	<i>gdula</i>
<i>halm</i>	<i>holm</i>	<i>cholm</i>
<i>haraszt</i>	<i>horozt</i>	<i>chvrost</i> ⁴⁾
<i>határ</i>	<i>hotar</i>	<i>kotar</i>
<i>kakas</i>	<i>kokos</i>	<i>kokoš</i>
<i>kamara</i>	<i>comora</i>	<i>komora</i>
<i>káposzta</i>	<i>kapuzta</i>	<i>kapusta</i>
<i>konyha</i>	<i>kuhnya</i>	<i>kuchnja</i>
<i>lanka</i>	<i>lonka</i>	<i>lonka</i>

Mai magy.	Középk.m.	Szláv
<i>lapu</i>	<i>lopuch</i>	<i>lopuch</i>
<i>pap</i>	<i>pop</i>	<i>pop</i>
<i>parlag</i>	<i>porlog</i>	<i>prelog</i>
<i>patak</i>	<i>potok</i>	<i>potok</i>
<i>szabad</i>	<i>zobod</i>	<i>scobod</i>
<i>szolga</i>	<i>zuluga</i>	<i>sluga</i>
<i>szolozsma</i>	<i>zulusma</i>	<i>sluzba</i>
<i>tanya</i>	<i>tona</i>	<i>tonia</i>
<i>udvar</i>	<i>udvor</i>	<i>dvor</i>
<i>unoka</i>	<i>unuka</i>	<i>vnuk</i>
<i>zab</i>	<i>zob</i>	<i>zob</i>
<i>torony</i>	<i>turn</i>	<i>turn</i> (kfn.)

¹⁾ osyan azaz Varsány.

²⁾ A *timár*-nak tehát eredetileg nem Gärber, hanem Schuster volt a jelentése (l. Nyr. 10:435.). — Mint királyi condicionariusok gyakran említettnek: 1340. *Condicionariorum regalium wlgariter Thymar dictorum*. O. L. D. 3334.

³⁾ Kihalt szó, az okleveleken kívül csak a Beszt. és Schl. Sz.-ben található, valami körtefajt jelentett; lengy. *gdula* = Pfundbirne.

⁴⁾ Miklosich a létező forrásokból csak *chvrost* alakot tud kimutatni

Asztal. — 1293. Inde uadit ad *nugolm oztol* uocatum. O. L. D. 1370. — 1382. Andreas *Aztalnak* dictus. Zal. O. II. 186. — 1458. Manu-
tergia ulgo *Astalkeskenev* quindecim. M. Kállay.

Bab. — 1211. Hodus Thompa Chima Arud Zeleh *Bobzem* etc. Ph. Ti. 1/5.

Baj. — 1231. Tendit cum eleuatis matis usque ad metam *Boynoc* et Thome. O. L. D. 168. — 1331 (1347). Martinus filius *Boynuk*. O. L. D. 3674. — 1377. Georgius *Baynuk* dictus. Le. A. 10/13.

Galamb. — 1210. Quorum nomina hec sunt Rupa Feud Filis Chuca *Golombus*. Ph. 5/F. — 1298. Petri filii *Golomb*. O. L. D. 1499. — 1476. In *prato Galambosparlaga* vocato. Le. A. 76/28.

Godolya. — Az okleveleken kívül csak a Beszt. és Schl. Szójegyzé-
kekben fordul elő, magyarázatát l. ez utóbbiban és a Századok¹⁾ 1893.
évf. 324. l. Egyéb példák: 1275. In montem qui dicitur *Gudulamal*.
O. L. D. 921. — 1362. Arborem *Gudulafa* dictam. O. L. D. 5116. — 1515.
Prope *Godolya* sunt quatuor (scil. jugera.) M. Ibrányi.

Halom, l. ezt a szót.

Haraszt. — 1227. Siluarum que uulgo *horost* dicuntur. M. Forgách. 1257. Uadit per Siluam que dicitur *horost*. O. L. D. 456. — 1341. Ad *uirgul tum Koachharazthya* dictum. 3147.

Határ. — 1095. Inde ad caput quercus et ibi est cumulus hoc
est *hotar*. Itur ad signum quod uulgo dicitur *hotar*. — 1239. Unde ad
Mege hotar. Haz. O. II. 23. — L. még a *ledny* szót. — 1332. Tres metas
terreas *Zeghatar* nomnaitas. O. L. D. 2747.

Kakas. — 18. Петръ дитя Кокос. Mon. E. Strig. I. 219. — 1275.
Inde circuit unum nemus quod uulgo uocatur *Kocos*. O. L. D. 927. — 1323.
Nicolao dicto *Kokos*. O. L. D. 2157. — 1370. Ad vnum lacum *Kakasthow*
uocatum. O. L. T. Ü. 26/47.

Kamara. 1398. Possessionem suam *Elescomora* vocatam. O. L. D. 8380. — 1451. Johannes *Kamaras*. O. L. D. 14443. — A következő példa igen érdekes annak bebizonyítására nézve, hogy ugyanazon tőből származó szók különböző időben kerültek a magyar nyelvbe. Ugyanis a *komornyik* szót sem a középkori magyar nyelvben nem ejtették, sem a mai-
ban nem ejtik *kamarnyik*-nak, pedig ha a kamara tőszóval egyidejűleg vétetett volna át, akkor ennek és a többi hasonló szóknak megfelelőleg az eredeti *o*-nak *a*-vá kellett volna átváltoznia, a mint ez a felhozott összes példák tanúsága szerint meg is történt,²⁾ még pedig a XIV. sz. második felében, de a *komornyik* szó a XV. sz. második felében vétetett át,³⁾ tehát akkor, mikor a magyar nyelvben az említett átalakulás már megtörtént, ennél fogva az akkor átvett ilyen szók már nem változtak többé és meg-

az ószláv nyelvben, de az őszláv alakot *chvrost*-nak tartja, ezt pedig kétségtelenül bebizonyította Uhlenbeck (l. itt 54.).

¹⁾ Az ottani példa 1543-iki átíratból való, tehát már *o*-val van írva: *Godola*.

²⁾ Pl. az egy és ugyanazon tőből származó. *asztal* és *asztalnok* szók körülbelül egy időben vehették föl mai alakjukat tehát valószínűleg együtt is kerültek nyelvünkbe.

³⁾ A cseh nyelvből az akkori erős cseh hatás következtében.

tartották eredeti alakjukat. — 1496. *Petrum Comornik*. O. L. D. 30050. — 1505. *Petrus Komornyk*. Le. A. 113/64. — 1542. *Joanni Komornyk*. M. *Káposzta*. — 1472. *Petro Kapuzthas*. O. L. D. 17340. — 1460. *Sessiones Wywaras Kapuzthasmegyer*. O. L. D. 15444.

Konyha. — 1206. *Peruenit usque locum nomine kuhnamezei*. O. L. D. 45. — 1327. *Vadit a parte meridionale ad Kuhnyaheg*. O. L. D. 2418. — 1380 (1414). *Quedam Silua Kohnyaerde¹⁾* appellata. O. L. D. 6742.

Lanka. — 1389. *Quendam locum lonkas vocatum*. O. L. D. 7481. *Lapu²⁾* — 1285. *Cadit in meridiem ad Lopuchustauara*. M. Soós. 1412. *Feneto Lapuhus dicto*. O. L. D. 9913.

Pap. — 1211. *Cum terra ville Popi*. Ph. Ti. 1/5. — 1290. *Terram Popnepe vocatam*. O. L. D. 1296. — 1338. *Iuxta predictum virgultum pop haraztha dictum*. O. L. D. 3662. — 1418. *Johanne dicto Pap* M. Kállay.

Parlag. — 1265. *Uenit ad Geuden porloga*. O. L. D. 595. — 1323. *In planicie Narosporlog vocata*. M. Hanvay. — 1389. *Quartale wigo parlag dictum*. O. L. D. 7469. — 1461. *Usque ad quasdam terras arabiles Henyelewarlag vocatas*. M. Kisfaludy.

Patak. — 1227. *Inde tendit in Zarozpotok*. O. L. D. 134. — 1323. *Quedam aqua Werespatak nuncupata*. O. L. D. 2160. — 1366. *Vnus ryүүлus qui uocatur Haturpataka*. O. L. D. 30691.

Szabad. — HB.-ben *zoboducha*. — Helynevekben igen gyakori.

Szolga. — 1222. *Terciam partem Danubii et piscature que Tonya dicitur hungarice que ad castrenses Zuluga Geurienses pertinebat*. Ph. 1/A. — 1292. *Castrenses de Golgoch qui Zulgageurienses alio nomine nuncupantur* Mon. E. Strig. II. 330. (Ezekén kívül is igen sokszor.) — 1325. *Mark dictum Zulga*. M. Kállay. — 1355 (1382). *Jacobo dicto Zolga*. O. L. D. 6868. — 1483. *Valentino Zolgabyro*. O. L. D. 18805.

Szoloszma. — Okleveleinkből és törvényeinkből annyira ismeretes, hogy elég lesz csak két példát felhozni: 1275. *Collectam marturinarum et victualium que Zulusma nuncupatur bano Selauonie pro tempore constituto nullatenus soluere teneantur*. O. L. D. 33724. — 1351. *Banzolusmaya* l. a 3. szem. birtokragnál. (*Szoloszma* = ószl. *sluzba* a *sluga* szó-

¹⁾ Igen gyakran található már a legrégebbi oklevelekben: 1109. *Siluum quaine que circumiacet in metis*. O. L. D. 11.

²⁾ Egyike azon szóknak, melyeknek szláv eredete ellen és mellett a legutóbbi években sokat vitatkoztak; a szó ugor eredete mellett legfőbb bizonyítékul azt hozták föl, hogy a magyar szóban nincs nyoma a szláv végző *ch* hangnak, mely egyebütt fönn szokta magát tartani, azaz hogy nem mondjuk *lapuhok*, *lapuhos*, *lapuhot*, mint az összes többi szóknál, pl. *méhék*, *mohos*, *dohos*, *potrohót* stb. Ha tehát csak ezt kellett kimutatni, úgy a szónak szláv eredete most kétségtelenül be van bizonyítva, de ez a példa egyszersmind arra nézve is tanulságos, hogy a vitás szók eredetét csakis azoknak legrégebben előforduló alakjával dönthetjük el, már pedig erre a célra codexeink és egyéb nyelvemlékeink igen fiatalok, de még vallásos tartalmuknál fogva szókinccsük is csekély, tehát legtöbb esetben egyedül az oklevelek magyar szavai nyújthatnak fölvilágosítást.

ból; a *drug*-ból képzett *družba*¹⁾ középkori okleveleinkben szintén igen gyakran található mint személy- és nemzetségnév: *durusma* v. ö. Nyr. 21 : 374.)

Tanya. — 1109. Item dedit sanctus rex portum MODOCHEA qui *thona* uocatur cum descensu ad piscacionem vsorum. O. L. D. 11. — 1293. Loca piscatoria in Danubio que vulgariter *Thana* dicuntur. O. L. D. 1374.

Údvar. — 1201. *Uduornici* de uosian. Ph. 19/V. — 1270. *Vdwornici* domini Regis in terra *Wdwornuk* uocata. Mon. E. Strig. I. 581. — 1319. *Vdworus* cum fratribus suis. O. L. D. 1968. — 1388. Ad dictam possessionem *Wduarnuk* Daras. O. L. D. 8005. — 1412 (1420). Tribus Curiis *Peregwduar* uocitatis. O. L. D. 10758.

Unoka. — 1209. Quorum nomina sunt hec *Vnuca Vitalis* etc. Mon. E. Strig. I. 193. — 1263. Tenet metam cum villa *Apatunukaya* et ibi est meta. M. — 1283. *Moharunukaya* l. a 3. szem. birtokragnál. — 1463 Paulum *Vnoka*. O. L. D. 15875.

Zab. — 1264 (1270). Semel in anno Regi munera dare tenentur et pabulum quod uulgo dicitur *vamzob*. O. L. D. 561. — 1400. Nicolaum *Zabarus* dictum. Zichy O. V. 159.

Torony. — 1324. Castrum seu Turrym *Symonthurnya* uocatum. O. L. D. 2223. — 1343. *Chaaktornia*, l. a 3. szem. birtokragnál. — 1360. Castellatum de *Chaaktornya*. M. Békássy. — 1413. *Regitoronhel*, l. a hely szónál.

Lássuk most már a dolgot megfordítva, azaz a szláv nyelvekbe került magyar szók idevágó bizonyítékait; itt csakis a szerb, horvát és újszlovén nyelvekre hivatkozhatunk, mert ezek már a XIII. század óta vettek át magyar elemeket, a lengyel és cseh nyelvek azonban csak a XV. századtól kezdve, tehát akkor már ezt a két magánhangzót többnyire²⁾ mai alakjukban találták.

Mai magy.	Középk.m.	Szláv	Mai magy.	Középk.m.	Szláv
<i>apród</i>	<i>oprod</i>	<i>oproda</i>	<i>gyapot</i>	<i>gaputh</i>	<i>gjopot</i>
<i>bársony</i>	<i>barsun</i>	<i>baršun</i>	<i>marok</i>	<i>mork</i> ³⁾	<i>morok</i> (<i>vaša</i>)
<i>csont</i>	<i>chunt</i>	<i>čunta</i>	<i>ország</i>	<i>uruzag</i>	<i>rusag</i>
<i>gomb</i>	<i>gumb</i>	<i>gumb</i>	<i>sipos</i>	<i>sipus</i>	<i>šipuš</i>

Apród. — 1324. Nicolao dicto *Oprod*. M. Ibrányi. — 1367. Johannes dictus *Apród*. O. L. D. 30695.

Bársony. — 1221. In predio *Barsunus*. Ph. 4/B. — 1285. k. Mons vero *Barsunus* propter lectisternia sic relictia que fuere purpurea, de tercolis extitit nominatum. Kézai. Fontes dom. 1/2. 85. l.

¹⁾ Mint tájszó: *dorozsba*, *duruzsba*, *druzsba* = vőfély, valószínűleg csak újabb kölesönvételek a tőből. (Tsz.)

²⁾ Az utolsó szótagok mai o-ját kivéve.

³⁾ Csak képzővel ellátott példák vannak.

Csont. — 1337. Benedictus dictus *Chuntus*. O. L. D. 3041. — 1430. Stephani dicti *Chontos*. O. L. D. 27863.
Gomb. — 1299. Petrus dictus *Gumbus*. Mon. E. Strig. II. 474. — 1458. Ladislaum *Gombos*. O. L. D. 15297.
Gyapot. — 1390. k. *gaputh*. Besz. Sz. 698.
Marok, mark (-os, -ú). — 1376. Nicolai dicti *Beumorkow*. M. — 1442. Gregorium *Markos*. O. L. D. 36390. — *Morokvaša* (szerb) = marokvas.

Ország. — 1230. k. *uruzag*. H. B.

Sípos. — 1400 (1403). Johanne *Sypus*. O. L. D. 1430. — 1463. Clementem *Sypus*. O. L. D. 15875. — A következő három szóra: *inos* = inas és *virostovati* = virrasztani, *vorga* = varga csak *a*-val írt adataim vannak a XV. sz. első negyedéből, ezek tehát egyelőre mint tényleges bizonyítékok föl nem hozhatók.

Sokan azt fogják ellenvetni, hogy az idegenek, tehát az összes szlávok is a mi *a* hangunkat *o*-nak hallják, ennél fogva az ilyen szókat mint *aprod* csakis *oprod*-nak hallották és így is vették át. De itt megint az a bökkenő, hogy a legtöbb magyar kölcsönszóban a mi *a* hangunkat nem írják és nem is mondják *o*-nak, pl. *falat*: *fa-lat*, *gazda*: *gazda*, *vallani*; *valovati* stb.; de még a szláv nyelvekből a magyarba és innét azokba visszajutott szókat is *a*-val írják és ejtik*) pl. *akó*: *akov*, *asztal*: *astal* stb. pedig az ilyen szók eredetiét ma is *stol*-nak, *okov*-nak írják és mondják. Hasonlóképen állunk az *o*-val is: *dobos*: *doboš*, *bokor*: *bokor*, *csoport*: *čopor* stb. Ezeket a szókat valószínűleg később vették át, mint a fentebbi táblázatban összeállítottakat.

Az oklevelek magyar szavai és az összehasonlító nyelvészet.

Már az eddig elmondottakból is láthatjuk, hogy a középkori oklevelek magyar szavai a legrégebb kimutatható alakot tüntetik föl, tehát sokkal közelebb állnak a rokon és érintkező nyelvek megfelelő szavaihoz, mint ma. Ha szavaink legrégebb előfordulását hiteles adatokkal hat, hét, nyolcz századra visszavihetjük és az így nyert alakot a rokon vagy érintkező nyelvekéivel összevetjük, azt tapasztaljuk, hogy azok néha teljesen megegyeznek, vagy pedig igen csekély a különbség köztük. Így pl. *hot* (azaz 6): *chot*, *gemis*: *jemiš*, *zelednek*: *slědnik*, *lopuch*: *lopuch*, *selner*: *seldener*, *ulcha*: *ulica*, *siher*: *šigar*, *šugar* stb. (ma: *hat*, *gyümölcs*, *szelindek*, *lapu*, *zsellér*, *útcza*,

*) T. i. az illető nyelv *a* betűjének hangjával.

sír.) Az oklevelek adataival tehát egyszerre eldönthetjük vitás szavaink eredetét és kimutathatjuk azoknak fokozatos átalakulását, mindez pedig összehasonlító nyelvészetünkre nézve nemcsak rendkívül fontos, hanem egyszersmind az egyedül biztos út annak oknyomozó alapon való tovább fejlesztésére. Lássunk tehát még néhány példát, melyek a fentebbi táblázatokban nincsenek meg.

Mai magy. Középk. m. Ugor s tör.			Mai magy. Középk. m. Ugor s tör.		
<i>bátor</i>	<i>bahatur,</i> <i>batur</i>	<i>bagatur,</i> <i>batur</i>	<i>nyuszt</i>	<i>nuz</i>	<i>nochs</i>
			<i>sír (főnév)</i>	<i>siher</i>	<i>šiger,</i> <i>šugar</i>
<i>disznó</i>	<i>gisnav</i>	<i>sisna</i>	<i>só, saj(ta- saht, soht</i>		<i>šäch</i>
<i>gyümölcs</i>	<i>gemis</i>	<i>jemiš</i>	<i>lan)</i>		
<i>iker</i>	<i>ikir</i>	<i>ikiz</i>	<i>szár¹⁾</i>	<i>zar</i>	<i>sari</i>
<i>mogyoró</i>	<i>munorau</i>	<i>mañer</i>	<i>ünő</i>	<i>ine</i>	<i>inek</i>

Bátor. — 1138 (1329). In villa scer hec sunt nomina seruorum qui dant panem Kuteles *Bahatur* Tulhoidi Mogdi Scerecin Scegun. Mon. E. Strig. I. 91. — 1252. Inter terram filiorum *Batur*. O. L. D. 368. — 1370. Johannes dictus *Batur*. Le. A. 6/2. — 1403. Blasium *Bator*. Zichy. O. V. 339.

Disznó, l. ezt a szót.

Gyümölcs. — 1095. Dirigitur ad spineum uirgultum quod dicitur *gemissen buqur*. Ph. 15/Oo. (azaz gyümölcsénybokor). — 1214. Inde ad lacum *Gemulscinus*. Ph. 41/F. — 1312. Circa pomerium quod wigo dicitur *gemulchkerth*. O. L. D. 1806. — 1414. Arborem *Gymelchfa* vocatam. O. L. D. 27000. — (Az *l* körülbelül a XII. sz. végén kerülhetett ebbe a szóba,²⁾ hasonló a *boldog* szó, mely az egész középkoron át mindig: *bodug*, *boudug*, *bodog*,³⁾ de viszont az *l* betűt a XVI. sz. eleje óta nemcsak a beszédben, hanem az írásban is elhagyogatták az ilyen szókból: *gyümölcs*, *polcz*, *csolnak*, *kulcs*, stb., pl. 1597. Apro vas *kucz* wszeogeben. O. L. Ū. C. 101/3.)

Iker. — 1095. Cuius meta incipitur de gemina frutice quod uulgariter uocatur *ikirbucur*. Ph. 15/Oo. — 1236 (1239). Riuulus cadit in alium quem quidam *Ycur* ozov uocant. Haz. O. VI. 33. — 1262. Duo parui lapides naturales contigui quas siluarum Custodes *Ykurku* nominarunt. Mon. E. Strig. I. 472.

Mogyoró, *monyoró*, l. ezt a szót.

¹⁾ Kihalt szó; az okleveleken kívül csak a Beszt. és Schl. Sz.-ben van meg, mindkettőben sárgát jelent, tehát ugyanazt, a mit «sari» a törökben.

²⁾ Az oklevelekben 1526-ig *l* nélküli alak (*gyümölcs*) nem található (t. i. a XIII. sz. eleje óta).

³⁾ 1377. Blasium dictum *Bodugh*. Le. A. 10/13. — 1463. Transitur ad ecclesiam Beate Marie virginis wigo Kerek *Bodoghazson* Eghazara. M. Balassa.

Nyuszt. — 1344. Nobilem dominam¹⁾ *Nuz* vocatam. O. L. D. 3707. — 1504. Vnam subam cum pellibus *nuz* subductam. O. L. D. 33011.

Sír, l. ezt a szót.

Só, sava, saj-talan. — A középkorban az országutakat *hadútnak*, *királyútjának*, *öttevényútnak*, *vásárosútnak* stb. nevezték, ezeken kívül az egész országban voltak még az úgynevezett *sóútnak*, melyeken a folyóktól távolabbra eső vidékekre a só t széthordták; az ilyen utak neveiben maradt fönn a «só» szónak legrégebb alakja:²⁾ 1257. Iuxta uiam antiquam que *Soltuth* uocatur. Ph. 3/Q. Ez a Győrmegeye keleti részén elhúzódó sóút volt, melynek még a latin nevét is megtalálhatjuk: 1235. Usque uiam que uocatur salifera. Ph. 5/W. — 1271. Iuxta magnam uiam *Soltuth* a wigo uocatam. Veszpr. kápt. — 1320. Circa viam *Souhtwth* nominatam Zalai. O. I/152. — Később, midőn a *t* előtti *h*-ből *j* lett,³⁾ a főntebbi alak is megváltozott: 1431. Quandam viam *Saythwsuth* alio nomine Wasaruth vocatam. O. L. D. 31132. — 1451. Quandam viam publicam *Saythoswth* nominatam. O. L. D. 36407. — Ennek a szónak az ellentéte t. i. a *saj-talan*, már nemcsak codexeinkben, hanem az élő nyelvben is előfordul, oklevélbeli példák: 1469. Michaele *Saythalan*. O. L. D. 16907. — 1498. Emericus *Saythalan*. O. L. D. 20765. — Az itt fejtegetett szó azonban nem csak összetételekben, hanem külön is található. 1138 (1329). In uilla *Sahtu* sunt allatores Salis quorum nomina sunt hec. Mon. E. Strig. I. 94. — A sóútnak újabb elnevezései: 1452. Peruenissent ad vnam semitam *Sowth* nuncupatam. Le. Me. Már. 31. — 1510. Venissent vsque ad viam *Soosuth*. M.

Szár. — Beszt. Sz. 677 és Schl. Sz. 1242 szerint *croceus* = *zar*. — Oklevélbeli példák a Schl. Sz. jegyzeteiben, továbbá: 1479. Vnum equum *Zaar* alium *Zewgh*. O. L. D. 18278. — 1373. Equum suum *Zugzar* coloris Le. A. 8/14.

Ünő. — Beszt. és Schl. Sz.-ben: *ine*.

A mi a szláv nyelvekből átvett szókat illeti, itt már annyi az az eredetivel megegyező példa, hogy csak néhány jellemző összehasonlításra szorítkozhatunk.

¹⁾ A menyétfélék nevei gyakran találhatók nőnevek gyanánt, pl. 1394. Dominas *Zypazzon* et *Hewlgazzon*. Sopronvm. O. I. 519. Viszont néhány nyelvben a menyétet és nyestet asszonykának és menyasszonykának nevezik, pl. olaszul *donnola* (ebből *donna*), spanyolul *comadreja* (tulajdonképpen komaasszonyka), bolgárul *nevjestulka* (ebből *nevjesta* menyasszony) stb. — A *nyuszt* szó «t»-jére nézve l. alább a *só* szót.

²⁾ A szóvégi *t* épen olyan járálékbetű, mint ezeknél a szóknál: *nyuszt*, *rubint*, *tulipánt* stb.

³⁾ Hasonló példák: *kerehtew*: *kerejtő*, *mezechtelen*: *mezejtelen*, *buhturu-yan*: *bojtorján* stb. (ezeknek idézeteit már fönt láttuk); továbbá: 1364. Nicolaus dictus *Pirohtos*. Ph. 2/T. — 1398. Petrum *Puzthohtou*. Haz. O. I. 292. — 1390. k. *sahtar*: *sajtár*. BesztSz. 832. sz. — Ugyancsak így lett a kfn. *ehtel*-ből (eht: *acht*, azaz 8) *ejtel*, *sleht*-ből *selejt*, *Cehhte*-ből *Csejte* (Nyitra vm. vágújhelyi járás, tótul ma is *Cachtice*), *Sehter*-ből *Sójtör* stb.

Mai magy.	Középk. m.	Szláv	Mai magy.	Középk. m.	Szláv
<i>barázda</i>	<i>brazda</i>	<i>brazda</i>	<i>mészáros</i>	<i>menzaros</i>	<i>mensar</i>
<i>berkenye</i>	<i>brokina</i>	<i>brokinja</i>	<i>szelindek</i>	<i>zelednek</i>	<i>sljednik</i>
<i>bodza</i>	<i>boz</i>	<i>boz, bez</i>	<i>szin</i>	<i>zen</i>	<i>sjen</i>
<i>bozza</i>			(épület)		
<i>cseresnye</i>	<i>cheresna</i>	<i>črešnja</i>	<i>útca</i>	<i>ulcha</i>	<i>ulica</i>
<i>dunyha</i>	<i>duhna</i>	<i>duchna</i>			Középféln.
<i>esztergá-</i>	<i>wzturgar,</i>	<i>strugar</i>	<i>superlát</i>	<i>sparlah</i>	<i>sparlach</i>
<i>lyos</i>	<i>eztergar</i>		<i>zsellér</i>	<i>selner</i>	<i>seldener</i>
<i>megye</i>	<i>mega</i>	<i>medja</i>			

Barázda. — 1095. *brazda* l. a *berkenye* szót. — 1300. Per *Barazda* eundo ad metam. O. L. D. 34093.

Berkenye, l. ezt a szót.

Bodza. — 1339. Processissent versus orientem ad arborem *Bozfa* M. — 1406. Inde directe ad quandam dumum *Bozbokor* dictam. M. Rhédey.

Cseresnye. — *Cheresna*, l. a *megye* szót.

Dunyha. — 1475. Duos cussinos *duhna* vocatos. M. Kállay. — 1495. Quatuor puluinaria *Duhna* vocata. Le. A. 103/13. — 1522. *Duhna* vnum puluinar. O. L. D. 26268. (V. ö. *kohnya* : *konyha*.)

Esztergályos. — 1422. Johannis dicti *Wzturgar*. Haz. O. 214. — 1434. Matheus *Eztergar*. Ph. 49/Zz. — 1518. Egidio *Ezthergaros*. O. L. D. 23029.

Megye, l. ezt a szót.

Mészáros. — 1438. Johannes *Menzaros*. O. L. D. 36390. — 1453. Georgius *Menzarus*. O. L. D. 36407. — 1520. Luca *Menzaros*. Le. Prot. V. 120. — Ilyen kettős alakok t. i. orrhanggal és anélkül: *donga* — *duga*, *roncsika* — *rocska*, *munka* — *múka*.

Szelindek. — 1395. *Zelednek*, l. Termt. Közl. 1894. évf. 436.

Szín. — 1204. k. Et montem illum super quem duci *foliata* fecerunt nominauerunt *Zenuholma*. Anonymus 32 fejezet (*foliatum* : levél-szín, v. ö. fr. *feuillée*). — 1495. Vmbraeculum wgo *Zen* vbi idem Franciscus nonos vinorum recipi faciebat. M. Forgách.

Útca. — 1348. In quodam alio viculo populoso *Zeuleusulcha* vocato. O. L. D. 4017. — 1373. Plateam *Teglasulcha* nominatam. O. L. D. 31106. — 1429. In linea *Zenthmyklosulczaya* nominata. Le. A. 48/79. — 1455. In vico *Zenthpetherwchaya*. O. L. D. 36407.

Superlát = függöny. Kihalt szó, l. NySz.; továbbá Be. és Schl. Sz. : *soporlah*, *soporlath* (a Schl. Sz. 1206. sz. alatt sajtóhiba folytán *soporlak*), a Münch. C.-ben is *soporlah* van; legrégibb előfordulása: 1348. Quoddam ornamentum domus wgo *sparlah* dictum. O. L. D. 3992. — Későbbi oklevelekben *soporlah*. — Kfn. *spar-lach*, *sper-lachen*, ebből *sparren*, *sperren* = auseinanderspannen és *lach*, *lachen* = tuch, decke, lacken (Lexer); evvel betűszerint megegyezik a *zapona* cortina (Be. és Schl. Sz.-ben), t. i. ez is «kifeszített» jelent, származik pedig a *pen* gyökből.

Zsellér. Eddig azt hittük, hogy a kfn. *sidelen* (ansiedeln) szóból származik (l. Mikl. Etyim. W. «Wie es scheint ein mhd. *sidelaere* voraus-

setzend»), csakhogy ennek ellentmond a magyar szónak legrégebb alakja, melyben *n* betű is van: 1378. Tres fundi seu loci mansionales wgo *Selnerhel* vocate. M. — Középfn. *seldener*: bewohner, besitzer einer *selden*, häusler, mietsmann; ebből: *selde* wouung, haus, bauernhaus, hütte sowie der dazugehörige grund und boden. (Lexer). — Így tehát csak egy *d* hiányzik még az eredeti alakhoz.

Földolgozott levéltárak.

O. L.=magy. kir. Országos Levéltár; az O. L. után következő betűk jelentése: D.=Diplomatikai osztály, azaz 1526 előtti oklevelek; T. Ü.=Táblai Ügyvédek iratai; U. C.=Urbaria et Conscriptiones; K. K.=Kolozsmonostori Konvent; L.=Limbus.

M.=Magyar Nemzeti Múzeum levéltára; a hol az M. után semmi sincs, ott a Múzeum saját tulajdonát képező oklevelekről van szó, az M. után következő nevek az itt őrzött családi levéltárrakra vonatkoznak (ilyen eddig 30 van.)

Ph.=A Szt. Benedekrend főapátságának levéltára Pannonhalmán; itt található Magyarországon legrégebb oklevelei, t. i. az összes bárhol létező mintegy 60 db. XI—XII. sz. egykorú oklevél közül 30 db.

Le.=A prémontrei rend leleszi prépostságának levéltára. A «Le.» után következő betűk jelentése: Me.=Metales; A.=Acta; Intr.=Introductoria; Beres.=Bercsényiana; Prot.=Protocolla, azaz középkori eredeti protokollumok. — Egyike a legnagyobb és legrendezettebb levéltáraknak.

A.=A magy. tud. Akadémia könyvtárának oklevélgyűjteménye.

P Ó T L Á S O K.

A Bevezetéshez arra nézve, hogy az oklevelek íróinak **anyanyelve magyar** volt: 1254. Insula cum piscatura et captura piscium que in nostro uulgari Tona et Zaton dicuntur. Ph. 12/J. — 1322. (1394.) Quondam insulam Petirke Fewldi nuncupatam materna lingua. O. L. D. 2117. — 1360. Tercie partis Tributi in porta Posoniensi que porta sancti Michaelis vocatur versus Marhek wlgariter Zarrazwam Teutonice vero duer Mauth uocati. Ph. 31/Dd. — 1366. Cuiusdam montis lilimberg saxonice nominati in wlgari autem nostro Wiolaheg dicti. O. L. D.

5476. — 1408. Quadam Silua wlgo Bykerdew vocata selauonicum autem Bukowyna diceretur. O. L. D. 9416.

Az egyes szókhöz. — *Berkenye*: 1279. Ascendit per aliud minus potok super arborem Berekenye M. — *Disznó*; az 1421-ből idézett *Gyz-noshon* szóban a *hon* = *han*, ma csak mint Hanság helynév él még, de a XVII. századig ennek is Han volt a neve: 1584. Mikor nyaron az *hanon* marhath által wyhetnek. Mikoron telen a *han* megh fagy. O. L. U. C. 56/33. (Sarród kapuvári járás Sopron vm. Hegykő és Pomogy közt.) — 1597. Az *Hanon* walamy kewes oztál nyilas kazalo. Az *Hanban* reth heleth nyilasochkaya wagyon. O. L. U. C. 12/42. (Szergény kapuvári járás Sopron vm. Hegykő és Kapuvár közt.) — *Fűz*: 1295. Ad arborem salicis antiquam Meghefyuz dictam. O. L. D. 1413. — *Fővény*: 1354. (1360.) Quadam Insula Heghazasfuen vocata, O. L. D. 4908. — *Hely*: 1359. Iuxta fondum colonis Moyorhele. M. — *Kerek*: 1323. Ad vnum magnum dumum Tyweskerec vocatum. M. — *Körtvély*: 1475. Predia Kyszevlevs Kevrth-welbokor et Menes Nyom vocata. Le. A. 85/1. — *Lovász*: 1275. Peruenit ad Siluam Nicolay Luuaz nuncupatam. M. Tört. társ. let. 4. — 1436. Medium in terra Loazhaylok. M. — *Nagy*: 1295. (1342.) Marcus Zaznog. O. L. D. 35850. — *O*: 1321. Usque ad locum Outeluk dictum. M. Kállay. — *Sír*: 1269. Protenditur per duas metas ad quandam monticulum qui dicitur serholm. M. Jankovich gy. — *Szád*: 1397. (1416.) Peruenissent ad vnum Sork vocatum piscine Nögzad deinde per modicum spacium pergendo ad locum Hegeslaph peruenissent. M. Jankovich gy. — *Szakadat*: 1274. Transito uero flumine ipsius Sitthwa ascendit ad pyrum quandam ad locum Zakadath appellatum. M. Forgách. — *Sziget*: 1381. Ad quandam Insulam Hayorewzygethe nuncupatam. M. Dóry. — *Szil*: 1307. In possessione eorum hereditaria Neguenzil vocata iuxta Er. M. — *Tő*; az itt említett Ticia corporalis = *derék*; *Tisza* kifejezéshez hasonló példák: 1329. Aque Derekkerus uocate. O. L. D. 2544. — 1377. Ad fluuium Mura wlgo Derekmura nominatum. O. L. D. 6437. — *Út*: 1357. Iuxta fluuium Situa in oppositum cuiusdam fosse Cholukwth uocate. M. — *Vejsz*: 1284. Locis piscacionum Barchhtou et Ikerweyz vocatarum. M.

A ragokhoz; 3. szem. birtokrag: 1356. In latere cuiusdam campi Apachazeuleye nuncupati. M. — 1351. Particule terre litigiose Mykoteleke alio nomine Mark hazaeleufelde nominate. O. L. D. 28730. — 1361. Possessionis Waryobagyakezeu uocate. Soproni Okl. I. 335. — 1438. In terris arabilibus Byterfeldelabya uocatis. O. L. D. 13,147. — *Ara re* helyhatározó rag: 1422. Terre uero Berekallyafelde et Homoklab alio nomine Zalagosradelew. Terra Felyarofeld et alia terra Zendredelewfeld. M. — 1484. Gregorius Naghrawago. M. Ibrányi.

A képzőkhöz; az -s melléknévképző: 1313. Arbor magna Hangas Byk uocate. O. L. D. 1822. — 1341. Vadit ad vnum fontem qui uocatur Mohosfeu. O. L. D. 3402. — 1412. Medium Juger in Homorowel et similiter medium in terra Heteskwrtwel circa Bozyas. M. — 1472. Ad que dam duo loca tempore inundacionis aquarum aquosa Sombokosferthew nominata. O. L. D. 17341. — Az -ő/-ö igenévképző: 1349. Stephano dicto Nylyfaragow Görgey. — 1479. Michaellem Gonozgondolo. O. L. D. 18492. — 1509. Emerico Kyuuenhelew [kivénülő]. M. Forgách. — Az *erdővő*-nál jegyzetben említett *awas*-erdőhöz: 1524. Glandes Silue pro-

hibite Awas voca cate. M. Soós. — A *gy* erdő- és folyónévképző: 1448. Quoddam rubetum Hassagh nominatum. O. L. D. 86391.

Az *a—o* és *o—u*-féle elmélethez: 1368. Duas rotas in magno molendino molentes wigo Hotosmolun vocato. Quatuor rotas molendini in predicto magno molendino Hotosmolun nominato. Hazai O. I. 259. (A 6 kerékből az egyik fél 2, a másik pedig 4 kereket kapott.) — 1337. Ville Farkasturuk. O. L. D. 3064. — 1325. (1332). Ac piscinas quarum nomina sunt hec Keulges Kewgestokaya Yneweizad Vereshid Hidalia Humukzug *Lapuhus* Zathuna Fyuzes Rewtokaia Forgianagus ete O. L. D. 2331. — 1363. Thomam dictum Gumbus. M. Káll.

Maí magyar.

Középk. m.

borsó
korom
pad

burso
kurum
pod

burcak (török)
kurum „
pod (szláv.)

Borsó: 1254. Uadit ad locum qui Bursoteluk dicitur. O. L. D. 390. — *Korom*: 1325. Magister Kurmus. Haz. O. V. 100. — 1348. Petrus dictus Kurum. Zichy O. II. 315. — 1389. Jacobi dicti Korom. Károlyi O. I. 436. — 1418. Bako dictus Kormos. O. L. D. 10651. — *Pad*: 1244. (1335.) Sub monte Podholm. O. L. D. 267. — 1351. Super vnum monticulum wlgariter dicendo pod. O. L. D. 28730. (Erdély). — 1460. Terre Deda et Thewlgfapadia. O. L. D. 15462.

Az oklevelek magyar szavai és az összehasonlító nyelvészet: 1340. Usque viam *Sahrtut* dictam iret. Zalai O. I. 365. — *Superlát*: csehül *sperloch* = tentidolum. Prešpurský slovník 1815. sor.

SZAMOTA ISTVÁN.

A Mátyás király halálára való emlékdalhoz. A 7. versszak 1. sorában *Magyar országnak fenes thykere* fölé négy betű van írva: *laga*, melyeket *Volf* a GyöngyC. kiadása alkalmával a *vilaga* azaz *világa* szó részének tartott (Nyelvemléktár II. XV. lap), de gyanítását nem tartotta érdemesnek a mű szavai közt is jelezni. *Szilády* (RMK. I. 30.) elfogadta ezt a gyanítást s így közli a sort: *Magyarországnak fenes tikere* (*vi*)lága; hasonlóképen *Zobnai* is, ki így írja át (Nyelvemlékeink 224. l.) az eredeti szavait: *Magyarországnak fényes tikere*, *világa*. Ugyanis ebben a versszakban a *bajnaka-hajlaka-oka* szavakhoz kell rím, s ezt a *tikere* nem adja ki. — Én azt hiszem, itt egy félbenmaradt hibajavítással van dolgunk, melyben a javítást beírták, de a hibát kitörölni elfeledték. A másoló ugyanis a *thykere* két utolsó szótagja helyébe szánta a *laga* szótagokat: *thylaga*, olv. *chilaga*, azaz *csillaga*. A *t*-t főlöszleges lett volna kijavítani, úgyis hasonlított az *ó c*-je a *t*-hez és a *cs*-t mindig *ch*-val írja: *bech*: Bécs, *che*: cseh. Így a rím még jobb, s a mérték teljesen megfelel, mert a sor 10 szótagos, mint három más versszak első sora (a többi ötben 11 szótagos az első sor) míg 13 szótagos sor egyáltalában nincs a költeményben. Az értelem is igen természetes (*M.-országnak fényes csillaga*) annival inkább, mert csillagról az egész énekben máshol egyetlen kép sincs véve.

KALMÁR ELEK.

A magyar magánhangzók történetéhez.

Érdeemes munkát végzett Balassa József, midőn a NyK. utóbbi füzeteiben a magyar magánhangzók történeti fejlődését tette különös vizsgálata tárgyává. Azon számos részlettanulmány között, melyekkel főképp az utolsó három évtizedben a magyar hangtan homályos kérdéseit a legkülönbözőbb irányokban tisztázni igyekeztek, ez az első nevezetesebb tudományos színvonalon álló kísérlet, mely általános, összefoglaló képben igyekszik bemutatni ha nem is az összes jelenségek, de mindenesetre egyik kiváló nagy csoportjuk terén végzett kutatások eredményeit s mely ily módon igen becses előmunkálat számba fog jöhetni a még mindig kiépítésre várakozó *rendszeres magyar hangtanhoz*. Azonban bár a lehető legszélesebb alapon, t. i. a nyelvemlékek, nyelvjárások s bizonyos fokig az összehasonlító nyelvtudomány tanulságainak egybefoglalásával végzi műveleteit, voltaképpen a jelen munka sem tekinthető kitűzött feladata végleges megoldásának, hanem inkább csak előzetes vázlatnak, melynek pontosabb kivitele, úgy látszik, valamely későbbi mű számára van föntartva. Kitetszik ez az értekezés egész szerkezetéből, melyben mint valami jeles festmény mintarajzában egyelőre csak jelezve vannak a főbb vonások és problémák a nélkül, hogy akár az anyag a maga teljességében, akár a bizonyságok, megokoló adatok és egyéb nemű részletek az őket megillető tüzetességgel tárgyalva volnának. Ezen körülményeket szem előtt tartva, azt hiszem, nem végzek czélszerűtlen munkát, midőn egyes pontok megvilágításához szerény észrevételeimmal magam is hozzá kívánok járulni.

Ezek között első sorban azon véleményemnek kell kifejezést adnom, hogy olyan nyelveknél, minő a magyar is, melyeknek pozitív történetében múlt és jelen csaknem összefolyik — a meny-

nyiben t. i. a nyelvemlékek nem valami régi korból valók és csekély számban tartalmazzanak olyan sajátosságokat, melyek az élő nyelvjárásokban is ne mutatkoznának — csakis a rokon nyelvekkel való összehasonlítás adja meg azt a tág látókört, melyben a hangtörténeti fejlődés menete és iránya egész világossággal szemlélhető. Pusztán a nyelvemlékek és nyelvjárások tanuságai alapján tudvalevőleg vajmi hamar készen lehetünk a magyar mássalhangzók történetével, melyekből a pozitív nyelvtörténeten belül jóformán csak a *v* és *j* tüntetnek fel rendszeres változásokat. Azonban kizárólag e keretben mozogva, képtelenek vagyunk az alakok történeti elsőbbségének eldöntésére legtöbb esetben a nagyobb változatossággal jelentkező magánhangzók terén is; mert abból pl., hogy egyes nyelvemlékek és egyes nyelvjárások kétféle hosszú *é*-t s ismét más nyelvemlékek és más nyelvjárások egyfélélt jeleznek, illetőleg ejtenek, éppenséggel nem vonhatunk semmi következtetést az egyik, vagy másik hangállapot régibb és eredetibb voltára; erre nézve csak az nyujt határozott útmutatást, hogy a kétféle *é*-nek kétféle magánhangzó felel meg a vogulban is. Mindezekből pedig az következik, hogy magyar hangtörténeti vizsgálatainkban az összehasonlító nyelvtudomány bizonyosságai minden egyes adatnál lehetőleg tüzetesen és első sorban veendő figyelembe, nem pedig csak amúgy mellékesen, odavetett jegyzetképen s nem általánosságban és szórványosan, mint ezt B. értekezésében tapasztaljuk.

Midőn azonban a rokon nyelvek tanulságainak számba vételét ily szükségesnek itélem, nagyon idején valónak tartanám, ha nyelvbúváraink fölhagynának azon eddigelé általánosan követett helytelen eljárással, melynél fogva különösen hangtörténeti megállapításoknál tekintet nélkül a magyar nyelv szorosabb rokonságára, bármely távoli rokon nyelv teljesebb hangalakjából indultak ki s azt közvetlenül a régi magyarnak is tulajdonítva pl. azt mondogatták, hogy a magy. *szem* és *szív* szókban a szóvégi mássalhangzó előtt *l* enyészett el, mivel a finnben *silmä* és *sydäme* alakok találkoznak, vagy hogy a magy. *hal* magánhangzója *a*-ból való, mivel finn párja: *kala* (NyK. XXIV. 275 és 377); holott mint a vogul *säm*, *sam*, osztj. *sëm*, *sem* «szem», vogul *sim*, *šim*, osztj. *sem*, *sam* «szív» alakok tanusítják az *l* elenyészte már nem esik a magyar nyelv külön életébe, a mint merő véletlennek kell

tartanunk a vogul-osztják *χul, khul, khol* «hal» bizonyága nyomán a *hal* és *kala* magánhangzóinak közelállását is. Bár eddigelé rendszeresen bizonyítva nincsen, azt hiszem, nem tekinthető többé kétségesnek, hogy a magyar nyelv a vogullal és osztjakkal alkot szorosabb egységet s hogy az eddig közeli viszonyban képzelt zürjén-votják nyelv a nyugati nyelvek csoportjához tartozik. A rokon népek és nyelvek ilyenén megoszlását igazolja a történet is, mely közös «ugor» néven nevezi a vogul, osztják és magyar népeket s szintén közös «csúd» néven ismeri a nyugati rokonság két legszélső tagját a finn és permi népesoportokat, úgy hogy ez alapon jóformán vissza kell térnünk nyelvrokonságunknak elejtett régibb «finn-ugor» nevezetéhez, melyet mint a tudomány részéről egyedül megokoltat és helyest, kivétel nélkül alkalmaznak ma is a finn és egyéb külföldi tudósok s melytől tudvalevőleg Budenz is leginkább a kényelem kedvéért tért el, midőn a rövidebb «ugor» nevezetet hozta forgalomba az összes rokon nyelvekre. Bármiként is határozzanak azonban e mellekes pontban tudósaink, annyi bizonyos, hogy nyelvtörténeti összehasonlításainkban csak úgy járhatunk el magyar szempontból módszeresen, ha minden kérdésnél fokozatos haladásban legelőbb is nyelvünk legszorosabb rokonságát, az uralvidéki ugor nyelveket (vogult és osztjákat) vonjuk vallatóra s csak midőn itt határozott világosságot nem nyerhetünk, vagy ha kutatásaink eredményének további igazolását, illetőleg a megelőző fejlemények földerítését célozzuk, térünk át a távolabbi rokonság fokán álló nyelvekre is.

De ha már a rokon nyelvek nyugati (finn-permi) ágában észlelt jelenségek sem nyujtanak mindenkor elég erős alapot a magyarra vonatkozó következtetésekhez, még kevesebbre lehet becsülnünk amaz eljárás tudományos értékét, mely túlterjeszkedve a finn-ugor nyelvek körén is, csupán az «altaji» nyelvhasznalásból képes fényt szerezni valamely magyar nyelvi tény értelmezéséhez (l. NyK. XXIV, 266, 284. ll.). Az altaji nyelvcsaládok csak rekonstruált közösségeikben, «alapnyelveikben» vethetők egymással egybe; de nincs helyén, hogy az egyik nyelvcsalád ily közössége s egy másik nyelvcsalád egyetlen tagjának, vagy dialektusának esetleg hasonló jelensége közt (minő pl. a szókezdő *r* hiánya a törökségben és votjákban) mindjárt történeti kapcsolatot keressünk a nélkül, hogy arra nézve kielégítő bizonyágunk volna, hogy

amaz egyes nyelvi, vagy dialektusi sajátosság már a rokon nyelvekkel való közösség őskorából való. Mert ha eleve nincs is kizárva, hogy pl. valamely közös számjéd vonás minden finn-ugor nyelvből kivészett s egyes-egyedül a magyarban tartotta fenn nyomát: a történeti összefüggés alig elképzelhető nagy távolság miatt itt oly csekély a valószínűség foka, hogy tudományos műveleteinkben komolyan számba sem vehető.

Nyelvtörténeti vizsgálataink ilyszerű meneténél különös óvatosságra intenek az eddigi tapasztalatok a következtetések alapjául szolgáló szóegyeztetések megválasztásában is. Igen természetes, hogy Budenz Magyar-Ugor Szótára nem szorítkozhatott pusztán a kétségtelen rokonsági esetekre s etimologiai magyarázatokra, hanem hogy különösen ott, hol kész, egész szók alakjában nem kínálkoztak alkalmas egyezések, szófejtésekhez is kell vala folyamodnia, valamint hogy ezek kapcsán nem egyszer nyílt módja sejtelmek és föltevések kockáztatására is. A mily megengedhetőek voltak ezek az utóbbi csoportokba tartozó szóhasonlítások a maguk helyén, oly szigorú kritikát követelnek midőn arról van szó, hogy reája további következtetéseket építsünk: az *év* szó összefüggése az ugor *jeŋe-* «currere» igével, az *út*-é a vog. *võt* «szél», vagy az *inas*-é a vog. *mān* «kicsi» szóval (NyK. XXIV. 265, 284 és 274. ll.) számos más hasonló szórokonyítással egyetemben sokkal inkább rászorúlnak maguk is a bizonyításra, hogysen más tételek igazságának megerősítésére bizonyító vallomásuk nyomós lehetne.

Mindezen irányezsméket szem előtt tartva a következőkben Balassa kutatásait a magyar és urali ugor magánhangzói hangmegfelelések világos föltüntetésével szándékozom kiegészíteni s egyszersmind jelezni a magyar hangtörténetre nézve belőlük vonható tanulságokat. Rövidség kedvéért a vogul nyelvjárások közül rendszeren csak a három főbbet, t. i. az éjszakit (ÉV.), kondait (KV.) és tavidait (TV.) idézem s csak szükség esetén kivételesen a közép- és alsólozvait (KLV. ALV.), vagy a pelimit (PV.). Az osztjákra nézve, sajnos, csak Ahlquist és Castrén forrásai állanak rendelkezésemre, melyekről pedig személyes tapasztalásból is tudom, hogy hangjelzés tekintetében nem eléggé felelnek meg a tudományos követelményeknek.

I. Hosszú magánhangzók.

1. ê és é.

A) Magyar ê = urali ugor ā, ē.

Magyar	Vogul			Osztyják	
	Éjszaki	Kondai	Tavdai	Éjszaki	Déli
én (engem)	ānem ¹	oqnem	—	—	—
ér (eret)	tār ²	toqr	tāréc̣χ	lēr	lor, turt
fél (felet)	pāl	poql	pāl	pēlek	pēlek
hév (heves)	sāñk	—	séχ ³	šañk	čenk
hét (hetet)	sāt	soqt, soät	sāt	lābet	tābet
jég (jeget)	jāñk	joqnk	lāñ	jeñk, joñk	jeñk
kéz (kezet)	kāt	koqt, koät	kāt	kātł-	kēt, kōt
lé (leves)	lām	loqm, loām	lām	—	—
nyél- (nyelés)	nālej-	(KLV.) nālej-	nēlej-	nēl-	nēt-
tél (telet)	tāl, tēli ⁴	toql	tēl	tal	tede, tüleχ
tér (terjed)	tārēml- ⁵	toqrēml-	tārt-	lērēmt-	tēremd-

b)

né (neje)	nē, nāj	nē, noqj	nī	nē, neñ	ne, neñ
ég (egyet)	sāñkw ⁶	sāχw	—	—	—
ész (eszés)	—	(PV.) jēs- ⁷	—	—	—
él (Tiszav. él)	ēlmi	īlēm	īlēm	—	—
kés (« kés)	kasāj	kāsi	—	kāsi	kēže, kā- čēχ kōčēχ

c)

kél (kelés)	kwāl-	kwōql-	kāl-	kāl-	kād-
két (kettő)	kīt	kīt	kīt	kat	kāt

d)

bév ⁸ (bő)	pāñχwiñ	(KLV.) pēñkhwēñ	pāñ	—	—
-----------------------	---------	-----------------	-----	---	---

B) Magyar é = urali ugor ī, i, ill. ē (ē).

a)

fél (Tiszav. fil)	pil-	pēl	pil-	pał-	pel-, ped-
fészek (« físzek)	piti	pēt	piti	—	pīt, pet
lélek (« lilek)	lili	lélé	lél	līl	tīt
mély (« mīj)	mil	mēl	mīl	mał	met
négyszög (« nígy)	nīlā	nēlā	nīli	nēl	nēla, nēda
téved (« tived)	tīpχel-	tēp-	—	tał-	tēb-
éj (« ijjel)	īti ⁹	īē	īi	īit ¹⁰	—

b)

ék (Tiszav. ík)	lĕnk	lĭx	lĭn	uĕnk	jĕnk
-ért (« írte)	jĕr ¹¹ (KLV.)	jĕr	jĕr-	ir,	—
féreg (« fĭreg)	pĕrk (KLV.)	pĕrk	—	—	—
kéreg (« kĭreg)	kĕr	—	kĕr	ker	—
szél (« szĭles)	sĕl	sĕl	—	sĕl	—
rĕül (« riszeg)	rĕi	rĕi	rĕi	rŭ	—

Mint ezen összeállításból kitetszik, a magyar tőszótagbeli *é*-nek eredeti kétfélesége világosan visszatükrözik a legközelebbi rokon nyelvekben is,*) melyek azt tanúsítják, hogy az *é* azon esetekben, melyekben történeti fejlődését tisztán láthatjuk, kezdettől fogva nyílt hang (*ǣ*) s hogy hasonlóképpen az *é* is zárt, sőt részben valószínűleg a mai foknál is zártabb (azaz *i*) volt mindenkor. Hogy az utóbbiak valaha a magyar nyelv külön életében «megelőző *aj*, *ej*

¹⁾ Az ÉV. *ānem* «engem, nekem» alaprésze a magy. *én*, *en-gem* megfelelője. A tavadai *āmān* s az osztják dat. *menem* nem pontosan megfelelő szerkezetek. — ²⁾ Jel. «gyökér», *tāres* «ér». — ³⁾ A zárt hangzójú *sĕx* «hőség» alak közvetlenül rövid hangzójú **sānĕ* alakból fejlődött, mint ÉV. *pant-*, KV. *pānt-*, magy. *fed-* = TV. *pĕnt-*; — ⁴⁾ *tāl* «tél», *tĕli* «télen», a kondaiban is *toal* «tél» mellett: *tĕli* «télen». — ⁵⁾ Jel. «terjed»; *tārāti*, TV. *tārt-* «ereszt; terjeszt». — ⁶⁾ Jel. «pára, köd, gőz». — ⁷⁾ Jel. «ész, emlékező tehetség». — ⁸⁾ ÉV. *pānĕwĭn*, *pāwĕn* «széles, bő», *pānĕwit* «szélesség»: a magy. alak zártabb *é*-je a *v* szomszédságának tulajdonítható. A *bōlsĕg* (PozsC.) s oláh *bĭlsugu* alakok alapszava képzésnek (*tō*: *tōl*), vagy analogiai alakításnak vehető (v. ö. *mĕlység*). — ⁹⁾ Jel. «éjjel». — ¹⁰⁾ Jel. «éjszak». — ¹¹⁾ l. NyK. XXIV, 321.

*) Figyelemre méltó, hogy szabályos eltérések felelnek meg a magyar kétféle *é*-nek a zürjén-votjában is, így: *fĕl-*: zürj. *pol-* | *fĕszek*: z. *poz* (id.), votj. *puz* (tojás) | *lélek*: z. *lol*, v. *lul* | *mĕly*: v. *mur* | *nĕgy*: z. *ńol*, v. (Kaz.) *ńul* | *éj*: z. *voj*, v. *uj*, *uj* | *kĕreg*: z. *kor*, v. *kur* | *él-*: z. *ol-*, v. *ul-* | *lĕp*: z. *lop*, v. *lup* | *kĕr-*: z. *kor-*, v. *kur-* | *ég-*: z. *jugĭd*, v. *jugit* (világos) | *mĕr-*: z. *murtal-*, (v. *mer-tal-*). Ellenben: *fĕl* (oldal): z. *pōl*, v. *pol* | *lé* (leves): v. *lĭm*, z. *lem* | *nyél-*: v. *ńil-*, z. *ńil-* | *tél*: z. *tōl*, v. *tol* | *bél*: v. *polĭn*, *polĭn* (-ben) | *jĕg*: v. *jo*, z. *ji* | *nĕ*: zv. *ńil* (leány) | *tĕr-*: v. *tār-*.

szótagból» váltak volna, mint B. fölveszi (NyK. XXIV, 266), nem igazolható.

Erdekes tanútságot tartalmaznak a magy. *kél*-ige egymásnak ellentmondó vog. *käl*- és osztj. *käl*- alakpárjai, a mennyiben azt bizonyítják, hogy azaz ingadozás, melyet egy részről az Erdösi-féle *kél*-írás és a tiszavidéki *käl*-ejtés, más részről a Jord. cod. *kyl*-írása s a *kilis* hangzás közt mutatkozik, igen régi eredetű. Hasonló alapon magyarázhatjuk a *kér*- (tiszav. *kír*) és *kérd*- (*kgrd*), továbbá az *ér*- (*ir*-) és *ért*- (*ert*-) viszonyát, melyeknek etimologiai kapcsolata egész természetes (v. ö. *föléri* észszel; l. MUGSz; valamint B. ellenkező nézetét NyK. XXIV, 261.). Világos adat az alakok eredeti kétféleségére a *két* és *kettő*, melyek egymással nem lehetnek genetikus viszonyban: az utóbbi az eredeti *jt* hangcsoportnak (v. ö. finn *kahte*-, votj. *kikt*- «kettő») hasonulásából az előbbi mint a vog. *kít*, osztj. *kät* társalakokból kiténik, kétségtelenül a *j* beolvadásából jött létre, mely az eredetileg mélyhangú (*k₂kt₂*) szót az ugor nyelvekben magashangúvá is változtatta. Ez a *j*-hangzósulás azonban nem történhetett már a magyar nyelv külön életében, hanem korábban, még a közös ugor korban; mert különben, mint B. helyesen itéli, az ilyen *j* zártabbra színezte volna a magánhangzót (v. ö. itt *mell* és *nál* = vog. *ma'il*).

Más útjai mutatkoznak az urali ugor nyelvek világánál az *ē* és *é* hangok fejlődésének a következő szók törésében:

1) Magy. *n é v* (*neves*): ÉV. *nam*, KV. *näm*; TV. *näm*; ÉO. *nem*, DO. *nem* | *nyél* (*nyeles*): ÉV. *nal*, KV. *näl*, TV. *näl*; ÉO. *nal*, DO. *nül*. Ezekben a magy. alak magánhangzójának hosszúságát nem lehet eredeti hangállapotnak tartanunk, mert erre a távolabbi rokon nyelvek sem nyújtanak alapot. Igazolva van azonban bennük a nyílt hangzás eredetisége. — Ide valónak látszik a *vész*-, *vesz*-ige is, melynek vog. *ūs*-, *uos*-, osztj. *uš*-párjai nem vallanak arra, hogy magánhangzójuk eredetileg is hosszú volt (t. i. *uos* = *vos).

b) A zártabb *é* is többször másodlagos, még pedig leginkább *ēj* (*ej*, *ēⁱ*) diftongusból keletkezett fejlemény a tőszótagban. Világos példák erre: *vér* (*vír*): ÉV. *vīr*, *vīr* «veres» (v. ö. *kēlp* «vér» és «veres»), KLV. *wuir* | *té*-*tova*: ÉV. *tī'*, KV. *tē'* | *vé*-*konny*: DO. *vāgat*, ÉV. *voutā* | *vél*: v. ö. ÉV. *vaj-* «látni; tudni». De tévesen véli B., hogy minden zártabb *é*-nek ilyen az eredete; mert mint a

főntebbi összeállításból kitetszik, több *é* (*i*) ugorkori.*) A *fő*, *vő* régi *fé*, *vé* (*fé*- kötő, *fi*-kötő) tőpárjának mintája szerint (l. erre nézve alább 183. l.) képzelhető az *é* alakulása a *tészen*, *létel*, *vétel*, *étel* alaprészeiben (v. ö. vog. *vaj*-, *väj*-, osztj. *vej*-, *vij*- «venni»; vog. *taj*-, *täj*-, *tē*-, osztj. *lēv*-, *lē*-, *tēv*- «enni»), melyeknél nem képzelhető, hogy az *é* hosszúsága a *tev*-, *lev*-, *vev*-, *ev*- tők *v*-jének beolvadásából keletkezett; minthogy ez bizonyára *ő* színt adott volna a magánhangzónak. — B. kétségbe vonja Budenz azon felfogásának helyességét, hogy bizonyos hosszú hangzók a magyarban «az eltűnt nasalis pótló nyújtásai»; pedig világos példák erre a magyar nyelvtörténetben: *mégyen*, *mész* e h. *mengyen*, *mensz* (v. ö. ÉV. *min*-, KV. *mēn*-, TV. *miñ*-, DO. *men*-, ÉO. *man*-) és *langy*: *lág*y (ÉV. *loñsiñ*, KV. *loñsēñ* TV. *lañsiñ* «langyos», ÉO. *luñse* «warm, heiss»). V. ö. még itt: magy *játsz*:- DO. *jantʒ*-, ÉO. *jont*-, *junt*-, ÉV. *jonʒ*-, KV. *janʒ*-, TV. *jänkh*- id. Hasonló esetnek vehető: *téged* (*tíged*), melynek párjai, ÉV. *nañ*, KV. *näi'* (acc. *nären*), TV. *nou*, ÉO. *neñ*, DO. *neñ* az *é*-nek eredeti rövidségét mutatják. Egyéb nyelvekben is mutatkozik ilyes hangváltozás, így a görög ind. præs. plur. 3 személye -ουσι eredetibb -οντι helyett való; hasonlóképpen ujszlov. *môde* «hode», *môder* «weise», *môka* «mehl», *môž* «mann» = ószl. *maðo*, *maðrǫ*, *maða*, *mažb* (Mikl.). — Tudvalevő, hogy mássalhangzó előtt álló *l* beolvadása is okoz nyújtást nyelvjárásainkban (*óma*, *kúcs*); ezen alapon magyarázhatjuk a hangzó jellegét az *ép* (*ip*) szóban (v. ö. ÉV. *jelpiñ*, TV. *ilpeñ* «szent; erős», ÉV. *jelpt*- «éppé tesz, gyógyít»; l. a jelentésfejlődésre nézve a MUGSz. *id-vöz* cikkét).

Eltéréseket mutatnak az itteni észleletektől: *édes* (*ídes*), melynek kezdőhangzójául az ÉV. *at*, KV. *āt*, TV. *ait*, ÉO. *ēbel*, DO. *ēbet*, *āpel* «iz» után inkább nyílt *é*-t váránk. De megmagyarázza a zártabb hangzást e mellette eltűnt *v*, mely a *vēv*- (vesz), *ēv*- (eszik), *kōv*- (*kő*, *ki*) *szōv*- (sző) s más hasonló szókban a föltehetőleg nyíltabb hangzót (v. ö. ÉV. *vaj*-, *taj*, KV. *kāu*; ÉV. *sarʒ*-, KV. *sārʒ*-) szintén zártabbá változtatta ráhatásával | sért- (*sęrt*-

*) Ilyenekül veendők a *fél*-, *mély* és *négy* szavak hangzói is, noha csak rövid magánhangzók állanak velük szemben az ugor nyelvekben. Ezekben t. i. a közvogul *i* hangszín világosan utal az előbbi *é*, *ej* diftongusra, mely a távolabbi rokon nyelvek *lk*, *lj* hangcsoportjából következik.

Helt.) Bud. elfogadható magyarázata alapján összefügg az ÉV. *sa'ir-*, KV. *saqr-*, TV. *säur-*, ÉO. *sever-* DO. *sagr-*, *sogr-*, *seur* «vágni» alakokkal, minélfogva zártnak kellene jelentkeznie magánhangzójában. Talán a szoros egyezés csak látszatos s az etimologiai kapcsolatot csak a *säg*-részre terjed. Ez esetben t. i. a magy. alak *sér*-alaprése **siér-* helyett való, (úgy mint rábaközi *séért-*) s akkor az utórész a *szivárog*, *szivárvány*-beli *-ár*, *-ér* igeképzést tartalmazhatná (v. ö. magy. *sujt-* és finn-ugor *s.g.* «caedere» MUGSz.).

Az első szótagon túl eső nyílt fajú *é*-k egy részének történetére fényt derítenek a magy. *e g é r* és *g y ö k é r* ismeretes megfelelői az ugor nyelvekben: KV. *tänér* (plur. *tänärt*), TV. *tänér*, ÉO. *leñer*, DO. *teñer* | ÉV. *jëkwër* «kidölt fagyökér földestül» (plur. *jëkwärt*), KV. *jëkur*, TV. *jukär*. Ezekből látni való, hogy a magyar alakok hosszú magánhangzójának semminemű etimologiai alapja nincs s hogy B. nézetével ellentétben az eredetibb alak nem a hosszú, hanem a rövid nyílt hangzó. A hangfejlődés menetét alkalmasan úgy foghatjuk föl, mint a vogulét, hogy t. i. pl. a nyílt hangzójú *eger* alakból (melyet a ragos alakok mutatnak) a szóvégzetben előbb *egër, aztán a *fehër*, *tündër*, *kövër* stb. analogiájára *egér* lett. A rövid hangzat eredetibb voltát nyíltan bizonyítják az *odú* mellett található *odor* (ÉV. *qntër* «belső rész») és a *keserü* szók másodtagjai is. (V. ö. KV. *kwşkërtayti* «keserü íze van»). — V. ö. még *iparkodik*: vog. *āpërlī* «ügyeskedik», *āpër* «ügyes». — Ugyanígy lehet fölfognunk a *kötél*, *fedél* (acc. *kötelet*, *fedelet*) képzőjét is, mely bármennyire hasonlít is első pillanatra a KV. *päntil* «fedél», *ūsil* «lépés» (*ūsi* «lép»), *lëpil* «lepel» (*lëp-* «lepni») képzéshez, voltképpen nem evvel a (változatlan *i*-jével *j* beolvadásra való, tehát a magy. *veszély*, *segély*: tiszav. *veszúj*, *segij* képzésnek megfelelő) képzővel, hanem az ÉO. *langël*, *lañgal* «fedél» (v. ö. *lañg-*, *lañx-* «fedni»), vog. *možel*, ÉO. *muñël* «bog», *çätël* «nap» (v. ö. MUGSz. 103, 463.) szókban mutatkozóval azonos. E szerint itt is a *fedel*, *kötél* alakokat tartjuk eredetibbnek, mely megmaradt a képzők és ragok előtt (v. ö. *çätël*: plur. *çätälët*), ellenben mint végszótag vogul-osztják módra zártabbá lett s aztán más hasonló képzések analogiájára különös etimologiai ok nélkül megnyúlt. — Hogy a *nehéz* (*nehezen*) nyílt *é*-je is ilyen természetű lehet, abból is mutatkozik, hogy a mélyhangú *igaz* és *száraz* megfelelő képzések sehol sem hangzanak hosszú hangzóval. Mint az utóbbiak, maradt meg

a *fedél*-lel nyilván eredetileg egyazon képzésű *lepél* (v. ö. vog. *päntil, lēpil*), mely a *kebel* (vog. *kēmpli*) tőszerkezetét követte: *lep-lem, keblem*. — A *menyét* képzője mutatkozik a *nyest, nyuszt* (vog. *ňoys*), továbbá a vog. *vāntért*, TV. *vāntérqt* (e mellett: ÉV. *vāntér* és *vāntért* «*vidra*») szókban is, mely utóbbiakban a képző magánhangzójának hosszúságára semmi okot sem fedezhetünk fel. Már Simonyi utal arra, hogy a *menyét* csak az *evet* régi *evét* társalakjának utánzása (NyK. XXIV. 138); ez utóbbiban pedig, mint a DO. *taña, ľeňki*, ÉO. *ľaňgi*, ÉV. *ľě'in*, KV. *ľeyén* «*evet*» alakokból következtethető az <ét = n + t képző, s itt a hosszú nyílt é a nasalis beolvadásából magyarázható (l. fentebb).

Kirekesztendők mint idegen szók az *ê, é* hangok történetének számbavételénél B. tárgyalásában: Irániaiak: *tehen* (zend *daēnu*, innen a nyílt *ê* hangzás: Ethnogr. V, 74.), *vércse* (u. o. 75.), *székér* (u. o. 76. és VI, 68.), *réz* (u. o. V, 9.), *méreg* (u. o. 20.), *öszvér* (u. o. 73.), *méz* (u. o. 136.), *méh* (u. o. 178.) | Törökök eredetűek: *gém* (NyK. XXI. 120.), *csekély* (Ethn. IV, 189.), *vendég* (Nyör. XIV, 246.), *szék* (Kaz. tat. *säke, sike*, csuv. *sak* «*pad, lócza*»), *békó* (Kaz. tat. *běrau* «*békó*») | Mongol: *dél* (*döli* «*mittag; mitternacht*»); tunguz *inan-dolin* «*mittag*», *dolin* «*mitte*». Említve: Bál. Párh.) Szláv: *né*-ha (NyK. XXIV, 368.). Figyelemre méltó a *véka* (Rábak. *véka*) szóra nézve, hogy tótul is *viecha* (Mikl. Etym. Wb.); ellenben szerb *vika*.

B. szerint «a tőhöz látszik tartozni, legalább eddig képzőnek ki nem mutatható a következő szavak második tagjában álló *é*: *fazék, kemény, tajték, zombék*» (NyK. XXIV, 267.) stb. Ámde a *faz-ék* elemzésére nézve l. Halász I. cikkét (Nyr. XXII, 193.); a *kemény*-re nézve v. ö. mord. *kemä* id. (MUGSz.), a *zombék*-ot illetőleg v. ö. ÉV. *šqmli-čqmli* «*zombékos mocsár. tundra*» (l. Ethn. IV, 192.); a *tajt-ék* pedig a zürj. *duł* «*speichel, geifer*», votj. *dildě* «*köp, nyál*» szókkal látszik rokonságba tartozónak. — Nem vagyunk bizonyosak ellenben az *-ény, -vény* képzésekre példakép fölhozott *edény* és *törvény* szók végzeteinek tényleges képző voltára nézve; mert maguk az alapszók is egyelőre homályosak. — Az *-ély* képzésre példakép idézett *segély* szó régi forrásból nem igazolható, úgy látszik nyelvjutási termék.

á

A) Magy. á = urali ugor ū, ō,

Magy.	Vogul			Osztyák	
	Éjszaki	Kondai	Tavdai	Éjszaki	Déli
ásít	ūsint-	(LV.) ūsint-	ōsint	ūsētl-	—
álm	ūlēm	ūlēm	ōlēm	ūlēm, ōlēm	ōdam
által	ūltā	(KLV.) ūltā	ultī	ūltī	ūltī, ūtta
ágyék	ūnś ¹	« unś	onśēl	—	—
háj	χūl-	« khul-	khul-	χaj-, χij-	χajd'
háj	χūt- ²	« khūt-	khot-	—	—
hál-	χūl-	« khul-	khōl-	χol-	χōd-, kül-
háló	χūlēp	khulp	—	χōlēp	χōdap
három	χūrēm	khūrēm	khōrēm	χūlēm	χudem
hát	χūtāi ³	khuti	—	—	—
márt	mūr- ⁴	mürs-	mōrmqxt-	moralt- ⁵	—
nász	ūūsēm ⁶	—	—	—	—
száj, szád	sūnt	sunt	—	—	—
szárad	sūr-	(KLV.) śur-	—	sōr	sōr, sār
tál	—	(PV.) tūl ⁷	—	—	—
vár-	ūr-	ur-	ōr-	uralta- ⁸	—

B) Magy. á = urali ugor ō, ō.

ágy	—	(KLV.) ōlēχ ⁹	ālēñ ¹⁰	—	—
ángy	āni'	ōné	āni	āneγa	—
álmúl	ālm-	—	—	—	—
áz	—	(KLV.) jōs-	—	—	—
ház	(kwol ¹¹)	kwāl	khul	χōt, χāt	kōt, kāt
más	mōt	mōt	mqt, māt	—	—
vág	vāñχ-	vōñkh-	vāñχ-	voñχ-	—

C) Magy. á = urali ugor ā, ā.

ár	ārtēl- ¹²	—	—	artal-	—
bátya	pānt ¹³	pānt	pāntē	—	—
hág	χāñχ-	khōñkh-	khōñkh-	χōñχ-, χuñχ-, χōñ-, kūñd-	—
száz	sāt	sōt	sāt	sōt	sāt, sōt
záp (tojás)	sāp ¹⁴	(KLV.) śāp, śōqp	sāp	—	—
szál (haj)	sālēm	soqlēm ¹⁵	—	—	—

1) Jel. «segg»; ūnśūs «az állatok fartája», TV. onśēl «far». —
 2) «hízni». — 3) «mögé». — 4) «merülni, víz alá bujni». — 5) «eintauchen, eintunken» (Ahlq.) — 6) «nászoló» (сватъ). — 7) «fatál (laposra vajt teknőféle, melyben az ételt földjék)». — 8) «mártja magát, alámerül». — «worauf merken, wahrnehmen». — 9) «alom, állatok fekvő helye». — 10) E mellett. alqt «ágy». — 11) A mennyi-

Fontos tanulsága ezen egybeállításoknak, hogy a fölismerhető rokonságú adatok jelentékeny részében a tőszótagbeli *á* hosszúsága őseredeti, azaz nem a magyar nyelv külön életében keletkezett fejlemény, továbbá hogy ezek fejlődésének iránya részben egy zártabb hangzóból indult ki (valószínűleg *ō*-ból, mely *°a*, *oa* *qa* diphthongusokon át juthatott az *á* hangfokáig).

B. szerint az első szótagban álló *á* a legtöbb esetben úgy keletkezett, hogy vagy két szótag (*ájá*) vonódott össze, vagy pedig *áj* diphthongus vált hosszú hangzóvá». Ámde azon adatokban, melyekben a *j* beolvadást a vogulból és osztjából igazolhatjuk, különböző jelek arra vallanak, hogy a magánhangzó hosszúsága megvolt a *j* beolvadása előtt is, vagyis hogy legalább részben szintén őseredeti, mint az eddigi példákban. Hosszú magánhangzót találunk az osztják alakokban a *j*-nek megfelelő szóközépi *g* (*γ*) mássalhangzó előtt ezekben: *máj*: ÉO. *mūγol*, *moγol*, DO. *mūgot*, *mūgol*; ÉV. *majt*, KV. *mait*- (nomin. *mōi*), TV. *mait* | zár-: ÉO. *tōγor*-, *tūγort*-, DO. *tōγr*-; ÉV. *tārt*, KLV. *tγurt*- | szál (szálfa, szálka): ÉV. *sa'ilä* «hegyes karó», KV. *sēilä*, PV. *sīl* «szálka» (сншл); v. ö. LV. *sīlā*, ÉO. *sōgol*, DO. *sāgat* «brett» (l. MUGSz.) | *mál* (róka-m.): ÉV. *ma'il* «mell», KV. *māil*- (nomin. *moul*), TV. *moul*; DO. *maugel* | *nyárl* -: ÉV. *nār* «hab, tajték», KLV. *nēr*, KV. *nōr*; ÉO. *nāur*, *nāwēr*, DO. *nāwer*, *nēwer* (melyekben a *w*, *u* mint sok egyéb esetben *g*, *γ* helyett valónak vehető).

ben a *d-l* hangváltoztatás a szóközépen nem az egyes ugor nyelvek külön életének jelensége, valószínű, hogy az osztj. *χōt*, *χāt*, magy. *ház* alakokkal szemben *l*-t tükröző *s* amúgy is sajátos hangalakú vog. *kwol*, *kwäl* permf. átvétel (v. ö. votják *kwa*: tő *kwal* «háza, *kwala* «sátor» stb.) Maga a szó közös ugor átvétel az iránságból (l. Ethnogr. V. köt.) — ¹² «becsleni; fontolni, meggondolni». — ¹³ «feleség v. testvér részéről való idősebb sógor», a tavaiban egyszersmind «anyai nagybátya». Mikl. szerint a bolg. *bašta* «vater», orosz *bata*, *batko* «atyuska» török eredetű («der stamm *batja* ist türk». Etym.Wb. 8), miben nyilván a török *baža* «nő részéről való sógor» szóra gondol. A magyarban az idézett alakok nyomán a *bátyá*-t eredetiiek tarthatjuk, ép úgy, mint a hozzá hasonlatos *anya*, *anya* sz. kat, melyeknek szintén megvannak a törökségben közelálló *ata*, *ana* párjai. — ¹⁴ «korhad, rothadt (fa, csont)». — ¹⁵ *ēt-s.* «hajszál», *noul-s.* «húsrost».

A *váll-nak* ÉV. *va'in*, KV. *vain*, TV. *ven-sáp*, DO. *vān* megfelelőiből az látszik, hogy kettős végmássalhangzójában tartalmazza az elenyészett *j* (ill. *γ*, *g*) hangot épúgy, mint a *mál* magashangú *mell* megfelelője, mely = ÉO. *megel*, *mewel*, irtisi *meget*. Hasonló eset: áll = ÉO. *añen*, DO. *añen*, ÉV. *ā'in*, KV. *iän*, TV. *in* «áll», melynél szintén látnivaló, hogy a magánhangzói hosszúság nem a *j* beolvadásának fejleménye, hanem talán inkább az elenyészett nasalisé, mint főntebb a *lágý* és *játsz-* szavakban is tapasztaltuk. Ezek után nem vehetjük biztosra a *láb* magánhangzója hosszúságának *j*-féle eredetét sem, minthogy az ÉV. *la'il*, KV. *lqil-* (nomin. *löl*), TV. *lail*, *läil* pontos osztják megfelelőjét nem ismerjük. Bizonytalan a *nyál*, ÉV. *näl* «fanyálka» és az ÉO. *noñel* szóknak egybevetéséből levonható következtetés is, minthogy az utóbbinak értelme Ablq. szerint: «schnecke», nem pedig: «schleim, rotz», mint Budenz (MUGSz.) Vologodszki nyomán adja.

Következtesen rövid magánhangzók jelentkeznek az urali ugor nyelvekben a következő szók megfelelőiben: *nyárs*: ÉV. *ńarsí* (Reg. szerint: *ń.-jiv* «junger ausschlag im walde, reisis, buschholz»), KV. *ńors* «füzfa», ÉO. *ńorsi*, DO. *ńarse*, *ńarša* id. (l. MUGSz.) | *szár* (csizma-sz., láb-sz.): ÉV. *la'il-sor*, PV. *sar*, TK. *sar*, ÉO. *sur*, DO. *sur*. A távolabbi rokon nyelvek adatai (f. *süäre*, mord. *säjär* id.) valószínűvé teszik, hogy a magyar az utóbbi esetben az eredeti hosszú hangzót az ugor nyelvekkel szemben megörizte, de a *j* hatása a hosszú hangzó keletkezésére itt sem tekinthető a különös magyar nyelvtörténet tényének.

A hol az *á* az első szótagon túl jelentkezik, többnyire kimutatható, hogy *j* tartalmú s ennél fogva eredetileg magashangúnak vehető képző vagy rag mélyhangú alakítása. A hol *a*-val váltakozik, B. nézetével ellentétben azt hiszem, hogy a rövid hangzó az eredetibb épúgy, mint az ilyen természetű *ê*. A *bogár* (acc. *bogarat*) szóra nézve v. ö. KV. *päkwr* «apró légy (мошка)». Az ily szerkezetű mélyhangú szók utórészében a vogulban nyílt rövid hangzó, *a* (*ä*) van, pl. KV. *khwätēñ* «hattyú»: plur. *khwätañēt*, ÉV. *χätél* «nap»: plur. *χätülēt*.

Kirekesztendő mint nem közös ugor eredetű *árja* elem az eredeti szók tárgyalásából: *nád* (l. Ethn. V, 178.).

3. f.

A töszótagbeli hosszú magyar *i* keletkezésére nézve az ugor nyelvek egyező szavai a következőleg tanuskodnak:

1. Rövid *i*-nek megnyúlásai: víz (*vizet*): ÉV. *vit*, KV. *vit*, TV. *ut* | szív: ÉV. *sim*, KV. *sém*, TV. *šom*; DO. *sem*, de még hosszán: ÉO. *sām* | nyír: ÉV. *nír* «vessző», KV. *ńér*, TV. *ńér*; DO. *ńerem* | sziz (szűz): KV. *šés* (*š. oaj* szűz leány, цѣлка) (v. ö. Ethn. V, 140.) | szív- e mellett: *szip-* és *szop-*: ÉV. *sipγ-* «szopni». A magánhangzói megnyúlás oka nem a hangsúly, hanem az analogia hatása lehet, pl. *víz-nél*: ad an. *íz*, *nyír-nél*: ad an. *nyírkos*, *nyír-*.

2. Hosszú hangzók eredetileg is *s* e mellett, úgy látszik, részben valamely nyiltabb hang (*ē*) változatai. Mélyhangú szókban: bír-: ÉV. *věrm-*, KV. *pěrm-* «elbírní, túrní, meggyőzni»; ÉO. *ve-ram-* «überwinden, überwältigen» | csíp-: TV. *těpělmăt-* «csípni» | híves (*hűvös*): ÉV. *sěkw*, KLV. *sěkhw* «hűvös, KV. *săkw* (votj. *šjal-* «kihűlni»; v. ö. a hangmegfelelésre votj. *těj* «tetű»: ÉV. *tākém*) || ír (gyógyító ír): TV. *těr* «orvosság», KV. *těrp* || nyíl: ÉV. *nāl*, KV. *ńěl*, TV. *ńěl*; ÉO. *ńol*, DO. *ńol*, *ńot*, *ńat* | nyírk: ÉV. *nār* «mocsár», ÉO. *nār*, *nāra* «feucht, nass» | ín «ader»: ÉV. *tān*, KV. *tōn*, TV. *tān*, ÉO. *lōn*, DO. *l ān*, *ton* || íjj: ÉO. *jūrol* (Ahlq. *jořol*, *juřol*), DO. *jōgot*, *jōgoł*, *jaugoł*; ÉV. *jaut*, KV. *jout*, TV. *jaot* | nyír-: DO. *ńōγr-*, *ńōgr-* «schnitzen», ÉO. *ńōγor-* «hobeln, schnitzen» | sík: v. ö. vog. *sēγ-* «töröl» (l. MUGSz.).

Ez utóbbi példák gondolkodóra inthetnek bennünket, hogy lehet-e minden esetben, hol a távolabbi rokon nyelvek *g*, *j* hangjával szemben a magyarban hosszú *i*-t találunk, e magánhangzó hosszúságát a *j* beolvadásának tulajdonítanunk *s* nem kell-e inkább legalább egy részében az ily eseteknek azt föltételeznünk, hogy a magánhangzó hosszúsága megvolt már előbb is *s* csak a zárt *i*-féle hangszín az, melynek keletkezésére a *j* hatott, a mint ezt világosabban látjuk pl. a magy. *titok* szónál: v. ö. vog. *tujt-* «elrejteti», vagy a *kiabál-nál*: v. ö. *kajabál*. Ha a *juhász*: *ihász*, *juhar*: *ihar*, *jonkább*: *inkább* hangfejlődésre tekintünk, nem kell okvetetlenül a magy. *íz* «membrum» hangzójának hosszúságát az osztj. *još* «hand, arm» alapján *j*-beolvadásból magyaráznunk, mert lehet az pl. a másik *íz* «sapor» szónak analogiai hatása is.

Az eredetileg mélyhangú hím (*hímja, hímot*) = ÉV. *χājim*, KV. *khōjēm* «hím madár»; a rí-, *rīj-* (reenac. sord-c.; *rívás*) = ÉV. *rāñχ-* «kiáltani, ordítani»: tehát a magánhangzói hosszúságot ezekben régebnek lehet vennünk a *j* alakulatánál. Az *íjj* analogiai hatásával magyarázhatjuk ezt az ív szóban, mely mint B. helyesen kiemeli, nem azonosítható az *íjj* szóval s inkább a vog. *jiw*, osztj. *juχ* «holz» párjának vehető (l. a jelentéskapcsolatra nézve MUGSz. 813.).

Mint idegen szók kirekesztendők a tárgyalásból az iráni eredetű *tíz* (Ethn. V, 139.), *mü* (u. o. 76.), továbbá a mongol, illetőleg török eredetű *kígyó* (NyK. XXI, 119. és Ethn. V, 296.), *gém* (u. o. 295.) és *síma* (sag., kaz. tat. *šima, šiba, šimart* «sima»).

4. ó, ő.

Föltűnő a hosszú ó hangnak aránylag gyér előfordulása a tőszótagban; ennek oka alig lehet más, mint a mit föntebb kimutattunk, hogy t. i. az eredeti *ō* java része *á*-ra változott. A mai nyelv *ó, ő*-je, mint B. tüzetesen igazolja, rendszeren valamely rövid hangzónak *v*-vel való kapcsolatából *au, ou*, illetőleg *eü, üü* diphthongusok átmeneti alakjaival fejlődött. Ezen fejlődésnek kiinduló pontja legalább egyes esetekben, úgy látszik, visszanyúlik az ugor nyelvek közössége korába, melyekben néha szintén hosszú *ō, ū*, illetőleg *qu, äu* áll a magy. *ó, ő* hangzóval szemben, így: *tó* (acc. *tavat*): TV. *tō*, ÉO. *tū* (*tūv-*), irtisi osztj. *teu*, szurguti *touχ, toχ* s z ó (szavam): ÉV. *sqw, squ* «ige, szózat»: *kaj-s* «bűvölő ige» (vog. *suχ* = magy. *zaj*; l. MUGSz.) | *ló* (*lovat*): ÉV. *lū* (*lūw-*), KV. *lō* (*lōχ-*), TV. *lū*; ÉO. *lou* (*lovi*), DO. *tau, lauχ, loχ* | *kő* (*követ*): ÉV. *kāu* (*kāw-*) «malomkő», KV. *kāu*, TV. *kū* «kő, kavics»; ÉO. *keu* (*kev*), DO. *keu, kauχ, kouχ* id. | *őv* (*övé*): ÉV. *taw, tau* (dat. *tawän*), KV. *tāu*, TV. *tou*; ÉO. *lu*, DO. *teu, leuχ* | *szőv-*: v. ő. ÉV. *sa'i* «hajfonat» (tő: *saχ-* e mellett *saχ-* «fonni»), KV. *sāi'*, TV. *sou*; ÉO. *seu* (*sev*), DO. *sēu, seuχ* | *jő* (*jöv-*): ÉV. *jiw, jiu*, TV. *jou, jū*. A régi magyar *jó* «fluvius» is = ÉV. *jā*, KV. *jō*, TV. *jā* (EO. *jočan*).

Azon körülmény, hogy az ÉV. *nañ* «te» szó a kondaiban *näi'* s a tavdaiban *nou, nū*, ellenben a tő *när-* (pl. KV. acc. *nären, nān*), világosan mutatja számunkra az utat, melyen a TV. *poñ*, KV. *pāñk* «fő», ÉO. *neñ, nē*, DO. *neñ, ne, ni*, ÉV. KV. *nē* (tő: *nēr-*),

TV. *nī* «nő» és ÉO. DO. *veñ* «vő» szóknak pontosan megfelelő magy. *fő*, *nő*, *vő* ezen alakjait, valamint a *fej-*, *nej-*, *vej-* töket magyaroznunk kell. Megvannak még e hangfejlődés példái a magy. *nyű*, *hattyú* és *holló* szókban, melyeknek megfelelői: ÉV. *nīnk*, KV. *nīx* «nyű», ÉO. *nēnk* «wurm, motte», DO. *nīnk* «made» | ÉV. *χatēñ* (tő: *χatañ*), KV. *khwatēñ*, TV. *khutañ*, ÉO. *χōtañ*, *χōtēñ*, DO. *χōteñ*, *χōdañ* | ÉV. *χulaχ*, KV. *khwolēχ*, TV. *khulaχ*, ÉO. *χolēχ*, *χulēχ*, DO. *kōlañk*, *kōlak*, *χulaχ*, továbbá a magy. < *ú*, < *ü* nom. possessivus képzőben, melynek párja a vogul-osztják -*ñ* (*iñ*, -*ēñ*). Mindezek azt tanúsítják, hogy a szóvégi *ñ* több esetben fejlődött *ó*, *ő* (*ú*, *ü*) diphthongussá a magyarban, melynek módját alkalmasan úgy képzelhetjük, mint a fentebb idézett ÉV. *nañ* szónak tavdai megfelelőjében *s* mint a szóvégi *γ* általában vogul nyelvjárásokban alakul (pl. *jāγ-* «*atyá*»: ÉV. *jāē*, PV. *jāi*, TV. *jāu*, *jū*; *vaγ-* «*erő*»: ÉV. *va'i*, KLV. *woqā*, TV. *vou*, *vou*). Ezen -*āγ* < *āi*, *āu* és -*aγ* < *aī*, *ou* változási folyamat nem történik *v* átmeneti alakokkal s fölöslegesnek tartom a *fő*, *vő*, *nő* hangzóinak magyarozatánál is ezt felvonnunk, mint B. teszi, ki megelőző *fēve, *nēve, *vēve alakokra következtet. A *fej-*, *tő*alak *j*-je nem analogikus hatás, (*fē* helyett a 3. személyű *feje* részéről), mint utóbbi időben általánosan magyarózzák, hanem az eredeti *ñ*, *γ* mássalhangzó megmaradt fejleménye. A közönséges *fēmet*, *fēdet* alakok mellett már a nyelvemlékekben is szerepelnek: *feyedet* (ThewrC.), *feyedre* (JordC.) *feyednek* (ÉrsC. CornC.), *feywnk* (ÉrdyC. NyT.), sőt a nominativusi *fej* alak is előfordul, még pedig árpádkori oklevelekben: *Aufey* (1255), *Vlnozufey* (1257), *fluvius Isuafey* (1272). Az eredeti nominativusi alakok ezek voltak: *fō* és *fē*, melyek egymáshoz úgy viszonylottak, mint a déli vogulban *nāi* és *nou* «*te*», vagy magy. *nő* és *nē*. E mellett az egységes tő *fej-* volt (*fejem*, *fejéd*, *feje*), mint a vogulban nom. *jāi* mellett: ÉV. *jārem*, *jāren*, *jāri*; de a nominativus *fō*, *fē* alakjainak hatása csakhamar megrontotta az eredetileg egységes ragozási főszerkezetet s lábra kapott a *fēm*, *féd*, *feje*, mint a szó mellett *szóm*, *szód* e h. *szavam*, *szavad*, vagy a lozvai vogulban *jāi* mellett: *jāim*, *jāin*, *jāri*. Később még az is tetézte a változatos-ságot, hogy az eredetileg csak tőkép szereplő *fej* alak nominativusi szerepre is jutott az analogia hatalmából.

Az *ő*, *é* váltakozásnak ugyanilyen alapja mutatkozik a szóközépen e szóban: *szőr* (*szér* Helt.): ÉV. *sā'ir* «*lőszőr*», KV.

soär, soqr. Ellenben a főz- (fez- JordC.) ÉV. pajt-, TV. pīt «főzni» megfelelői után itélve előbb fēz-nek hangozhatott, mely a fő-, főv- (KV. poqj- «főni») analógiájára nyerte ő-s alkatát.

Az ő-nek é-féle hangból való fejlődését világosan igazolják: sóreg «acipenser ssellatus»: DO. sārax sārak «cyprinus ratilus», EO: seuri «coregonus albula», ÉV. sorēx «coregonus vimba» (l. Ethnogr. IV, 176.) | őn hal «aspius rapax»: ÉV. āln, KLV. oqln «salmo lenoc» (u. o.).

Eredetinek tarthatjuk az ó hangzót ebben ólom, melynek párja a TV. wōlēm «ólom» azt mutatja, hogy a magánhangzó eredeti alkatának megőrzésére a szókezdő volt hatással. Ugyancsak eredeti lehet az ó az ón szóban, melynek ÉV. āln, KV. oqln, TV. qlēn «ezüst» másaiban az elenyészett l-t ismerjük föl az eredeti állapot védő okának.

A B. tárgyalásába fölvetett idegen szók közül iráni: róka (Ethn. V, 72; ugyanilyenek mező és üsző, de ezek ugor korból valók is lehetnek; l. u. o. 177) | török: öröl- (NyK. IX, 87; ezzel szemben Budenztól kevesebb valószínűséggel eredeti szónak magyarázva MUGSz. 856.), erő (NyK. XVIII, 103.), kopó (v. ő. oszm. köpek «kutya») | német: röt.

5. ú, ű.

A) Magy. ú = urali ugor ū, ű (vagy u-s diftongus).

Magyar	Vogul			Osztyják	
	Éjszaki	Kondai	Tavdai	Éjszaki	Déli
fúv- (fú)	pūr-	(KLV.) pūr-, powr	puw-	polt-	pū-, pōg-
húgy (kasza-h.)	—	—	khōńś ¹	χūs, χōs	χūs, kōs
húsz	χūs	khus	khus	χus	χūs, kōs
lúd	lunt	lont	lōnt	lunt	lōnt, tunt
nyúgod-	nūnt- ²	—	nōnt-	—	—
nyúl-	nūns-	nūns-	nōńś-	—	—
szú	sūr ³	squ, sūr	—	—	—
túl	tūl ⁴	tqul, tqul	tūl	—	—
nyúz-	nujr-	ńij-	nōj-	—	—
úr	(āter	ōter	—)	ūrt, ūr	ort

¹) «csillag». — ²) «kipiheni magát». — ³) KV. squ «szú», ÉV. sūr id., KV. sūr «bélgiliszta»; v. ő. tūr: magy. tó, TV. tő. — ⁴) «túlról, onnan».

B) Magy. *ú* = urali ugor *u, o*.

húgy- (hugyoz-)	χuíś-	(PV.) khuiś-	khuiś-	χos-	χos-
húny-	χoi-	khwoñkh-	—	χunēmta-	—
múl-	mul-	mql-	mql-	—	—
újj (digitus)	tulä	tqlä	tuläśēm	lui	tuj, loj
úsz-	uj-	(PV.) vuj-	uj-	us-	ūd-

A tőszótagbéli magyar *ú* a mennyire történetét a legközelebbi rokon nyelvek tükrében kivehetjük kezdettől fogva zárt (*u, o*) hangszíniú s az esetek egy részében egyszersmind hosszú volt. A némely esetekben (pl. *húsz, túl, szú*) fölvehető *v* beolvadás hatása az *ú* keletkezésére túlesik a magyar nyelv külön történetének határán.

Különös hangfejlődést mutat az itteniekhez képest az «ármel» jelentésű magy. *újj, ujj* melynek ÉV. *tajt*, KV. *tajt*- (nom. *töt* «ruha-*ujj*») ÉO. *let*) párjai nyomán olyan hangalakulatot várnánk, mint a magy. *máj* (ÉV. *majt*, KV. *mait*-), vagy *mál* (ÉV. *ma'il*, KV. *mql*-). Azt lehet föltennünk, hogy ez az *újj* analogiai hasonulás a másik *újj*-hoz egyeredetileg nyiltabb (pl. *ōjj) hangzásból.

Az *ü* hang, bár a déli osztjában is előfordúl, nem tekinthető az ugor nyelvek közös fejleményének. Tudvalevő, hogy a magyarban rendszeren *i*-vel váltakozik s ez a hang áll vele szemben a nyú (*nyív*) és szú (*szíl*-) szavak megfelelőiben is; v. ö. ÉV. *niñk*, KV. *niç* stb. (l. fönt), továbbá KV. *śiñkl*- «megfoganni (magzatról mondva; pl. *ām khqñśilem, kaxremt viś-khqr śiñklés* én érzem, hogy hasamban gyermek fogant meg, az orosz kifejezés szerint: «született, ребенок родился»). Az *i, ī*-hez közelálló hang *t. i. é, ē* találkozik párjaként a *hűvös* és *szűz* (*hives, szíz*) szókban (l. fönt 181. l.), továbbá ebben: *füt* (régí *fit*): v. ö. TV. *pēlt*- (*kēr pēltāntem печь топлю, befütöm a kemenczét*), ÉV. *pēl*- «meggyuladni» (tűzről mondva), *palt*- «tűzet rakni, gyujtani».

Sajátságosan eltérő hangmegfeleléseket tapasztalunk a következőkben: *ül*- (*il*): ÉV. *ūnl*-, KV. *vōnl*-, TV. *ōn*-; ÉO. *ōmēs*-, DO. *ōms*-, *ūms*- | *fű* (*fiw*): ÉV. *pum*, KV. *pom*, TV. *pum*; ÉO. *pum*, DO. *pūm pōm* | *sűrű* (*sírō*): ÉV. *surā* (*s. lām* «sűrű hallevés»), KLV. *sūr*: (*sūrēs tuji* sűrűn havaz). Nem valószínű, hogy a hangrendi változás ez esetekben *ū*-ból *ü*-re közvetlenül történt s lehet-

ségesnek kell tartanunk, hogy a magyarban is megvolt valamikor a tavadai és lozvai vogulból ismeretes *u* (az *u* és *ü* között álló középhang), melynek hosszú alakja különösen *i*-vel diftongizálódva (*ü—ui*) egyaránt könnyen adhatott létet az *i*-nek úgy mint az *ü*-nek.

Ugyanígy lehet fölfognunk keletkezését a magy. *tűz* szó magánhangzójának, mely ugarságszerte már hosszú hangzóval, illetőleg diphthongussal hangzik: KV. *tqut*, TV. *täut*, ÉO. *tut*, irtisi osztj. *tüt*, csak a szurgutiban *tüget* (Pápainál: *turet*). Látnivaló, hogy itt a szóközépi mássalhangzó-elemnek nem *j*, hanem *v*-féle irányban indult meg változása s így valószínű, hogy a *tűz*-nek is előde valamely osztják *tüt* (*tüt*, *tut*) féle lehetett. Hasonló szó *szük*, mely a finn *soukka* «ungustus» szón kívül (MUGSz.) bizonyára összefügg az ÉV. *saw* «szükség, inség», *sawéli* «szükségben szenved, szűkölködik» szókkal (v. ö. még ÉO. *sořas-* «arm werden, verarmen») s eredetileg bizonyára mélyhangú (*sük*) volt. A *tűr*- (föltűrni a ruhát) igének pontosan megfelel a KLV. *toyr-* id., melynek fejlődését a magyarban szintén az előbbi szók mintája szerint képzelhetjük.

MUNKÁCSI BERNÁT.

A «hajnal» szóhoz. Tulajdonképen csak Prikkel Marián «Ős valásunk egy-két nyelvi emléke» cz. dolgozatának III. része záró jegyzetéhez (77. l.) van egynehány szavam. Prikkel ugyanis e jegyzetében Ipolyi nyomán rátér Grimm Jakab azon állítására, a mely szerint *hajnal* szavunk átkerült egyes szláv nyelvekbe és a németiségbe is. Azután pedig szóról-szóra így folytatja: «Ipolyi magát a munkát, a melyben Grimm ezt állítja, nem nevezi meg, csupán a lapszámot jelzi. Több Fremdwörterbuch-ot megnéztem, de a hajnalt egyikben sem találtam. Végre is: fides penes auctorem! Grimmnek pedig elhihetjük, hogy igazat mond.» Erre csak annyi a mondani valóm, hogy a ki Ipolyi id. munkájában lapozgatni szokott, az jól ismerheti a «Magyar mythologia» szerzőjének azt az idézési módját, a melylyel «Grimm» és csupán a *lapszám* nála mindig a Grimm J. «Deutsche Mythologie»-jára, még pedig a mű második kiadására (1844) való hivatkozást jelent. Itt is e munkára történik utalás, a mit különben az idézett hely tartalmából sem volt valami nehéz kisütni. Magam is hivatkoztam különben már Grimm e helyére a «Pallas Nagy Lexikona» két cikkében is, a melyek elseje (a *Bakter*) már régebben, másodika (a *Hennül*) pedig csak a minap jelent meg. Hozzá szolt a *Hennül-hajnal* összefüggésének még mindig el nem döntött kérdéséhez Liebrecht Felix is «Zur Volkskunde» (Heilbronn, Henninger 1879.) 403. l.

KATONA LAJOS.

Osvallásunk egy-két 'nyelvi emléke'.

IV. Az 'istennyila' név.

Munkácsi szerint szintén közös mythikus felfogás bizonyítékai a villámnak «*istennyila*» s a vele szorosan egyértelmű éjsz. vog. *tārēm-nāl* kifejezések. A vogul ember a minden isten őst *Numi-Tārēm*-ot vadásznak képzele, ki a medvének szerint, midőn kedves leányát, t. i. a medvét «ezüst rudú rudas hajlékában» hátrahagyja, «húsz fogú fogas száját im miken nyítja meg»:

„Szűz emlős mellű magzatkám óh hallgass meg!
Szűz csecses mellű gyermekem óh hallgass meg!
Ezen magam alkotta aranysugarú sugaras napom fölött,
Aranyszépségű szépséges napom fölött
Nyusztfogó hét hurkos útra megyek én,
Jávorfogó hét hurkos útra állok im én.“

S midőn vadászatáról visszatér, «csúcsa letörött sok törő vasat sok számban gyűjt össze, éle letörött sok gyilokszerszámot sok számban gyűjt össze», hogy azokat új használat céljából megigazítsa'. (Ethnogr. 4: 51.)

Munkácsinak 'nyelvi mythologikus emlékei' között könnyen észrevehetőleg ez a leggyöngébb. Vagy talán az idézte medvének-részlet bizonyít csak valamit is a *tārēm-nāl* kifejezés meglétele mellett? Épen nem! Hiszen ebben még maga a *nāl* (nyíl) szó se kerül elé, nemhogy *tārēm-nāl*-ról (istennyila) történnék benne említés! A szóbeli medvénekben (l. Vog. népk. gyűjt. 3: 34—58), égháborúról, villámlásról szó sincsen; hogyan lehetne tehát ez bizonyosság a *tārēm-nāl* (istennyila, tkp. égnyila) kifejezésnek meglétele mellett? Különben is a pogány vogul nép oly jóságos öregnek (vadásznak vagy halásznak) képzele a maga főistenét, *Numi-Tārēm*-ot, a kiről alig is gondolható, hogy villámnyilakat tudna szórni az emberekre. Azután meg a *tārēm-nāl* név nem lelhető meg sehol a vogul mythikus énekekben; legalább én egy helyt se találtam, noha az eddig megjelent népköltés-gyűjteményeket átkutattam. Pedig ha egyáltalán dívik a vogulban ezen elnevezés, akkor

a mythologikus énekekben okvetetlen kellene lenni valamelyes nyomának annál is inkább, mert Munkácsi állítása szerint ősvallási képzeteken alapszik. Mindamellett nem tagadom kereken a létezését, hanem csak módfelett kétségesnek mondom az imént közlött oknál fogva.

Föltéve azonban, hogy a *tǎrém-nál* név valósággal él a vogulban s járatos a villámnak kifejezésére, kérdés, szolgálhat-e tanubizonyosággal a vogul és magyar népek eredeti mythol. felfogásának közösségére nézve? Tagadhatlanul szolgálhat, de csak abban az esetben, ha magyar egyértékese, az *«istennyila»*, kétségtelen ősvallási felfogásban gyökeredzik; más különben nincsen semmi alapja s értelme a két név rokonságba állításának.

Az eddig történt nyomozások, a melyek egyébként meglehetősen számmal találkoznak, mindannyian tanuskodnak az *«istennyila»* ősvallási eredete mellett. Mindazok, kik a magyarok ősvallásáról eleddig irtak, majd valamennyien megegyeznek abban, hogy a villámnak népies *«istennyila»* neve eredete szerint elválaszthatlanul összefügg a *«magyarok Istené»*-vel, a ki mennyei lakából zivatar idején mint nyilakat zúditja a földre villámain. Különösen Szabó Károly szép móddal állítja élénk ama rokonsági kapcsolatot, mely az *«istennyilá»*-t a magyarok nemzeti Istenéhez fűzi.

„A magyar, úgymond, mint kiválólag harczias nép, ki hazáját s mindenét fegyverrel kereste, fegyverrel védte, ki szántás-vetéssel nem foglalkozva, életét harczokban töltötte, vagyonát, kincseit háborúkban szerezte, örömét, dicsőségét hadjáratokban találta, istenét sem tudta máskép gondolni, mint a hadak hatalmas vezérének, a seregek urának, ki saját népét csatáiban vezérli, védi, támogatja s a nemzet ellenségeit bosszuálló fegyvereivel összetöri. Népünk a villámlásban és mennydörgésben maig is «isten nyilat» látja s ellenségét megátkozva, isten nyilával kívánja üttetni.” (Emlékezzünk régiekről. Kisebb tört. munkái I. 313.)

Azonban nem Szabó K. az első, ki e nézetet hirdeti; Toldy és Ipolyi már jóval előbb elbállnak vele. Az előbbi például így nyilatkozik: „Úgy fogák fel őt (az Istent), mint népük saját védurát, mint *«magyarok Istenét»*, mely név egész mai napig jelentékeny módon él a magyar nép öntudatában. Fegyveresen képzeltek őt, ki a gonoszokat nyilával ejti el; innen a villámnak népi neve mind máig *«Isten nyila»*” (Nemz. irod. tört. 1851. I. 17. l.) — Ipolyi ugyan ebben a véleményben van (Magy. myth. 9. l.) s az *«istennyila»* eredetét őseink tűzímádására viszi vissza (u. o. 188.). De a legújabb kutatók is vallják e hitet: tesztem Kuun Géza gr. nem rég kiadott érdemes munkájában (Relationum Hungaror. cum Oriente gentibusque orientalis originis historia antiquissima, Claudiopoli 1892.) ezt írja:

„Hungari Deum sibi nationalem bellicosumque effinxerunt in tertia mythologia eorum epocha, quem *Magyarok Istené* nominabant, quasi

nationalem Hungarorum Deum, quem symbolo gladii et spiculi adorare iis mos erat (175. l.) . . . Cælum sub duabus formis aspectibusque imaginabantur sc. 1) forma aëria: *lebegő ég* «æther», 2) forma superaëria: *menny* «cælum immobile», unde numen tonans mortales ictu fulminis terret punitque, quam ob rem fulmen *menny-ütő-kő, mennykő*, vulgo *isten-nyila* «spiculum dei» dicitur (173. l.).

Réthy László pedig így szól: „A nagy ég, a főisten, melyet a vogul felfogásban egy jóságos öreg halásznak látunk rajzolja, a magyarság felfogásában harcziás isteni lény alakjában jelenik meg, mely a felhők felett lakozva hatalmas nyilzáport szór a zivatarban (*Isten nyila* = villám)”. (Beöthy: Képet irod. tört. 18. l.)

Eme nyilatkozatok, mint látnivaló, egytől-egyig összevágának az «*istennyila*» név ősvallási eredetének bizonyozásában. A föltűnő csak az bennük, hogy ámbátor történetiróktól származnak, positiv történeti tanubizonyossággal, számbavehető erősséggel egyik sincs közülök megtámogatva. Arról egészen hallgatnak idézett íróink, hogy mire alapítják következtetésüket. Vajjon miért? Nem nehéz feleletet adnunk: egyszerűen azon ok miatt, mert történeti adat nem áll rendelkezésükre állításuk megbizonyításában. De hát valami alapjuknak mégis csak kell lenni, a mire támaszkodnak! Igen kell lenni és van is; csak hogy ezen alap, a mely nem más, mint a hagyományos nemzeti hit, fölötte gyönge s dülékeny. Mert ugyan ki tudná erre támaszkodva kimutatni, hogy a villámnak «*istennyila*» nevét, mint valami sajátos nemzeti idiotismust, valóban őseinknek harcziás természete hozta létre? Bárki is vállalkoznék e munkára, fáradozása nagyon valószínűleg, sőt majdnem bizonyosan kárba veszne! Az a körülmény, hogy a magyarság harcziás nép volt s főképp nyillal hadakozott, semmi esetre se tekinthető elegendő okul-alapul arra, hogy a villámokat mindjárt főistenének nyilaiul fogja föl s nevezze el. Vajjon nem voltak-e más nemzetek szintoly harcziatermettek, mint őseink? És vajjon csak a mi elődeink harcziáltak volna nyilakkal? Bizonyára nem! Pedig e kérdések fölötte könnyen felbukkannak a kutató elméjében; és hiszem, nagyon hiszem, hogy nem tudnának rájuk megnyugtató feleletet adni, kik az «*istennyila*» kifejezés eredetét erőnek-erejével őseink harcziás természetéből akarnák kimagyarázni.

Különben ne gondolja senki, hogy a villámnak Isten fegyvereként, nyilaként való appercipiálása a magyar nemzeti, vagy épen ugor felfogásnak sajátos, magában álló tulajdonsága. Korántsem. Mint a nyomban következő példák bizonyítják, közös ez más törzsbeli népekével is.

Avagy tekintsünk csak az ókor csodált népére, a görögökre: talán nem is voltak oly harcziás természetűek, mint az ősmagyarok, a villámokat mégis Ζεὺς *dárdáiul, nyilaiul* fogták fel; bizonyosság reá.

Hesiodos, a kinek Theogoniájában a cikázó villámok mint κῆλα Διὸς μεγαλοῖο jelennek meg (V. 708.)

A latin költőknél ugyanezek szintén mint «*tela, iacula, spicula Jovis*» tűnnek elénk; ime egy pár példa:

„At Pater omnipotens densa inter nubila *telum* contorsit‘ (villámmal sujtá a gógös elisi királyt Salmoneust. Verg. Aeneid. VI. 592). „Iam satis terris nivis atque diræ grandinis misit Pater et rubente dextera sacras *iaculatus* arces, terruit orbem‘ (Horat. Carm. I. 2). „*Tela* reponuntur manibus fabricata Cyclopum‘ (Ovid. Metamorph. I. 259. v. Előzőleg 253 v. „Jamque erat in totas sparsurus *fulmina* terras‘). „Arbitrium est in sua *tela* Jovi‘ (Ovidius) sat.

A héberben *a chēc* szó, melynek eredeti jelentése «nyíl», szinte használatos a villámnak jelölésére (l. Fürst—Ryssel: Hebr. und. chald. Handwörthb. 427.), ugyanígy az arab nyilat jelentő név is (l. u. o.). A szentírásban, különösen az ó-szövetségnek úgynevezett poetikus könyveiben s ezek közt legfőképp a zsoltárookban a villámok mint *Jehova nyilai* hullanak az emberekre, teszem:

„És kibocsátá *nyilait* s elszéleszté őket: a villámokat megsokasította és megzavará őket (17. zs. 15. v.). Nagy volt a vizek zúgása; szózatot adtak a felhők: mert *nyilaid* átmentek (76. zs. 18. v.). Tündököltesd a villámlást és szórd széjjel őket: bocsásd ki *nyilaidat* s zavard meg őket (143. zs. 6. v.). A nap és hold megállanak hajlékukban; a te *nyilaid* fényében mennek ők és villogó dárdád fényénél (Habac. 3. r. 11. v.). És az Úr Isten feltűnik felettük és kipattan az *ő nyila*‘ (Zach. 9. r. 14. v.)

Határozottan a biblia hatásának kell betudnunk, hogy a középkori latinságban is megfészkelte magát a villámnak «*sagitta Dei*» elnevezése. Bizonyosággal Du Cange-ban a következő három példát találjuk (VI. 23.):

„Tonitrua maxima fuerunt cum pluvia magna in civitate Parmæ et in quattuor locis *sagitta* de coelo percussit (Chron. Parmense ann. 1292 tom. 9. col. 825). In vigilia B. Johannis Baptistæ in hora vesperarum tonitruum, et *sagitta* de coelo percussit in turre communis Parmæ (ibid. ad. ann. 1299 col. 840). Tres de coelo ceciderunt *sagitta*: prima super campanile S. Pauli, secunda super campanile S. Petri tertia super capella Domini.‘ (Acta S. Rom. tom. 2, pag. 103.)

Sandersnél (Wörterbuch der. deutsch. Sprache 2 a. 527.) erre a kitételre akadunk: „Man entgeht des blitzes *pfeilen*, doch den pfeilen Amors nicht‘ (Boie—Matthison a. 8., 153.); de itten a *pfeil* minden valószínűség szerint csak a szójáték miatt van alkalmazva a villámra. Mindamellett nem lehetetlen, hogy a népnyelv a német-székben is használja e czélra.

A sláv mythologiában tudvalevőleg *Perun v. Parom* a villámlás és menydörgés istene, a kinek nevét közönségesen alkalmazzák

a menydörgésnek és villámlásnak kifejezésére is (Miklosich : Wörtb. 244.); mondják pl. *parom do teba*: «villám, mennykő (üssön) beléd!» E mellett a villámnak népies neve: *Paromova (Perunova) strêla*: *P nyila*; káromkodó forma: *Sto bohøj, sto strêl*: «száz isten, száz nyila!» (Ipolyi: Magy. myth. 10.) Látható ebből, hogy a szláv népies felfogás is *Isten nyilainak* tartja a villámokat.

De vessünk egy pillantást a rokon finn népre. A villámok ezeknél is *Ukon nuoli* (U. nyilai), *Jumalan nuoli* (: Isten nyilai). Tanuságul lehet reá a Kalevala 33. rúnójának ez a helye (263—270.): „Szóla Ilmár neje így: Oh Felséges Ukkó isten! ajazd fel a legjobb *nyilad*, vedd elő legkülönb íjjad s réznyilvesszöt illeszsz arra, te lángoló kezijadra; *tüzes nyilad* jól helyezd el, réz vesszejét gyorsan lödd el sat.” (Barna fordítása 224. l.) Ukkó teljesíti a kérelmet, csak hogy magát a kérőt sújtja le villámával. Vagy például a 14 rúnóban Lemmikäinen kéri Ukkót, hogy legyen segítségére s öntsön *nyilázaport* az égből a gonosz Hiisi lovára. „Erre Ukkó főalkotó, isten felhők felett lakó *villámait* czikázttatá, égfedelét meghasgatá”. (313—315. Barna 80.) A finn ember, ha ellensége vesztét kívánja, Castrén szerint ilyen átkot mond rája: Verjen meg a *tüzes istennyila!* (Csengery: A magyarok ősvallásáról. Tanulmányai I. 81.)

E sor bizonyára még nem teljes. Ha tovább kutatnánk, alkalmassint meglelnők a villámnak Isten nyilául való felfogását más népeknél is; azonban ennyi is elegendő ama hagyományos hit alaptalan voltának kitüntetésére, mely az «*istennyila*» elnevezést ősmagyar vagy akár ugor sajátásgnak hirdeti uton-utfélen. Ime világos példák tanusítják, hogy indogermán nyelvekben is él-virágozik. Ha többet nem is, annyit kétségtelenül bizonyít e körülmény, hogy a szóbeli apperceptio nem egy vagy két nép sajátos tulajdonsága, hanem közönséges jelenség a nyelvek körében. Az már aztán megint más kérdés, vajjon a vallási felfogásban bírja-e alapját, vagy valamely egyéb okban, teszem fel az illető népek harcias természetében. Mindenesetre érdekes s érdemes dolog volna kihüvelyezni a teremtő alapokat; annyi azonban bizonyos, hogy nem csekély fáradsággal járó munka volna, mert nem csupán nyelvészeti, hanem pszichológiai problémákat is rejt magában. A közlött összehasonlításra támaszkodva annyit bátran állíthatunk, hogy legtöbb valószínűség szerint a vallást illeti meg a fő-fő rész megalkotásaért.

Hogy az «*istennyila*» nevet nem az őshazából hozták magukkal elődeink, biztosra vehető. Ez az állítás ugyan első tekintetre kissé merésznek tetszik, de nem lesz az, ha meghányjuk-vetjük támogató erősségeit. Népünk tudvalevőleg gyakorta él e kifejezéssel, midőn ünnepesebb kedvében a villámnak járását valamelyik ellenesére akarja irányíttatni. Ismert szólásmódok: *Istennyila*

üsse meg, verje meg, járja meg, csapjon bele, szántsa meg a hátát, hányja ki stb.; belejár az *istennyila* (Erdélyi: Népdalok 2:304.); az *istennyila* is csak mellette csap le; az *istennyila* se árt neki; mi az *istennyila*?; hasonlatok: tüzes, hegyes, mint az *istennyila*; úgy jár a] fara, mint az «*istennyila*» (= gyorsan Erd. Közmond. 129. l.) sat. Ezekből s egyéb példákbl megtetszik, hogy az «*istennyila*» mint népies kifejezés eléggé járatos nyelvünkben. A nép körében való emez elterjedtsége pedig kétségtelenül bizonyítja, hogy nem a jelen korban termett, hanem régebbi idő szülötte. Nyelvemlékeinket vizsgálva mindamellert azt tapasztaljuk, hogy kora nem igen eshetik messze tőlünk, mert a legrégebbi források, melyekben előkerül (Madarász Márton: Vasárnapi evangéliumokból való szent elmékedések és Tofeus Mihály: A sz. zsolttárok resolútiója) a 17. századból valók. E jelenség természetesen nem zárja ki azt a lehetőséget, hogy egy vagy két, sőt akár három századdal előbb is ismeretes volt nyelvünkben. A Ny. Sz. mindössze négy példát tud felhozni reá a régiségből, melyek közül a két első vallási munkából való.

Ezzel a körülménnyel kapcsolatban tovább mehetünk egy lépéssel s kimondhatjuk, hogy, az «*istennyila*» *nemcsak hogy nem ősmagyar idiotismus, de nem is magyar elme szüleménye, mert minden valószínűség szerint idegen földről, a szentírásból plántáltott át hozzánk.*

Általán tudott dolog, hogy a biblia minden kereszténységre tért nép nyelvére volt több-kevesebb hatással. E hatás pedig nem csupán a grammatikára terjedt ki, hanem a szókincsre is. Saját nyelvünkben is nem egy szentírási kifejezés nyert polgárjogot. S ez a jelenség könnyen érthető; hiszen a régi időben tagadhatlanul a biblia volt legforgatottabb, fönt-alant egyaránt ismert könyve a világnak, melynek műszavai, kitételei a sokszoros olvasás folytán bizonyára hamarosan kelendőkké váltak. E mellett papjaink szóval és írásban szintén hathatósan közreműködtek az elterjesztésükön.

A szentírásnak legolvasottabb része pedig, mint mindenütt, úgy nálunk is a zsolttárok-könyve volt. Szembeötlőleg bizonyítja ezt az a körülmény, hogy többszörös fordításukat találjuk a régiségben, nevezetesen az Apor, Döbrentei, Festetich, Kulcsár codexekben s egyéb helyeken is. Már pedig a zsolttárok, mint a fönnebb idéztük példák igazolják, nem egyszer hirdetik a villámokat, *Isten nyilainak*; s ezen felfogást gyakori olvasásuk és éneklésük vajmi könnyen átolthatta s meggyökerezethette a magyar nyelvben szint-úgy, mint a középkori latinságban. Számottevő tanuságtétel e mellett az a jelenség, hogy az «*istennyila*» név említett zsolttárfordításainkon kívül legkorábban vallási művekben kerül elő a régiségben. Nem hagyható továbbá figyelmen kívül az sem, hogy

a zsolttárokra költőink gyakran feldolgozták énekeknek, főképp a protestantizmus elterjedésével, a mely felekezet tudvalevőleg rendes templomi énekekül használja őket. Hogy azután eme feldolgozásokban az eredeti kifejezések nagy részét megtartották, magától érthető dolog. A nép pedig, mely naponta énekelte, vagy hallotta a szöszékről és olvasta a fordításokban s egyéb vallási munkákban, lassadján elszokta, megtanulta a főbb tipikus kitételeket, melyeket eszmekörébe könnyen beleilleszthetett. Ezen az úton-módon vált az «istennyila» is több más bibliai kifejezéssel egyetemben nyelvünk tulajdonává.

Már most, ha az «istennyila» eredete a szentírásban sarkallik, világos, hogy sem alapja sem értelme a finn *Jumalan nuoli* vagy akár a föltett vogul *tårém-näl* névvel való kapcsolatbaejtésének. Én különben abban a véleményben vagyok, hogy a finn *jumalannuoli*-t is a szentírás hatása hozta létre. A kereszténységnek s vele a bibliának hatása a Kalevalára félreismeretlen és le nem tagadható. *Ukko* alakja a keresztények Istenének több tulajdonságát egyesíti magában; sőt a Kalevala utolsó rúnója olyannyira keresztény szellemű, hogy Máriáról és Krisztusról zengedez. Épen nem lehetetlen tehát, hogy *Ukko nyilai* is (= a villámok) Jehova hasonló fegyverszereinek képmására alakultak meg a finnek képzeletében.

Mint cikkelyem elején kifejtettem, a *tårém-näl* meglételet kétségesnek tartom a vogulban; de ha mégis megvan, úgy gondolom, eredete ugyanoda mehet vissza, a hova magyar és finn társáé, t. i. a kereszténység hatására. Megemlíthetem itt Hunfalvynak egy tévedését is, hogy t. i. a «villám» fogalmának jelölésére használt vogul *sali* (*salé, säli*) szónak «szeg, nyil» etymont tulajdonított (Vog. föld és nép 19.) s a magyar «istennyila» egyértékesének akarta feltüntetni; pedig nyilvánvaló, hogy ez a *sali* «blitzen» igével függ össze, a mely a magy. *salyog, csillog*, finn *selkeä, selkiä, lapp cälget, cälges, votj, celekt-, celekjal-* stb. szavakkal rokon. (MÜg. Szót. 368.) H. hibája különben Kuun Gezára is átragadt. (1. idézett műve 173.)

Az «istennyila» eredetének tisztázásával önként fölmerül bennünk az a kérdés, mit tartsunk a «magyarok nemzeti Istené»-ről, a kinek a hagyományos nézet legsajátosabb tulajdonsága gyanánt szokta emlegetni, hogy égháború alkalmával villámaival, mint hatalmas nyilzárpot' szórja mennyei lakából! Ez a kérdés nem vág ugyan szorosán tárgyunkhoz, de tagadhatlan közeli érintkezésben van vele, azért lehető rövidséggel igyekszünk reá megfelelni.

Azon eredmény alapján, a melyet ősvallásunkról eddig főleg a nyelvészet támogatásával kiderítettünk, annyit határozottan állíthatunk, hogy eleink nem voltak igazában egy Istent imádók, a mint krónikásaink rájuk akarják bizonyítani; de nem is voltak

szoros értelemben vett polytheisták; hanem alkalmasint közben tartottak a két szélsőség között. Nagyon valószínű, hogy nem voltak egy fő isteni lénynek ismerete nélkül, de hogy ennek eszméje olyannyira határozott és kidomborodott volt volna hitükben, mint a milyenek régi történetíróink s részben még a korunk, beliek is fel igyekeznek tüntetni, semmi esetre se fogadhatjuk el. Kétségtelen, hogy imádtak, tiszteltek megszemélyesített természeti jelenségeket, valamint különféle szellemeket, geniusokat is. Voltak bálványaik is.

Az újabb vizsgálat emez eredményével merően szembeszáll az a kép, a melyet pogány őseink vallásáról krónikásainkból, főképp Anonymusból, a Bécsi és Budai krónikákból és Thuróczyból állíthatunk össze. Ezen kép értelmében a honfoglaló magyarok az egy igaz Istennek oly teljes tudatában voltak, mint akár a kereszténység; egy Istent imádtak, ki nemzeti pártfogó Istenük volt és mindenütt mellettük állott a harcok közepette, buzdította, erősítette, győzelemről-győzelemre vezette őket; Álmos és Árpád választott emberei, a kiket azon czállal rendelt vezérekül, hogy kedvelte magyarjait elvezessék az ígértföldjére, Attila örökébe. Szemmel láthatólag egészen más e kép, mint az előbben közölt; mindamellett nem valami nagy sor eltalálnunk, melyikük felel meg jobban a valónak.

Krónikáinkat tudvalevőleg papi emberek írták, a kikben a hazafias érzelem lángja semmivel se lobogott alacsonyabban, mint a vallásos buzgalomé. E derék emberek minden igyekezetükkel rajta voltak, hogy az ősök vitézi tetteit, hazafoglalását mentől szebbnek, mentől dicsőbbnek rajzolják az utókor elé. És feladatuknak megoldása nem is került nagy fáradságba. Tudákosságuk nem engedte, hogy a parasztság csacska énekeire támaszkodjanak (bár úgy lopva ezekből is csentek egyet-mást), hanem a *bibliához* üzte-sarkallta őket, a melyből Jehova választott népének, az izraelitáknak ragyogó példája tündökölt feléjük; Jehova vezérli a zsidókat kiválasztott embereivel, Mózással és Józsuéval a nekik megígérte, tejjel-mézzel folyó Kánaán földére. Védi, oltalmazza, segíti őket minden léptükön. Midőn Mózes, a kirendelt vezér, az örökségül ígért országnak határán vétke miatt sírba száll, Józsuét állítja élükre, hogy a foglalás nagy művét akarata szerint végrehajtsa.

Olvassa el bárki figyelmesen Anonymust és társait, alig hiszem, hogy észre nem veszi, mily nagy a hasonlóság a zsidó népnek Kánaánba való vezérlése s a magyaroknak honfoglaló hadjárata között. Jáfet ivadékainak, a magyaroknak Istene épen olyan viszonyban áll választott népével, mint Jehova az izraelitákkal.

Mindkettő kijelöli népének a birtoklandó hazát: ez Kánaánt, amaz Pannóniát; s egyformán vezetik, védik, segítik őket. A zsidó Jehova Mózest teszi vezérnek, a kinek hivatása azonban csak Kánaán ha-

táráig tart, mert a halál itt bűnéért sírba dönti őt (Dixit Dominus ad Moysen; Hæc est terra, pro qua iuravi Abraham, Isaac et Jacob dicens: Semini tuo dabo eam. Vidisti eam oculis tuis et non transibis ad illam. Deut. 24, 4): a magyar Jehova Álmot választja ki ugyanerre a feladatra, a ki szintúgy, mint Mózes csak az ígértföldjének széléig, Munkácsig vezeteti nemzetét s azután csakhamar életét vesztí; a Budai krónika megjegyzése szerint ugyanis: „Huius (sc. Arpad) pater, Almus in patria Erdelcu occisus est, non enim potuit in Pannoniam introire“ (39), vagy mint Bonfinius még jellemzőbben mondja: „Almus Pannoniam, veluti promissionis terram intrare non potuit, in Transsylvania namque cæsus est“ (Dec. prim. I, 9). Mózes hivatalát a bibliában Józsué nyeri el, a ki Jehova akarata szerint fényes harcei diadalmakkal elfoglalja Jákob örökségét s felosztja nemzete tizenkét törzse között: a magyarok Istene Árpádra bízta a honfoglalás befejezését: s ez a felső utasítás értelmében be is tölti szerepét, mert derekas harczokban visszavívja Attila hagyományát s igazsággal kirészeli népe' törzseinek. Ilyformán „bene implevit Deus, mint Anonymus írja (10 b.), in Almo duce et filio suo Arpad *propheciam, quam cecinit Moyses propheta a filiis Israel: Et locus, quem calcaverit pes noster, noster erit*“ (v. ö. Omnem locum, quem calcaverit vestigium pedis vestri, vobis tradam, sicut locutus sum Moysi. Jos. 1, 3), vagy Thuróczy szavai szerint: „Retradidit autem Dominus Hungaris Pannoniam, sicut tradiderat filiis Israel tempore Moysi Sehon, regem Amorrhæorum et Ogh regem Basan et omnia regna eorum in hereditatem“ (II, 3. v. ö. Percussit gentes multas et occidit reges fortes: Sehon, regem Amorrhæorum et Ogh regem Basan et dedit terram eorum hereditatem, hereditatem Israel servo suo. 134. zs. 10—12. vv.). Ide vehető Anonymusnak eme szinte bibliai ízű nyilatkozata is: „Deus enim, cuius misericordia præuia erat, tradidit duci Arpad et suis militibus inimicos eorum et per manus suas labores populorum possederunt“ (20 b. v. ö. Dedit illis regiones gentium et labores populorum possederunt. 104. zs. 43. v.).

E rövid összehasonlítás, azt hiszem, elég világosan mutatja, hogy krónikásaink munkáján a szentírás hatása lépten-nyomon megtetszik: *Őseink nemzeti Istene Jehovának, Álmos vezérük Mózesnek, Árpád Józsuének, a hazafoglalás dicső munkája Izrael népe Kánaánba vonulásának képmása náluk.* Ez a jelensége, melyre historikusaink nem igen vetettek s vetnek szemügyet, nagyon is számottevő tényező a krónikások helyes megítélésében.

Ilyformán teljesen biztosra vehetjük, hogy a magyarság nemzeti Isteneinek eszméje nem az őshazából származott hozzánk, hanem a szentírásban gyökeredzik szintúgy, mint az «istennyila» kifejezés is. A «magyarok Istene» nem egyéb, mint a zsidók Jehovájának pap-krónikásainktól alkotott képmása, a mely idő folytán, főkép a 16. században, midőn bibliai költőink a hazánk vesztére törő harczok zajában nemzetünk sorsát a választott zsidó nép küzdelmeivel hasonlították össze, mind jobban és jobban kifejlődött s belehatolt a magyarság köztudatába.

Ne ringassuk tehát magunkat, nemzeti hiúságunknak hódolva,

ama patriarhális, szívet-lelket csiklandó csalfa hitben, hogy akár a magyarok nemzeti Istenének eszméje, akár pedig a villámnak Isten nyilaként való felfogása s elnevezése ősvallásunkból maradt reánk.

V. A ,teremt' szó.

Ez az utolsó «ősvallási kifejezés». „A teremtés fogalmára, mondja Munkácsi, a vogulban egyik legjáratosabb kifejezés: *tārāti* «bocsát, ereszt» pl. *elem-žalés ünlenē mā tārātuñkwē ti tārém-táslen*: az ember lakó földet megteremteni *im megteremtetted* tdk. *bocsátani im bocsátottad* | *am Paräp-näj āñkw tāräte'im*: én Paräp-asszony anyát (ily nevű hegyet) bocsátok (azaz: teremtek). Hogy miként vált a «bocsátást» jelentő ige a «teremtés» értelmének hordozójává, teljes világossággal (!) kiderül a részletesebb teremtési leírásokból, melyekből azt látjuk, hogy *Numi-Tārēm* ősiszten a földet és jelenségeit nem pusztá szavával *ex nihilo* alkotja, hanem azokat mennyei lakából alábocsátja, még pedig rendszeren igen nehézkes módon: kötelekkel vagy hágcsón... A vog. *tārät-*, momentán *tārém*-képzésével alakilag és jelentésben pontosan egyezik a magyar *teremt-*, s midőn a kifejezés ennyire azonos, nem kell-e a bennük rejlő alapfelfogást is azonosaknak tartanunk?! (Ethnogr. 4: 53—54 l.)

Bármennyire tetszetes látszatra Munkácsi emez utolsó egyeztetése, mindamelllett tévedésen alapulónak s el nem fogadhatónak kell kijelentenünk. Okoskodásával szemben előre is határozottan állíthatjuk, hogy 1. a vog. *tārät-*, *tārém*- ige nem mythologikus kifejezés s nem jelent soha annyit, mint «teremteni», hanem tisztán csak «ereszteni, bocsátani», 2. ha még mythikus elnevezés volna, se lehetne a *teremt*-igét vele rokonságba állítani.

Eleve megjegyezhetjük, hogy más dolog teremteni valamit (= semmiből vagy már meglévő dologból létrehozni) és más a már kész teremtményt mennyből alábocsátani. M. tévedése épen azon fordul meg, hogy az utóbbi miveletet is teremtésnek veszi.

Lássuk különben, miként megy a vogul mythológiában végbe a teremtés. A *Xul'-ätér möjt* (ördögfejedelem regéje) szerint: *mā üntažtnē eli-pqalt viti tārmi' akwän žqmitažtēm älsei'* (Vog. népk. gy. I. 151.) vagyis: «mielőtt a föld megteremtődött, a víz és ég egymásra borulva fódtek egymást». Magát a föld létrehozását illetőleg meglehetősen zavart találunk a teremtés regéiben; némelyhol *Numi-Tārēm* bocsát le (*tārāti*) az égből egy darabkát, a mely azután rövid időn megnövekszik; másutt meg úgy buktatja ki a tenger mélységéből valamelyik küldöttével. Egészen világos, hogy a föld mind a két esetben már eleve készen van, s az énekek csupán arról szólnak, miként teszi *Numi-Tārēm* az emberek s

állatok számára lakhatóvá; magáról a létrehozás actusáról legtöbbször hallgatnak. Midőn tehát a *Mā ɣul'item mōjt*-ban (a föld vizből való előbuktatásának regéjében) ezt olvassuk: *Numi-Tārem jārān au kwol jānit jelpiñ mā-lqmtél tārātawé* (Vog. népk. gy. I. 135.), azaz «N—T. atya háznagságú szent földdarabot *bocsátott alá*», tisztában lehetünk azzal, hogy itten valójában nem teremtésről van szó, hanem a már megteremtett föld égből való leeresztéséről. Épen nem lehetne e kitélt pl. így fordítanunk: «N—T. atya háznagságú földet *teremtett*».

A hol igazán teremtésről történik említés, ott sehol se találjuk, hogy a *tārāt*- vagy *tāremt*- igealakokkal fejeznék ki; teszem az «ember teremtésének regéje»-ben *Numi-Tārem* e szavakkal küldi testvérét *Joli-Tārem*-ot «az ember korabeli világ» létrehozására: *Nañ jā'—āri, ań joli māné va'ülēn, ēlēm-ɣlēs jisīñ tārēm, ēlēm-ɣlēs nqtiñ tārēm sāñkēmtańkwé ēri!* (Vog. népk. gy. I. 128.): «Te testvér (nőtestvér), most szállj le az alant levő földre, az ember korabeli világot, az emberidejebeli világot kell *megteremteni!*» Minthogy pedig *Joli-Tārem* nem tudja miből s hogyan hozza létre az embert, ezzel a kérelemmel küldi fel követét bátyjához: *Numi-Tārem jā'i-pīkwé! ań ēlēm-ɣlēs ūnlēnē squiñ mā ti ūnttāslēn, posiñi' ti vārāslēn: ań ēlēm-ɣlēs ɣuml'ē sāñkēmtańkwé?* (u. o. 129.): «N—T. bátyácska! az ember lakó kérges földet most már *megteremtetted*, világossá titted: de hát az embert hogyan kell *megteremteni?*» A követ alászállta után: *Numi-Tārem ɣumiānā ēlēm-ɣlēs-ɣuri vāruńkwé kētitā* (u. o. 130.): «N—T. elküldi embereit, hogy *csináljanak* (földi) emberalakokat», a melyekbe azután *Joli-Tārem* életet lehel s munkája elvégzését e szavakkal adja tudtára *N-Tārem*nek: *Jqutā vūrēm sāt ɣumin sāñkēmtēnē ti sāñkēmtāslēm* (u. o. 132.). «Íjja fogott hét férfiadat *megteremteni* im *megteremtettem*».

Eme példánkban, mint látnivaló, valóságos teremtésről, megalkotásról van szó, a melynek jelölésére azonban épen nem használják a teremtésnek Munkácsi szerint sajátos *tārāt*-, *tāremt*- kifejezőjét, hanem a *sāñkēmt*-igét. De még számos ily példát lehetne idéznünk, melyek határozottan tanúsítják állításunknak igaz voltát.

Hogy Munkácsi a *tārāt*-et ösvallási kifejezéssé tenni igyekvő buzgalmában szembeötlően téved, saját felhozta példájával is megbizonyíthatjuk, a mely így hangzik: *Am Parāp-nāj āńkw tārāte'im*: «Én Parāp-asszony anyát *bocsátok*», azaz M. szerint: «*teremtek*» (tehát *tārāte'im* = *teremtek*). Hogy itt a *tārāte'im* formának teremtésre való értelmezése nyilvánvaló hiba, bizonyítja ugyane mondanak teljesebb alakja: *Am Sāt-ur āńkw sāñkēmtē'im, Parāp-nāj āńkw tārāte'im* (Vog. népk. gy. I. 80.), vagyis: «Én Hét-hegy anyát *teremtek*, Parāp-asszony anyát *bocsátok* alá». Mivel Parāp-asszony egy a Hét-hegygyel, világos, hogy a kitételnek helyes értelme ez: Én Parāp-asszonyt (hegyet) *teremtek* s azután *lebocsátom* őt; tehát

a sajátlagos teremtés kifejezője itt is a *sāñkēnt*-ige, míg a *tārāt*-csak a már megteremtett Paräp-asszony földre való *leeresztését* fejezi ki.

Íme egy más, szinte számottevő bizonyosság Munkácsi tévedésének igazolására! *Numi-Tārēm a Xul'-qter mōjt*-ban így gondolkodik magában: *Mat-ūrēl mā voss ūnttēnum, mat-ūrēl mā nāñx voss joyttēnum* (Vog. népk. gy. I. 160.) «Valami módon hadd teremtek földet, valami módon hadd hozok fel földet (t. i. a vízből)!» *Xul'-qter*-t felszólítja, hogy álljon hozzá társul: *Nañ am apšim voss qlēn, mēnki akwät mā voss ūnttēnumēn!* (u. o.): «Légy te az én öcsém! teremtsünk ketten földet! Ez imígyen válaszol: *Am Numi-Tārēm, man qšmarēl nāñēn mā nāñx joyttē'im?* (u. o.): «Én N—T. micsoda ügyességgel hozhatok fel neked földet (a vízből)?» N—T. biztatja őt, hogy merüljön alá a tenger fenekére s hozzon fel onnan földet. X-ā. kétszer lebukik, de lélekzete kifogyván, üresen kell felszínre szállnia; harmadszor végül leér a tenger fenekére és *supān sei vis*, *Numi-Tārēm āšuwñē nāñx tqtētā.* (u. o. 161.): «homokot vett a szájába s felhozta N—T. atyánknak». Erre azután: *Numi-Tārmi Xul'-qteri' mā ūntuñkwē patsi'* (u. o.): «N—T. és X-ā. el kezdték a földet teremteni.

A teremtésnek tulajdon kifejezése itten, mint látnivaló, az *ūntt*-ige, mely eredete szerint összefügg a vog. K. *unl-* «*sitzen, űlni*» igével s etymonja: «*setzen, hinsetzen*», a melyből később az «*aufbauen, schaffen*» jelentés fejlődött ki. De ugyanebben a példában a tenger mélységéből hoznak fel egy kis rész földet (v. ö. *man qšmarēl nāñēn mā nāñx joyttē'im?*) «micsoda ügyességgel hozhatok fel neked földet?» vagy: *sei..... nāñx tqtētā*: «a homokot.... felhozta»), a melyből azután a kontinens sajátlag megteremtődik. Már most a milyen joron Munkácsi a *tārāti* «*bocsát, ereszt*» igét ösvallási kifejezésnek mondja csupán azért, mert néhol *Numi-Tārōm* úgy bocsát le az égből egy-egy darabka földet, melyből a kontinens utóbb megalakul: épen ily joron a *nāñx joytti* «*felhozta*», *nāñx tqtētā* «*felhozta*» kifejezéseket is mythologikusoknak állíthatjuk, mert az előttünk levő rege szerint a tengerből hozzák fel a kontinens teremtésére anyagul szolgáló homokot (földet). Nyilvánvaló, hogy mind a két állítás alaptalan s könnyen nagy tévedésbe visz.

Ha a *tārāti*, megjegyezhetjük még, eredetileg csakugyan a teremtéssel függne egybe, akkor vallási művekben bizonyára használatos volna «*creat*» értelemmel. Az eredeti pogány vallás kifejezéseit ugyanis tudvalevőleg a kereszténység jó részben elfogadta s megtartotta, mondhatni, mind megannyi népnél. *Numi-Tārēm* (a személyesített ég) például a keresztény voguloknál is jelöli az Istent; de már *tārāt*-, *tārēmt*- igét épen nem használják soha a teremtés kifejezésére, hanem csak a rendes «*bocsát, ereszt*» jelentéssel. Így

teszem Márk evangéliumának vogul fordításában ezt találjuk (Ny. K. 10: 228.) *Jestli taretaganim tanin juj tetal, pašimtat lonkt* (8, 3.): «Ha eleresztem őket haza éhen, elerőtlenednek az úton»: vagy (Ny. K. 10: 253.): *N'urine erin istobi am taretalim nanane judejskij naerme?* (15, 9.): «Akarjátok-e vajjon, hogy elereszszem a zsidó királyt?» A hol pedig teremtésről van szó, ott egészen más kifejezéseket találunk, pl. (Ny. K. 10: 235.): *Panketat že telim asne, humme i neme joltsa tinin Torim* (10, 6.): «Ab initio creaturae masculinum et feminam fecit (creavit) eos Deus» (Vulgata). Itten tehát a «creat» értelem a jolt-igével van kifejezve, míg a «creatura» egyértékese *telim as* (v. ö. *Tonätel mö telimišt, vit' telemišt talem tusšep tärime sqorläw ngosté*: «Azzal a föld teremtésekor, víz teremtésekor termett álló fenýöt vagdalni kezdte. Vog. népk. gy. II. 237. *Ájkä, kwol-sisté aku' jiv-saw tälém*: «Öreg, a ház mögött valami cserje termett! Vog. népk. gy. I. 3. sat.)

A közlött erősségek alapján tehát bizton-bátran kimondhatjuk: a *tärät-*, *tärémt-* nemcsak hogy nem „legjáratosabb kifejezés” a teremtés fogalmára, hanem egyáltalán nincs is vele semmi származási kapcsolatban. Rendes vogul kifejezések a teremtésre: *sänkemti, üntti, tälti* sat. de soha *täräti* v. *tärémti*; ezt csak akkor használják a myth. énekek, mikor arról szólnak, hogy *Numi-Tärém* valamely már megteremtett dolgot lebocsát (*täräti*) az alsó világra.

Föltéve azonban — bárha meg nem engedve — hogy a *tärät-*, *tärémt-* valósággal a teremtés kifejezője, a magyar *terémt-* «procreat, producit» ige mindamellett semmi áron sem állítható vele rokonságba. Maga Hunfalvy is, a ki ülönben szintén belebonyolódik abba a hibába, hogy *tärät-*-et teremtésre magyarazza, bizonyosságot tesz állításom igaz volta mellett. „Ha úgymond (Vog. f. és n. 117.), a *täre, táremlém, táretém* szók eredeti jelentését kutatjuk, nem a *terem*, hanem más magyar szóban találjuk megfelelőjüket. *Täre* azt teszi: (keresztül) ér, *täres*: az ér, mintegy a mi a testen keresztül ér; innen *täremli*: érik, beéri; evvel van az *ered, ereszt* egybeköttetésben s a vogul *täretém* valóban: *eresztek*? Abban ugyan téved Hunfalvy, hogy a *tärés* «ader, wurzel» szót a *täräti* rokonának mondja, de annyiban tagadhatatlanul igaza van, hogy a magy. *terem-*, *terémt-*ige eredete szerint minden látszatos egyezés daczára se tartozik össze a *tärät-*, *tärémt-* szóalakokkal.

A *tärät-*, *tärémt-*ige értelme: «lassen, gehen lassen, herablassen». Magától értődő dolog, hogy e jelentést a causativ képzés segíti benne kifejezni szintúgy, mint a magy. *ereszt-*, vagy a finn *päästä-* igeformákban (l. MÜg. Szót. 794.). E szerint a *tärä-* (ug. *tär-*) alapigének: «procedere, progredi; fortgehen, abgehen; távozni, (el) menni, eredni» a jelentése. Ezzel szemben a *terem-*, *terémt-*-beli *ter-* alapige egy *t;gr-* «ziehen; húzni» őszugor igealakra megy vissza

(1. MUg. Szót. 210.), a melynek értelme szembeszököleg teljes-tökéletes ellentéte a *tără-énak*. Kiegyenlítésről szó sem lehet köztük, mert egészen nyilvánvaló, hogy a *tărăt-*, *tărămt-*-nak «lassen, gehen lassen, herablassen» a jelentése, míg a magy. *teremt-* «proferre, producere, procreare; hervorbringen» s azután «erschaffen» értelmű. A «húzás» és az «eresztés» olyannyira ellentétes két fogalom, hogy semmiféle rokonság se képzelhető közöttük.

Budenz a *tară-*, *tărăt-*, *tărămt-*-formákkal a magy. *ered-*, *ereszt* igealakokat köti rokonságba (MUg. Szót. 794.) még pedig egészen helyesen; mert hiszen a jelentésük teljesen egybevágó s alakbeli rokonságuk is könnyen kimutatható (az *ered-* eredetibb *tered-*alakra megy vissza, a szókezdő *t* lekopását illetőleg vö. vog. *tāñer*: magy. *egér*, vog. *tuł'è*: magy. *új*, vog. *tē*: magy. *ev-* [eszik], vog. *tī*, *t'i*: magy. *ez* sat.). Látható ebből, hogy az *ered-* *ereszt-*formák épen nem mellékalakjai a *terem-*, *teremt* nek, mint Munkácsi állítja (Ethnogr. 4: 54.) s nincsen legcsekélyebb atyafiság se köztük.

A *teremt-*ige tehát tisztán nyelvészeti ok miatt se köthető rokonsági kapcsolatba a *tărăt-*, *tărămt-* igeformákkal.

Rövidre fogva fejtegetésem eredményét, a felsoroltam mythol. és nyelvészeti erősségek alapján e szerint, azt hiszem, joggal s kereken kimondhatom, hogy a vog. *tărăt-*, *tărămt-*ige nem mythikus kifejezés; de még ha az volna, se lehetne a magy. *teremt* szóalakot vele egyeztetni, mert az etymonjuk merőben ellentétes.

R. PRIKKEL MARIÁN.

A Magyar Határozók. Simonyi Zsigmondnak e részletes mondat-tani munkája most készült el teljesen. Most jelent meg a második kötet második fele (első fele 1892-ben). Az egész II. kötet 8-rétű 464 lapra terjed. Ebből 288 lap a névutók használatát tárgyalja (a ragoké az I. kötetben van), 40 lap a határozó ige neveket (az infinitivus határozói használatát, továbbá a *-va ve*, *-ván vén*, *-vást vést* és *-atta ette* végű ige neveket), 41 lap a határozó szókat (helyh., időh., állapoth., végh., módh., okh. szókat). Azután következik hat lapon egy egészen rövid «rendszeres áttekintés». Ez egyrészt azért van oly rövidre fogva, mert a két-kötetes munka máris igen terjedelmesre nőtt; másrészt, mert amúgy is okvetlen szükséges volt a részletes tárgymutató (18 lap) és szómutató (62 lap). Ezt a kettőt *Kalmár Elek* készítette el nagy gondnal és hozzáértéssel. A szómutatóban föl vannak sorolva az összes fontosabb kifejezések és szólások, melyek a munkában idézve s tárgyalva vannak. E jegyzék jó szolgálatot fog tenni mindenkinek, a ki nyelvtörténettel, synonymikával vagy stilisztikával foglalkozik.

Értelmi egyezés a görögben.

Az indogermán nyelvek általános törvényét az alany és állítvány, a jelző és jelzett tárgy neme, száma, ill. személye közti egyezésre nézve a szanszkrit grammatikusok felette jellemző szóval nevezték el.

A congruentiát *sámánádhikaranyan*ak hívják, mely annyit tesz, mint oly szók közti viszony, melyeknek substratuma (tartalma): *adhikaranaja* ugyanaz: *sámána*. A formai egyezés e nyelvben szigorúan van keresztül vive, de azért kivételes szerkezet fordul elő.

A görög nyelv a külső, alaki egyezés helyett a *belalak* szerénti az vagy nevezett *értelmi egyezést* sokkalta nagyobb szabadsággal használja. E tekintetben a latin nyelvénél is szabadabban jár el és meglepő találkozás van a magyar népies nyelv és a görög népies és irodalmi nyelv között az értelmi egyezés sűrű alkalmazásánál. Nagy mező nyílik előttünk; az összehasonlítás nagyon tanulságos; a példák egész sorát találjuk Kühner kimerítő mondattanának 359—371. szakaszaiban és teljes megerősítését annak az általános, egybefoglaló jellemzésnek, melyet a következőkép mond ki: «*Α κατά σύνεσιν σύνταξις* egy nyelvben sem oly gyakori, mint a görögben. Ez az élénken érző és gondolkodó görög szellemében gyökerezik, mint ki nem a szónak holt formáját, de a forma élő tartalmát látta és fogta föl. A szabályosságot aggodalmas pontossággal kereső nyelvtan szabályaival nem törődve képződött a görög nyelv a beszéd eleven, üde fuvallatától átlengve és a *költők* befolyása alatt.» Ez az igazság. A költők iskolájába járt a görög nép a maga egyetemes egészében; mert hiszen a rhapsodok ajkairól leste el a szárnyas szavakat.

De a nyelv fesztelen, néha pongyola használata a magyar-

ban is rendkívül élénk. A mondat nem a logikai forma keretében mozog, de a gondolathoz sımul csodálatos szabadsággal.

A magyar nyelvben az értelmi egyezés érdekes példáit gyűjtötte össze és módszeresen tárgyalta Simonyi Zs. Nyelvőr 9:224. és köv. és ugyan e folyóirat 13:404. és 446. és köv. lapjain; valamint P. Thewrewk Emil Arany Aristophaneséhez írott glossariumában. Az ő tőlük idézett példákblól válogattam ki az ez értekezés körébe illőket. Feladatomból tekintem az értelmi egyezést összehasonlító mondattani alapon tárgyalni. A görög mondattan példáit más indogermán nyelvekével világitom meg és a megfelelő magyar példák közül is idézem a legjellemzőbbeket.

Mint hogy a görögből indulok ki, az értelmi egyezésnél a görög nyelv általános szabályaitól eltérő kivételeket is e nyelv szellemében csoportosítom :

I. Az állítmány per attractionem az állítmányi névhez vagy több alany esetében az egyikhez sımul.

Első csoportnak tettem ezt, mert itt az *alaki* egyezés megvan, csak átruházódik az állítmányi névre vagy egyik alanyra.

II. Értelmi egyezés a nemı egyezés alól való kivétellel. Ide vonom az *értelmező*-t is.

III. Ha az alany gyűjtő név, az állítmány többesben áll; még pedig: a) gyűjtő főnév, b) gyűjtő névmás mellett.

IV. A többes alany mellett a gyűjtő jellegű állítmány egyes számban.

V. Személybeli változás.

A tiszta pongyolaság eseteit külön csoportba nem osztám, de a példák kapcsán megjelölöm.

I. *Az állítmány az állítmányi névhez vagy több alany közül az egyikhez sımul.*

Példák: Hdt. I:93. ἡ μὲν περίοδος εἰσὶ στάδιοι ἕξ. — Aesch. Ch. 319: χάριτες δ'ὁμοίως κέκληνται γόος ἐκκληῆς προσδοόμοις Ἀτρεΐδαϊς. (Alany: γόος állítmány κέκληνται.)

A latinban: Sall. Jug. XXI: possedere ea loca quae Numidia appellatur. Per. Aud. III, 223: amantium irae amoris redintegratio est Cic. parad: Contentum suis rebus esse maximae sunt divitiae.

Hogy az ily sımulás miképen domborítja ki a gondolatot, annak jellemzésére szolgál az a visszatetszés, melyet az alaki egyezés szigorú alkalmazása kelt a következő mondatban: Liv. XL, 11: Demetrius iis unus omnia est

A szanszkritban*): Panc. 263: sarpa āha: śāpratam tvā me

*) A példákat részint Speijer: Sanskrit Syntax, Leyden, 1886-ról, részint Rāmāyana Goresio-féle kiadásából merítettem.

mitram jātam (nem pedig *jāta*) = a kígyó mondá, mostan te lettél barátom. Itt a *mitram*hoz mint állítmányi névhez símult az állítmány: *jātam*; ezért a semleges nem. Még jellemzőbb: Mah. IX, 294: *saptaprakrtayo hieta saptangam rājjam ucya*: e hét elem együtt nevezetik héttagú királyságnak. Itt a *rājjam*: *regnum*hoz tapad az *ucya* = *vocatur*; *apellatur*. — Még egy példát hozok föl, hol az *egyik* alanynyal egyezik meg az állítmány:

Kantimati rajyam idam mamaca *jivitam* adya prabhriti *tvadadhīnam*: Cantimati et regnum hoc atque *vita* mea tibi *subjecta* est.

Francoziában*) : Le fuir et le bannir *est* tout ce que je puis (Campistron). Le fer, le bandeau, la flamme *est* toute *prête* (Racine). Son courage, son intrépideté *étonne* les plus braves.

Magyarban: Az *attractio* nyilván fölismerhető a következő népmesei fordulatban. Nyr. 6:286: «Mért sirsz három árva?» «Hogy ne *sírnék*, szép szűz Márja, mikor anyám föld gyomrába.»

Az alaki egyezés túlszigorú alkalmazására vall MüncheniC.: ti vagytok földnek *savi*, holott a latin szövegben: vos estis *sal terræ*.

A görög nyelvben egy felette érdekes kérdés megoldását kísérem meg e helyen; még pedig azért, mert szerény felfogásom szerint itt is az állítmánynak az állítmányi névhez való símulásáról van szó. Ez az úgynevezett *σχῆμα βοιάτιον ἢ Πινδαρικόν* kérdése. Lássuk a példákat. Pindaros X. Olymp. 4. és köv. verse így hangzik: «*μελιγάρους ὄμνοι ὑστέρων ἀρχαὶ λόγων τέλλεται, καὶ πιστὸν ἔρκειον μεγάλας ἀρεταῖς*». Dissen hivatkozik Welckerre, ki Hipponaxnak e két sorát: Δὸ' ἡμέραι γυναῖκος ἐστὶν ἡδίσται, ὅταν γαμῆ τις κάκφερη τεθνηκυῖαν. Ugyancsak Pind. Dithyramb 1:16: Dissen olvasása szerint: *ἀγείται τ' ὄμφαι μελῶν σὺν ἀδλοῖς, ἀγείται Σεμέλαν ἔλικάμπουκα χοροῖ*. És ide vonható Homeros, Hymn. in Cereren 279: *ξανθαὶ δὲ κόμαι κατενῆνοθεν*.

Mind e helyek a *congruentia durva* megsértései. Kühner így oldja meg a kérdést: «Azon főnevek, melyeknél ily szerkezet fordul elő, dolognevek, melyeket valószínűen úgy kell tekinteni, mint a többszámú semleges neveket.» A Hipponaxból vett példát Gaisford egy tollvonással kitörli a példák sorából *ἐστὶν* helyett *εἰσιν*-t téve. Így tesz Gemoll és pedig a mi Ábelünkre hivatkozva (1886-iki kiadásában) a homerosi hymnusból vett példában: *ξανθῆ δὲ κόμη*-t tartják a helyes lectionak. Dindorf nagy thesaurusában megjegyzi: *cum numero plurali coniunctum, nisi, quæ Ruhnkeni coniectura est ξανθῆ δὲ κόμη corrigendum*». Voss egyesnek: mint egy gyűjtő jellegű állítmánynak veszi a *κατενῆνοθεν*-t és und Locken wie *cold umblühten*-nek fordítja.

*) *Noël-Chapsal*: Nouvelle Grammaire française. Paris. 1891.

Magam a *σῆμα βοιωτιον*-t félreértésen alapulónak tekintem. Szeréntem az állítmány az állítmányi névhez vagy appositíóhoz simul és így a tárgyaltam csoportba vonható. Hóman a maga kiadásában a Pindarosi helyet a D. G. V. codexek olvasásától eltérve, úgy javítja, hogy az *ἀρχαί*-helyett *ἀρχά*-t tesz: és akkor az állítmány (*τέλλεται*) egyszerűen ehhez mint állítmányi névhez simul.

Magam is hajlandó vagyok Homanhoz csatlakozni; de erre sincs szükség. Egyszerűen a szünetjel törlendő a *καὶ πιστόν ὄρχιον μεγάλης ἀρεταῖς* előtt és akkor a *τέλλεται* egyes száma ehhez simul: tehát magyarul e hely ezt teszi: «mézédesen zengő dícsalok, kezdetei a későbbi hírnévnek, zálogául is tekinthetők a kiváló erény diadalának».

Apollonius Dysc. valamint Hephaistion a külön *σῆμα βοιωτιον* felvételével csak arról tettek tanulságot, hogy az alaki egyezést túlszigorúan követelték. A többi példában az ajánlott szövegjavítások e külön schemát tárgytalanná teszik. A dithyramban már Thiersch (1820-iki kiadásában) a következő szöveget állapít meg:

ἀχεῖτ' ὀμφῆ μελέων σὸν ἀδλοῖς.
ἀχεῖτ' Σμεῖλαν ἑλικάμπουκα χοροῖ.

Az alaki egyezés teljes. A szövegjavítás nem önkényes és nagyon valószínű.

Ideje áttérnünk a *második* csoportra.

II. *Értelmi egyezés a nemi egyezés alól való kivétellel.*

A magyarban a nemi egyezés nem fordulván elő, csak a székelly *fiú-leány*-féle jogi kifejezésben és őseinknek híres *pro rege nostro Maria Theresia* felkiáltásában érezhető «király» szóban észlelhetjük az értelmi egyezés némi nyomát. Annál gazdagabb az indogermán nyelvekben az értelmi egyezés e faja.

Homeros 10:84: *φιλε τέκνον* fordul elő, holott egy pár sorral fennebb (81) *Ἐκτορ τέκνον ἔμον* kifejezéssel fordul Hekabe Hektorhoz. *Aiskhylos*: Ch. 880: *φιλτατ' Ἀγίσθου βία*; még szemebetűnőbb *Euripides* *Troad.* 740: *ὦ φίλτατ' ὦ περισσά τιμηθεῖς τέκνον*. De nem csak a költőknél, a prózairóknál is találjuk a nemi egyezéstől eltérést. *Xen. Cyr.* 7:3, 8: *ὦ ἀγαθὴ καὶ πιστὴ φυγῆ, οἴχη δὴ ἀπολιπὼν ἡμᾶς*. Mintegy látjuk, hogy rendre hatol be az író gondolkodás útján az elszálló lélek mivoltába és míg az első felsóhajtásnál a *φυγῆ* formájára gondol, azután az elszálló lélek személyisége jutván eszébe *ἀπολιπὼν*-t alkalmaz. Legjellemzőbb *Homeros* 10:87: *φιλον θάλος, ὃν τέκνον ἀβτή*. Nem természetesen simul-e a mondatszerkezet a gondolat belső formájához? A képies kifejezés további fentartása mikor *szülésről* van szó, képtelen vagy sértő.

Ide vonatkozó a régi grammatikusoktól *σῆμα πρὸς τὸ συνώνυμον*-nak nevezett alak, mely abban áll, hogy egy főnév synonymájára vonatkoztatja a mondat további menetében a jelzőt. Pl.

Thuk. 2:47: «ἡ νόσος πρῶτον ἤρξατο γενέσθαι τοῖς Ἀθηναίοις λεγόμενον πρότερον πολλακίς ἐγκατασκήψαι»: a λεγόμενον alkalmazásánál az író már nem a ἡ νόσος-ra, de τὸ νόσημα-ra gondol, mint a következő 3. §-ból kitetszik, hol a νόσος-ra vonatkozó névmás αὐτοῦ (λεγέτω οὖν περὶ αὐτοῦ). Homeros: μ, 75-ben fordul elő: τὸ μὲν οὐ ποτ' ἐρωεῖ, holott az előző versben νεφέλη κυανέη-ről volt szó. *Faesi* megjegyzi: τὸ μὲν, dies «das durch νεφέλη bezeichnete Ding». De hát ennek értelme nincs, holott ha a τὸ μὲν-t a νεφέλη synonym-jára: a νεφός-ra vesszük: a congruentia teljes.

A szónoki, de még inkább a bölcselmi stilban az elvont kifejezéseknél szereplő τὸ vagy τὰ egy *gyűjtő egész* alkotott és e collectivumban a jelző többesbe és *him* nembe csap át: Plato Leg. 657, de: τὸ τῶν πρεσβυτέρων ἡμῶν ἐκείνους αὐθροῦντες, διάγειν ἡγρομεθα πρεπόντως χαιρόντες τῇ ἐκείνων παιδιᾷ.

A *szanszkritban* kitünő példa Ram. 2:52, 42: τῶν *cintayanta*(h) nirāhara: krtā: prajā: = rád gondolva, alattvalóid nem vesznek táplálékot magokhoz. Itt a *prajā*: nőnemű alanyra vonatkozó participium hímnemben áll az értelmi egyezésnél fogva. Tökeletesen megfelel a francziában e mondatnak: *les vieilles gens sont soupeçonneux*.

A *latinban* Cicerónál fordul elő: Hoc idem generi humano contigit, quod in terra collocati sunt. Az ily mondatfűzés: *pars* hostium per agros *dilapsi pars* urbes petierunt, — a nemi egyezés alól való kivételt mutatja, de egyszersmind más csoport alá is tartozik, melyről alább lesz szó: Cic. in Verr. 2:32: Quod unquam huiusmodi monstrum aut prodigium audivimus, qui cum reo transigat. Sőt még metonymikus fordulattal is találunk példát:

Liv. 23:17: Hannibal *Acerras* conatus pellicere, postquam *obstinatos* (tehát a lakókat érti) vidit.

A *németben**) Schiller e mondata: Auf *dieser Bank* von Stein will ich mich setzen, dem Wanderer *aufgerichtet*: a participium a dativusban lévő *Bank*-ra vonatkozik. Hier ist das *Mädchen*, kennst du *sie*? Klärchen, *die* noch gestern bei uns war. Ide vonható az az eset, midőn a mutató névmás gyűjtő értelemben *semlegesben* áll bármely nemű főnévre is viszonyítva. Pl. Die gefährlichsten *Feinde* . . . *das* sind die Schmeichler.

Fontos észrevételt tesz Kühner arra a tényre, hogy a görögben a *felső fok* neme gyakran nem az *alanyéval*, hanem az állítmányi névével egyezik. Pl. Hdt. 4:85: Ὁ πόντος πελαγῶν ἀπάντων πέφυκε *θωυμασιώτατος*-ban a rendes egyezést találjuk, de ugyancsak nála 5:24: *κημάτων πάντων τιμιώτατον ἀνὴρ φιλος*-ban már a *felső fok* neme a gen. part. nemével egyezik. Kühner szerint, ha a

*) A példákat *Heyse*: «Leitfaden zum gründl. Unterr. in d. d. Spr.» ez. műve 24. kiadásából (Hannover 1891) vettem.

felső fok neme az alanyéval egyezik, akkor voltaképp comparatív értelemben fordul elő, ha pedig a *partitivus genitivus*-nak tekintett névnevéhez csatlakozik akkor, a *partitiv* értelem lép előtérbe. A szanszkritban a következő mondat: Draup. 7:18. *Kuntiyah prānāir istatamo* = Kuntya drágább életemnél (voltaképp: *legdrágább*). Kühner fenti megkülönböztetése mellett szól. — *Ziemer**) a fokozásról írott összehasonlító nyelvészeti értekezésében a felső foknál is az összehasonlító viszonyt látja.

Verg. Aen. 5:359. *clipeum* Didymæonis artes és Soph. Ph. 36: *ἔκπαυμα* φλαυροῦργου τινός τέχνηματ' ἀνδρός közt az egyezés tekintetében semmi különbség nincs.

Sokkal merészebb az értelmi egyezés a következő mondatban: Thuk. 6:10: *σπονδαί* ἔσονται οὕτω γὰρ ἔπραξαν αὐτὰ: i. e. τὰ περὶ σπονδάς. Plato Prot. 357. c; ὁμολογοῦμεν ἐπιστήμης μηδὲν εἶναι κρεῖττον, ἀλλὰ τοῦτο αἰὶ κρατεῖν... καὶ ἡδονῆς καὶ τῶν ἄλλων πάντων. Ha e mondatokba behatolunk, azt látjuk, hogy a névmás használatánál már jobban kibontakozott a gondolat és a *konkret* nevet elvont körbe vonta. Ugyanis *σπονδαί* egy bizonyos cselekvés, melylyel a fegyverszünetet megkötik; az *αὐτὰ*-val már a fegyverszünet kötésével járó összes cselekvényeket egybefoglalja. Nem fedezhette hát az *αὐτὰ* a *σπονδαί*-t és így az egyezéstől eltérő szerkezet szükségé állt be. Még inkább el lehet ezt mondani a Platóból vett helyről. U. i. az *ἐπιστήμη* mint *elvont* név nem uralkodhatik az egyesek szenvedélyein és kéjvágyán, hanem igen, ha az egyes az *ἐπιστήμη* birtokába van: ezt fejezi ki a *τοῦτο*. A mutató név gyűjtő, összefoglaló jellemére fennebb a német példa is rámutat.

Az értelmezőnél a nemi egyezés nem szükséges, sőt még akkor sem egyezik mindig a jelölt névvel, ha ez személy. Hdt. 1:32. *πᾶν ἔστι ἀνθρώπος συμφορῆ*: az ember egész mivoltában az esélynek van alá vetve. Soph. Ph. 434: Πάτροκλος δὲ σοῦ πατρὸς ἦν τὰ φίλτατα. Hdt. 6:100: Αἰσχίνης, ὁ Νόθωνος ἐὼν τῶν Ἐρετρῆων τὰ πρῶτα. A nemi változásra és az első csoport alatti attractiora egyformán illenek a példák.

Még egy utolsó példát, mely mondatértelmezőül nézhető: Hom. A, 27: *ἴουσι* εὐκότες, ἄστε κρονίων ἐν νέφει στήριξε, *τέρας* μερώπων ἀνθρώπων: ez a *τέρας* a végeredményt foglalván egybe, értelmezőképp egy egész mondathoz csatlakozik.

III. *Ha az alany gyűjtőnév, az állítmány többesben áll.*

Homeros β. 278: ὡς φασαν ἢ πληθὺς. Aisch. Ag. 565: Τροίην ἐλόντες δήποτ' Ἀργείων στόλος θεοῖς λάφυρα ταῦτα... ἐπασσάλευσαν. Hdt. 9:23: τὸ πλῆθος ἐπεβοήθησαν. Thuk. 4:32: ἀμα ἔφ γιγνομένη καὶ ὁ ἄλλος στρατὸς ἀπέβαινον.

*) Vergl. Syntax der indg. Comparison, insbesondere der Comp. Casus der indog. Spr. und sein Ersatz. Dr. Hermann Ziemer. Berlin 1884.

A középkori görög köznyelvből is álljon itt egy pár példa: Belizárról egy középkori *historiás ének* (ed. Wagner) 110. verse így hangzik: ὄλο τό πλῆθος θέλουν τον = az egész nép őt akarja. Paraspondylos Zotikos *historiás énekében* a várnai csatáról (Pecz adta ki az Akad. Értekezések 1894-i sorozatában) két ily értelmi egyezés fordul elő: 42. vers: ἡ ἐκκλησία . . . νά . . . ὀμνουῖσι. 459: πᾶσα πνοή ἐξίσταντο.

A névmás is ölthet ily gyűjtő jelleget és többesszámú állítmányt von maga után. Soph. Ant. 707: ὅστις γάρ αὐτός ἢ φρονεῖν μόνοςδοκεῖ ἢ γλῶσσαν, ἦν οὐκ ἄλλος, ἢ ψυχὴν ἔχειν, οἷοι διαπτύχεντες ὠφθησαν κενόι. Megfordítva: Euripides Hec. 359: δεσποτῶν ὤμων φρένας τύχοιμ' ἄν, ὅστις ἀργύρου μ' ἀνήσεται. Amabban az osztó fogalomról emelkedett egyetemes általánosra, emitt az általános fogalomról tért az egyesre.

A lényeg az, hogy a gyűjtőnév mellett az állítmány distributív jellegű és így kerül többesbe. Ennek teljesen megfelelő ellentéte az az eset, midőn az alany distributív jellegű és az állítmány összefoglaló. Ez utóbbi esetről a következő fejezetben fogok szólni. Térjünk az előre bocsátott példák során egy sajátos esetre.

Euripides Or. 1135: νῦν δ' ὅπερ ἀπάσης Ἑλλάδος δώσει δίκην ὦν πατέρας ἔκτεινε ὦν τὰ πόλεις τέκνα: Kühner szerint e mondatban a visszahozó névmás κατὰ σύνεσιν került többesbe. S hasonló módon e mondatban: Thuk. 2:45: εἰδέ με δεῖ καὶ γυναικείας τι ἀρετῆς, ὅ σ α ι νῦν ἐν χερσεία ἔσσονται, μνησθῆναι az ú. n. σχῆμα ἀπό τοῦ κοι νοῦ-t látja, azaz a γυναικεία-ból kiveszi a γυναικῶν-t, melyhez akkor a rendes congruentia szerint alkalmazkodik ὅσαι. Én e két mondatban a mutató névmás rendes ellipsisét látom és akkor e két példa nem vonható az értelmi egyezés jelen esetei közé. Ép így Homeros μ. 97: κῆτος ἃ μύρια βόσκει ἀγάστονος Ἄμφιπίτη-*ra* is megjegyzi Kühner, hogy a relativum nem egy határozott egyedre, de az egész fajra vonatkozik. Én itt az attractiónak a görögben kedvelt nemét találom. Ugyanis a mondat helyes értelmet nyer, ha így egészítjük ki: κῆτος, ὦν μύρια β. ἂ. Ἄ. De e példa mégis e csoportba tartozik.

A latin példák közül a nemi egyezés alól való kivételre hozott példák illenek. Az ily mondat: cum tanta multitudo lapides conicerent, in muro consistendi locus non erat az értelmi egyezést világosan mutatja.

A *franciában* következő szabályt állít föl Noël-Chapsal: ha az állítmány a gyűjtő jellegű alanyval egyezik, akkor egyesbe megy, ha a gyűjtő nevet alkotó elemek vannak kiemelve, akkor többesszámba.

Például: Voltaire: la moitié des passagers n'avait pas la force de s'inquiéter du danger. Itt az állítmány egyesbe megy. Fenelon: Un grand nombre d'oiseaux faisaient resonner ces boca-

ges de leurs doux chants. Ha mind a kettőre: a gyűjtő névre is az őt követő névre is vonatkoztatható az állítmány, akkor a gyűjtő-névvel egyezik az állítmány, ha ez *általánosságot* jelent, az őt követő névvel, ha a gyűjtőnév részelő (distributív) jelentésben fordul elő. Álljon itt mindkét esetre egy-egy példa: *La totalité des hommes redoute la mort*; és: *Une foule de soldats s'aperçurent que ceux qui avaient été tués étaient tous Romains.*

A szanszkritban az állítmánynak az alanyval számban való megegyezésénél az alaki egyezés teljes szigorral van keresztül vive. Ha sociatív jellegű praepositio vagy határozó köti egybe az alanyt más szóval: akkor többes szám fordul elő, mint latinban a *cum*-mal az alanyhoz csatolt szó után, mint például: *Bocchus cum pedibus* postremum Romanorum aciem invadunt. Teljesen megfelel a szanszkritban a következő mondat: Ram. 2:34, 20: *tā parisvajya bāhubhyā tāvubhau rāmalaksmanau paryanke sītayā sārdhā rudanta*: *samaveçyan*. Őt öelve karjaikkal mindaketten Sama és Laksmana (itt úgy nevezett dvandva compositio fordul elő, mely a görög köznyelvben is található) ágyánál *Sitával* együtt sírva megjelentek: itt a *rudanta*: *samaveçyan* többes száma a *sītayā sārdhā*-szófüzésben találja meg magyarázatát. De itt nem a gyűjtőnév vonzza a többest, de az összefoglalt, egyesített alany complexummal egyezik meg az állítmány többesszáma.

A magyarban ez utóbbi példának megfelel Kriza 402: Egyik a másiktól elszakadnak. Zrínyi 1:65: egyik a másikat gyűlölik. — Szabó István Od. 1:199: Az *inasság* bort *elegyítettek*, teljesen a népies szerkezetnek megfelelő mondatalkotás. Ott van Kriza Vadr.: ablakán kövekkel is hajgáltak a község. A magyarban a számnév vagy számot jelentő kifejezés egybefoglaló természete folytán a rendes egyezés szerént egyes számú állítmánynyal jár; de azért a tiszta népnyelvben fordul elő: a *tizenkét vitéz* arra *tartanak* (Kriza Vadr. 443.). Az ily kifejezésben: Az *barom* oly igen *betegek* minden háznál, a *barom* mint gyűjtőnév vonzza többesbe az állítmányt. Az állítmány egyszerűen osztó jelleget ölt. Ha megfordítva az állítmány foglal egybe, akkor egyesbe megy; de erről szól a következő fejezet.

IV. Többesszámú alany mellett az állítmány egyesben áll.

E csoportba tartozik a görögben ismert szabály, mely szerént semleges nemű többes mellett az állítmány egyesben áll. *Schmidt János* úgy véli, hogy ennek eredete alaki egyezésre volna visszavihető, a mennyiben a semleges *a*-ja voltaképp a gyűjtő fogalmat kifejező nőnemű nevek *a*-jára emlékeztet. Egyszerűbb magyarázat az értelmi egyezés fölülkerekedése az alaki egyezés fölé. A görög köznyelv, valamint az újjörögben az állítmány többesszáma visszahelyezi az alaki egyezést *in iura paterna*. Delbrück. S. F. (4:1879) művében teljes jegyzékét adja a homerosi használatnak, mely preg-

nans bizonyítékát szolgáltatja annak a bámulatos símulékonyságnak, melylyel az állítmány símul az alanyhoz. Legjellemzőbb a következő mondat, melyben egyazon mondatban az egyszám s a többesszám is előfordul: B. 135: *καὶ δὴ δοῦρα σέσηπε νεῶν καὶ σπάρτα λέλονται*. Itt az egyszám kifejezi, hogy a hajó *gerendázata* indult rothadásnak és a *kötelek*: rendre *foszladoznak*. Ha ω, 534 ἐκ χειρῶν ἔπατο τεύχεα és P. 760: *πολλάδὲ τεύχεα κατὰ πέσον* mondatokba behatolunk, látjuk, hogy amabban az állítmány egyesben foglalja össze a cselekvényt, emebben pedig az állítmány distributív jelleggel bír. Homerosnál túlnyomó az egyszám használata, kivált a névmások után, mert ezeknek összefoglaló jelleme van.

Delbrück kétségtelennek tartja, hogy az ősendogermán nyelvben az egyszám volt a szabályszerű; ennek emlékét csak a görög őrzi meg; a többi nyelvek az alaki egyezésre tértek át. A szanszkritban már alig fordul elő. Delbrück a következő példát hozza föl: Rr. 1:63, 9: *savā tā . . . deveṣu astu = πάντα ταῦτα ἔστω θεοῖς*. U. o. 162, 9: *nate vivyan mahimānam rajansi = ὁ ἄηρ οὐ χωρεῖ τὸ μέγεθος σόν*. Itt vivyat (mert az *n* szandhi szabálynál fogva áll a *t* helyett) egyesben van a *rajansi* mellett, mely *rajas* többesszáma.

Összes olvasmányaimban merészebb formáját a *semleges* nevek e vonzatának nem találtam, mint Plato Civ. V, 63, c: *τοῦ μὲν γὰρ τῶν θηρίων: ἐλεθρώταρά ἐστιν*: ebben az állítmányi név *ἐλαυθρώτερα* többesszámban, a kapcsolóige (copula) egyesben áll.

Ide tartoznak a francia *il est, il ya*, az angol *it is*, a német *es gibt* kifejezéseknek, melyekben a gyűjtő jellegű, az összefoglaló állítmány egyesben áll, teljesen megfelelő következő példák: *Soph. Pr. 520: ἦν δ' ἀμφίπλεκτοι κλίμακες*. *Euripides: Jon. 146: ἐν ἦν δ' ἴφονται γράμμασι τοιαῖδ' ὄφαι*. Plato Civ. 462, e: *ἔστι μὲν που καὶ ἐν ταῖς ἄλλαις πόλεσιν ἄρογοντές τε καὶ δῆμος*. Sőt még *kettősszám* mellett is előfordul az egyes: *εἰ ἐστι τοῦτω διττῷ τῷ βίω*.

Álljon itt egy felette jellemző példa annak megvilágítására, hogy az állítmány akkor kerül egyesbe, ha összefoglaló, ha gyűjtőjellegűt ölt. A fentebbi példák is világosan beszélnek e tényről, mert hiszen nem *semleges*, de más nemű nevek többesszámával az *ἐστι* t egyszámában egyezteteti. E példa következő: Xenophon Cyr. V, I, 14: *τὰ μοχθηρὰ ἀνδρώπια πασῶν, οἶμαι, τῶν ἐπιθυμιῶν ἀκρατῆ ἐστι κάπειτα ἔρωτα αἰτιῶνται*. Itten a hitvány emberekről szólva egyszer konstatálja, hogy az érzéki indulatok rabjai: egyest használ, mert általánosan mondja ki a szabályt, azután ugyanez emberek *egyenként* okolják Erost: ezért az *αἰτιῶνται* többes száma.

Kühner két csoportba osztja a *semlegesek* többese mellett a rendes alaki egyezésnek kivételes alkalmazását: a) ha *semleges*

név személyeket jelöl meg, b) ha a semlegesben több alkatrész van, vagy ha az általa jelölt cselekvés több különböző helyen és időben történik. Pl. Xen. An. I, 7, 17: ὑποχωρούντων φανερά ἦσαν καὶ ἱππων καὶ ἀνθρώπων ἕγη πολλὰ... az ember és lónyomok különböző helyen *láthatók*: ezért a többes.

Az állítmány összefoglaló jellegét föltétlenül az *egyszám* érzékíti meg.

Euripides Hipp. 772: δεινόν οἱ πολλοί, κακουργούς ὅταν ἔχῃσι προστάτας. E mondatban a οἱ πολλοί mint a *plebs* jelzése jár a δεινόν-nal, szétesztó jelleget öltvén a mondat második felében jár többesszámmal.

És felette jellemző mondattani tény, hogy ha a többesszámú *semleges* alanyban *gyűjtő* egybefoglaló kifejezés lappang, az *egyszámú állítmányban* szintén ezt találjuk meg. És ilyenkor az állítmányi név semlegesbe megy át a nemi egyezés áthágásával. Példák:

Hom. B. 204. οὐκ ἀγαθόν πολυκαιρανιῆ· εἰς κοίρανος ἔστω.

A *latinban* teljesen megfelel Verg. Aen. IV, 570: *varium et mutabile femina*.

A szanszkritban érdekesnek tartjuk a következő példát: *Mrcchatakī* (idézve Speijertől): pakšavikalacca paksi cućkaćca taru saraćca jalahīnam sarpacćca uddhṛta damśtras *tulyam* loke dari-draćca = szárnyaszegett madár, lombtalan fa, kiszáradt tó és fogatlan kigyó: ilyen a szegény ember e világban. Itt *tulyam*: aequale a több alanyt egybefoglalva, egytetemes érvénnyel fejezi ki, hogy *hasonló*. Ime a több alany mellett is *egyszám*.

A *magyarban* számos eset fordul elő. Például: Nyr. V, 265: a kik szép nép. — Aranka: Uj elm. 13. Pázmány szokásai s mondásai bizonyosan szép és jó *magyarság*. — Kisfaludy S. Bold. Szer. I. ének: Hol a fényes *társaságok* A léleknek unalom; A *tomboló mulatságok* Szívnek, testnek *ártalom*. — H. B. Legyenek neki *segéd*. — Szász K. Nib. é. 221: Legyetek *üdvöz*. — Merényi Ered. népm. 58. Hamarább *elkopték* a ti *lábaitok* térdig.

Simonyi fennebb idézett értekezésében felállított csoportok világos képet nyújtanak az állítmány *egyszámú* használatáról. Ugyan ő: *Szóegyeztetés az állapothatározóban* cz. értekezésében az *ul, ül, vá-vé, nak-nek* ragú határozó jellegű állítmányi nevek egyes számát a felsorolt példák alapján úgy magyarázza, hogy a hol az *egyest* alkalmazza az író vagy mesélő, ott egyáltalán a második névszót *gyűjtőnek* veszi, erre pedig legalkalmasabb a melléknév: Így foglalja egybe a szabályt: «A szereplést (-ul-ül), átváltoztatást (-vá-vé-nek), nevezést, és vélest (-nek) jelölő *határozók*, ha többesszámú névszóra vonatkoznak is, *mindig megállhatnak az egyszámban*, kivéve, ha épen többségre változást akarunk nyomatékosan kiemelni.»

Arany Hamlet-ford. 22: «Megtartom a szép leczke *benyomását*, örül szívemnek» magyarosságát a nyelvemlékek igazolják. Az ily kifejezést a görög és latin kettős tárgyesettel fordítaná Retinebo affectus huius admonitionis pulchrae custodes animi. Teljesen megfelel ennek az a mondat, melyet Hom. A 27. idéztem a mondatához járult értelmező eltérő nemének jellemzésére: ἰοισσιν εὐκίστες, ἄς . . . στήριξε, τέρας μερώπων ἀνθρώπων: a szívárványhoz hasonlítva, melyet a beszédes ember csodájául (vont az égre Kronion).

Íde vonható a sok *pongyolaság*, melyet a nép a népies színezetre törekvő író megenged magának. P. Thewrewk E. i. helyen Aran, Aristophanes fordításából a következő passzusokat idézi: Túrjetek, *galambom* (Lys. 711). Hisz nem vagyunk mi *ember* (Mad. 65). Kedvenczíróitokat ti mikép hagyjátok cserbe, ha *vénül* (Lov. 408). Oh *lelkem*, asszonyok (Lys. 200). Mi vagyunk a gonosz (Nők ünn. 743). *Órült* nem vagyunk (Nők ünn. 195) *Néma* lettünk (Ach. 644). Idézi továbbá Erd. Népd. II, 329.: *Ti* se legyetek *kényes*. U. o. III, 18: minálunk a lányok *kényes*.

Mindenesetre jellemző, hogy többnyire a *melléknév* megy egyesbe. A *melléknév* egyetemesítő, gyűjtő jelleget legkönnyebben ölthet. Hiába való pedántság volna minden pongyolaságot megokolni és benne benső logikai egyezést keresni.

A gondolat *belalakjához* idomul a nyelv. Az alaki egyezéstől való eltérésnek számtalan árnyalata van. Egy ily mondatban például: *Nézzen* isten *kegyelmetek* (Arany Ágnes a.), egyszerre két jelenséget látunk. Először a többesszámú alanyhoz az állítmány egyes száma járul: mert az egész törvényszék mint egy testület lebeg Ágnes asszony előtt, de körül nézve látja az egyes bírókat. Másodszor a magyarban ilyen czímek után (*kegyelmetek, nagyságtok, föl-ségtok*) egyesszám jár.

A *magyarban* érdekesnek tartom Mikes következő helyét: Ő méltóságuk *éhen* jöttek vissza; ő méltóságuk egy nyomorult korcsmára *szállottak*. Ime mind *éhen* voltak és egyenként *szállottak* korcsmára.

És e ponton áttérhetek értekezésem utolsó fejezetére is, mert itt egyszersmind *személybeli változás* is fordul elő.

V. Személybeli változás.

Az értelmi egyezés legtermészetesebb mintegy *δεικτικῶς* alakját találjuk meg a fölszólításoknál; mert itt a közvetlenség kizárja a félreértést. Így *ἄγε, φέρε*, *ἰδέ* után a parancsolómód értelmi egyezés szerint következik. Például: *Homeros* γ 475: Παῖδες ἐμοί. *ἄγε Τηλεμάχῳ καλλιπριχας ἵππους ζεύξατε*. *Aristophanes* Ach. 318. εἰπέ μοι, τί φειδόμεσθα τῶν λίθων ὧ δῆμοιαι. — Itt az egyesből többesbe csapott át a beszélő személy a helyzetnek megfelelően; de megfordítva is megesik, hogy több személytől egy személyhez

fordul: *Euripides*: Bacchæ 173: ἴτω τις, εἰζᾶγγελε: itt a személybeli változás nem csak szám szerint, de valóban személy szerint is megtörtént. *Euripides* Rhés. 685. és köv.: πέλας ἴθι, παῖε πάς . . . ἴσχε πάς τις . . . Ime a gyűjtőjellemtől *πάς*-hoz második személy társul. — Legérdekesebb Hdt. VII, 140: ὧ μέλαιοι, τί κάθησθε; λιπῶν φεῦγ' ἔσχατα γαίης. — A *δεικτικῶς* még érezhetőbb Soph. OC, 1102: ὧ τέκνον, ἤ πάρεστον; 1104: πρόσέλθετ', ὧ παῖ. Oedipus együtt gondol Antigonere és Ismenere, de csak Antigonehoz szól.

A levelstílus fesztelensége még érezhetőbbé teszi a nyelvnek a gondolathoz való simulását, ha mindjárt az összefüggés lazábbá is lesz, az egyezés összhangja pedig fölbomlik is. Példák: *) Thuk. I, 128: Πανσανιάς, ὁ ἡγεμῶν τῆς Σπάρτης τοῦσδε τέ σοι χαρίζεσθαι βουλόμενος ἀποπέμπει . . . καὶ γνώμην ποιοῦμαι . . . θυγατέρα τὴν σὴν γῆμαι — és alább 129: ὧδε λέγει βασιλεὺς Ἐξέξις Πανσανία: καὶ τῶν ἀνδρῶν, οὓς μοι ἔσωσας, κείται σοι εὐεργεσία ἐν τῷ ἡμετέρῳ οἴκῳ. Tehát a 3-ik személyből második és első személybe csap át.

A költészetben, kivált drámában a *δεικτικῶς* alak a mutató névmást használja az első személy jelölésére, a mondat menetében az állítmány *értelmi egyezése* teszi a dolgot érthetővé. Például: Homeros β, 40 és köv.: ὧ γέρον, οὐχ ἑκάς οὗτος ἀνὴρ . . . ὅς λαὸν ἤγειρα. *Aiskhylos*: Prom. 304 és köv.: δέρκου θεάμα, τόνδε τὸν Διὸς φίλον τὸν συγκαταστήσαντα τὴν τυραννίδα, οἷαις ὑπ' αὐτοῦ Πημοναῖσι κάμπτομαι. Kühner a scholiasta nyomán Pindaros II Ol, 87: μαθόντες δὲ λάβροι παυγλωσσία κόρακες ὡς ἄκραντα γαρυέτον Διὸς προς ὄρνιχα θεῖον-t: qui autem didicerunt inepte loquaces ut corvi inutili clamore certant adversus Jovis aquilam — úgy értemezi, hogy a *γαρυέτον* használatával «scheint der Dichter den Simonides und Bakchilydes zu verstehen». Hasonló véleményben van Tycho Mommsen (ford. 1852) és Böeckh. Thiersch és újabban *Jurenka* (Fraccaroli legújabb olasz fordításának ismertetésében) itt a személyi célzást kizártnak tekintti. Magam is hajlandóbb vagyok a *γαρυέτον* helyett *γαρυέμεν*-t olvasva a *λάβροι*-hoz csatolni az infinitívust; de már maga e vita is bizonyítja, hogy az értelmi egyezés mily váratlan fordulattal csap át a többesből a kettősbe és ép ily könnyen a *harmadik* személyből a *második* személybe.

Nem fűzöm tovább a példákat. A mondat a gondolat teste és nem logikai sablon. A beszélő személy helyzetét, hangulatát mint egy a mondatban nyilvánuló drámai életet látjuk kifejezve azzal a mondatalkotással, melyet *értelmi egyezésnek* nevez a nyelvész. A mondatok helyes értelmezésénél a lélektani *mozzanatot* soha sem szabad figyelmen kívül hagynunk. Nem, kivált a görögben, melynek szabadabb szerkezete e nép szellemi mozgékonyosságának,

*) Kühner i. m. 371. §. 3. jegyzet.

elméje finom hajlékonyságának oly jól megfelel. Azért volt e nép művésznemzet, mert nem tűrte a formák igáját és szabadon hajlító nyelvét a gondolat finom árnyalatainak plasztikus kifejezésére.

HEGEDŰS ISTVÁN.

Kolozsvári káposzta. — «*A mongol császárság története*» czíme alatt találjuk az Erdélyi Muzeum idei III. füzetében a többi közt a következőket, melyeket nem fölháborodással, hanem resignatióval, sőt csöndes derűtséggel illik olvasnunk: «De az ismétlés e tekintetben még mindig nem fölösleges, nem a *Gulliver logadoi Akadémiája systematikusa*inak megtérítésére, hanem az olyanokért, a kik nálam levélben az után kérdezősködnek, mikor lesz már vége a zürzavarnak, a melyet a magyar nemzet eredetére nézve a *nemzeti hagyományt fitymáló finnista és turcista két nyelvész párt* teremtett. — Az *egy jócevény érdekei* miatt a magyar nyelvtanulókra erőszakolt 8 éjszaki *dibdáb nyelv* grammatikája nem az a magyar nyelvre nézve, a mi a goth nyelvtan a germán nyelvekre, vagy a mi az ó-szláv a testvér szláv nyelvekre nézve. — Ha pedig az intező körök belátni nem akarják, megérjük, hogy *Csaszlauból kell importálni magyar nyelvtanúrokat*, a mi a kényszerű *finnező cseh* érdekeinek megfelelő, de nem a magyar nemzetének. — Az ott (t. i. az Ural vidéken) lézengő turáni néptörödékek minden *maczko-legendájuk* daczára is mind számra, mind nyelvre nézve a Turánság 150 milliót tevő többi ágaival szemben semmitmondók. — A kik az Ural-Altaji elnevezést divatba hozták... nem kívánhatják, hogy a nagy Turánságot az ő nyomorú zacskójukba beleszorítsuk. — Az *egykönyvű emberek* (homines unius libri), azok t. i. a kik a *török-tatár nyelveken kívül az egész Turánságban semmit sem látnak*, a Húnokat tisztán törököknek tartják és kürtölik. — *W. Radloff muszka-német turcista*... Mégis kár, hogy a *kétszeresen sógor* csak Finncseremiseket, Csuvas-törököket, meg szegény Tatárokat látott s hogy a Turánságot egy nyelvből ismeri! — A *Nagy-Magyar alapította budapesti Akadémia* pedig mégis csak érdemel valamit a nagyszerű eredményért! Hisz annak *finnezőji* támadták meg a nemzeti hagyományt, ők maguk sem tartván egy finn-ágú magyar nemzetet valamire képesnek. — A Hún-Moger nemzet nyugatra vonulában érintkezett és keresztveződött a már korábban nyugatra jött és sok nem turáni keresztveződés folytán mindenkép *kifordult Finn-Yugra népekkel* s úgy állott elé az a *káros hatás*, a melynek tulajdonítom ige-rendszerünk összekuszált voltát. — Én tőlem lehet akárki fin-cseremis, vagy csuvas-török-tatár a maga szakálára, de nem a magyar nemzetnek, történetének és nyelvének rovására. *A ki ezt akarja tenni, menjen és kérjen eme dibdáb népektől kenyeret!* És most azon reménynyél zárom be ez ismertető bevezetést, hogy a mélyen tisztelt hallgatóságból senki sem lesz, a ki ezután *ne szánakozzék azokon*, a kik a magyar nemzetnek *finn-yugra vagy török-tatár* ágú voltát vitató iratokat a magyar nemzet pénzéből fizetik és kinyomatják, mert annak annyi alapja sincs, mint volna olyan vitának, hogy a gorilla majom orangutang-e vagy csimpanz? — BÁLINT GÁBOR».

Vogul szójegyzék.

I.

i és, is | und, auch (or.) T. 324.

i 1) éj | nacht AL. 2) éjszak | nord, *i-poql* éjszak felől | von norden; *i-vuot* éjszaki szél | nordwind KL. III.353. — *ijiñ*, *i poql khürém khätel* éjéstől három nap a. a. három éj, három nap | drei nächte u. tage KL. III.355.

iätelt a réten | auf der wiese K. III.131.

iël év | jahr; *än-ti iël* az idén | heuer, *mol-ti i.* tavaly | voriges jahr, *mot-iël* a jövő évben | künftiges jahr K. 380. — *idö* | zeit K. I.166.

ízt hátul, utóbb, mögött | hinter, später — Igek. *ízt-joxti* utólér | einholen P. 14.

ikém nincs | es ist nicht — plur. *ikemiñet* T. 322.

ilä, *iläl* előre | vorwärts P. 13. *ilänü* távolabbra | weiter KL. III.349. *uj iltä-poqtän* a medve elé KL. 5. *ilneñ khätel* harmadnap | am dritten tag KL. 17. — Igek. *il-* P. KL. T; — *ilë* P. (jelentését l. *el-*, *jel-*).

il 1) alúl | unten III.374. — 2) zsenge | zart III.269.

ilël-ilël imitt amott, messzire egymástól | hie u. da, weit von einander KL. III.345. — v. ö. *ilä*.

ilëli von | ziehen III.433. *ilyati* (fr.) u. o. *ilëli* hord | tragen, einführen — *pom ilëlem oarémte* szénahordás idején | zur zeit des heu-einfuhrs KL. 16. *ilëlayti*, *ilëlaytënti*; *ilëlaytëlti* hurczolkodik; hurczolkodni kezd | ausziehen, sich schleppen NyK. 22: 49. *ilkhati*, *khqñkhë-ilkhatné mō* (két folyó közti) vontató út K. 377. *ilti* húz, vonszol | ziehen AL. 79. *ilätali* hord P. 27.

ilém idő(-járás) | wetter KL. 16. — l. *ilém*

ilë-päl előrész | vordertheil; T. 307. — v. ö. *ilä*.

ilë jár | gehen T. 320. — *ilëli* halad | schreiten AL. 77. *ilänti* utazik | reisen T. 326. *ilkel* (fr.) járogat T. 319. l. *jäli*.

ilinyi mennydörgés | donner T. 330.

ilki mennydörög | es donnert T. 330.

ilkil el, tovább | fort, weiter T. 306. — v. ö. *ilä*.

ilmés, ilmis szerfölött nagyon | überaus (tlk. élesen v. ö. B. *elmi*) T. 319.

ilt (adi.) gyors | schnell B. 346. *iltti'* hirtelen | plötzlich u. o. *imét-lunt, imét-vās* cseles lúdbáb, cseles réczebáb III.497. *in* miért, mi okból | warum FT. 324.

in most | jetzt T. 318. — *in-pél, -qš* még most; *in-ti, in-cin* éppen most u. o.

in még | noch II.103. már | schon I.34. csak most | nur jetzt I.20. — *inét* még nem | noch nicht. — *in* *çajteläset, in* *šepiläset* a leánykerést tárgyalták, nagyban rendezkedtek | sie haben die brautbewerbung besprochen, haben grosse vorbereitungen gemacht II.95.

inär nyereg | sattel I.45. II.316.

(*jel-*) *ingili* elsötétül | sich verdunkeln AL. 61. *jel-inäels* P. 15. — I. *jinäki*.

ini' csipkerózsa | heckerose III.18.

inik sógorasszony | schwägerin K. II.225.

inikém titkos | geheim; *inikémén* titokban | heimlich K. 383.

iniki szolgáló | dienerin K. — v. ö. *enkaj*.

inšt csak most | nur jetzt P. 20. *än i.* hát most P. III.523.

int *kär* orsókarika | spindelring I.101.

intäm vagy | oder T. 324. *entäm* AT.

intäp öv | gürtel T. 309.

intäpti övez | gürtel T. 309. *intäptäxti* övezi magát AL. 64.

intér terebélyes | geräumig II.381.

inti kezd | anfangen P. III.521. fog | wird P. 25. lesz | werden, *ön intä* enyém legyen | dass soll mein sein KL. III.351. — *khum ints täu* mi lett vele | was ist mit ihm geworden P. 25. (pass.) *khgtux intaus* szakítódni kezdett | es fing an zu reissen P. 25; *nulmél itwésem* megsebesültem | ich wurde verwundet u. o. — *intili* kezd KL. 30. *intenti* fejlődik, lesz | sich entwickeln KL. 6. — L. *jämt.*

ipsä sötét | finster II. 127.

ira örökké, mindig | immer FK. — I. *errq.*

is most | jetzt II.277.

is kor | zeitraum — *än-té isté* ebben a korban | in diesem zeitraum (epoche); *pēs is-törémt* hajdan, a régi korban | in alten zeiten KL. 17. — *isiñ torém* régi idő | alte zeit. P. 20. — v. ö. *jis.*

is-çar árnyék | schatten I.5.

is kicsi | klein — *is-khar* kiseded | kleines kind AL. 60. *is-kärkwé* id. AL. 61. *tajt-jü is-kärkwäl khattelän* hasítsd a tűzifát apróra | das brennholz klein schneiden P. 10. *is-vuj* madárka | vögelein P. 17. *iské khum* fű P. III.525. — I. *vis, wüs.*

is ész | verstand T. 159. — I. *jēs.*

is hóg | jüngere schwester K. II.238.

(*il-*) *isämi* megszégyenít | beschämen T. 307.

- isáp* helyett, gyanánt | statt T. 322. (tat. *esáb*).
isém meleg | heiss P. 15.
isermä szégyenérzet | schamgefühl P. 325.
iskhöli kisebbik | der kleinere P. III.525. — v. ö. *is*.
isili 1) melegedik | sich wärmen I.152. *iseli* id. P. 15. *istäyti*
 id. AL. 79. 2) melenget | wärmen I.40. — *isselti* 1) melegít III.372.
istili id. KL. 20. 2) forral | sieden II.358.
isi száll (a madár) | sich niederlassen II.295. — *isiläli* II.244.
isrészli III.91. *isépi* III.456. *isépi* (i l.) KL. III.487. *isäpi* KL.
 III.349. id.
isirme fagy | frost T. 160.
isläti (tat.) dolgozik | arbeiten T. 325.
ismit leves | suppe KL. 14. (a. a. *isém üt* «meleg víz».)
isnäs ablak | fenster I.1. II.21.
ist faszeg | holznagel III.291.
it, üt (igek.) vele | mit T. 315. — l. *jit, jot*.
it-nozs szökő nyuszt | hüpfender zobel, *it-l'än* szökő evet |
 hüpfendes eichhorn II.345.
it éjszaka | nacht KL. III.201. *est* | abend K. 380. *itä* este
 —abends KL. 17. *itü* éjjel | nachts, *it-yätél* éjjel nappal B. 342.
este K. 380. *it-séri* esthajnal | abendroth II.322. *är it* minden éjjel
 | jede nacht T. 167. *itu, itun, itutin* este AT. 317. *itilätel* estén
 ként | jeden abend K. 380.
itel l. *jitél*.
itimi beéjjeledik | es wird nacht II.102.
itmäx (tat). kenyér | brot T. 167.
itmeñ jól szökdelő- hely | sprung-platz III.425. — v. ö.
it-nozs.

J.

- ja* no | nun I. 11.59.
jā apa | vater FK. I.170. — l. *jä'i*.
jā folyó | fluss — *jē* K. 377. *jā* P. 15. KL. 3.
jaçatä nos, ó | nun, oh I.73. halljátok-e | hört ihr I.137. —
jaçatä sār nos tehát | also II.250.
jaçtē mer | schöpfen T. 309. — l. *iöçti*.
jāker vasmacska | anker II.137.
jal ... l. *jöl* ...
jam ... l. *jām* ...
janēs külön | besonders I.161.
jāni játék | spiel KL. III.203. AL. 55. — *jani* id. P. 8. *joní'*
 id. B. III.206. 465. *jānu* id. T. 155.
janitli magasztal | preisen 362. — v. ö. *jāni'*.
jāñk jég | eis II.321. *j. çulay* hófehér holló | schneeweisser
 rabe I.1. — *jāñkiñ* jeges I.80. *jāñkēm* fagyos I.93. jeges III.211. —
joqñk K. KL. P.

jānkelmä lép | sumpf I.90. III.121.

jānkēn diakon III.375.

janni játszik | spielen P. 28. — v. ö. *jonzi*.

jansēs saját, külön | eigen, abgesondert I.75. — v. ö. *janēs*.

jāntāw új-ideg | bogen-sehne III.452. — *jānteuw* I.96.

III.204.

jāpāk selyem | seide I.96. — *jāpēk* KL. III.203.

jar hely | ort KL. III.491. *jartē*, *jarnē* helyett, gyanánt | statt, anstatt KL. 15. *jarnē* módjára | so wie KL. III.491. — *jār* mint | wie B. 351. *jar* id. II.67. (a br.) *jarēn* gyanánt II.85. (a br.) *jārpēl*, *jār-mantik*, *jār-mont* mintha, úgy tetszik | als ob, es scheint so B. 351. *jārēntakēt* éppen mintha II.177. *jārtakēt* id. K. II.164. — v. ö. *jor*.

jāra gyalú | hobel AL. 57. — v. ö. *jor*.

(*il*-) *jaratē* lekapar | abkratzen. T. 159.

jārem inség | noth I.7. II.262.

jarēn, *jārēntakēt* l. *jar*.

jarili felejt | vergessen AL. 61. — v. ö. *joruli*.

jarīñ büszke | stolz AL. III.493. — v. ö. *jōr* erő.

jarmak selyem | seide II.397. *jarmēk* III.427.

jārmēli rászorúl | bedürfen 366.

(*jel*-) *jarmi* lesoványodik | abmagern P. 15.

jārtakēt l. *jar*.

(*el*-) *jartkhati* megcsökönyszerűsödik | störrig werden. KL. 6.

jārti akadályoz | hindern II.103.

jaš ösvény | pfad KL. III.489. P. III.521. ösvényrovás P. 27. — *jos* id. B. III.337.

jašā hótalp | schneeschuh KL. 5. *josā* id. B. II.285. *josān* (adi) I.74.

jaši ró | kerben P. III.521. *pal-jaši* széthasít, fölszija | zerschneiden P. 18.

jāssū egyenesen | gerade III.208. 278. — *tu jassū* (a br.) egyenesen oda II.291.

jāt közép | mitte — *χātēl-jāt* dél | mittag I.3. *ma'il-jatēt* (a br.) melle közepén II.20. — l. *jot*.

jāta nosza | wohlan, ha! II.22. *jātā* id. II.56.

jātēl kedves | lieb II.268. III.39. *j. misēt* istenadta kedves tehenek I.10.

jatēl l. *jotēl*.

jatēn-takh később ismét | später wieder KL. III.353. — v. ö. *jatēl*.

jā és | und B. KL. *jā-ti* no lám II.118.

jā l. *jā*, *jā'i*.

jāzjāti megremegtet | erschrecken I.86.

ā'i apa | vater — *jā'ikwē* atyuska I.77. *j. pī'* bátya II.21. öcs

I.40. atyafi II.207. | älterer, jüngerer bruder, anverwandter; *jār'-ārī* nőtestvér | schwester II.22. *jār'en tiniñ, añkwen tiniñ* azt az apádat, anyádat III.123. *jigintem añkwentem* id. III.110. — *jā* K. I.169. *jā-pōu* bátya K. II.223. *jā-pōriñs* testvérek | gebrüder K. II.222. — *jāi* KL. III.349. P. 8. *jāi-ā* testvér P. 8. *jāum-pū* bátyám AL. 70. *jāu* T. 154. *jāv-āu* leánytestvér u. o., *jū* AT. u. o.

jārikwē húgocska | schwesterchen II.423.

jāxti l. *jākti*.

jāit l. *jgut*.

jāj- jōn | kommen D. — B. *jūw*; — *jājalti* megjön KL. 46.

jājinti KL. 33.

jākti metsz | schneiden I.17. (de v. ö. *jāxtuwäst* I.19.) — *jāktli* III.380. *jāktélili* II.185. vagdal; *jāktapi* kettévág | zerschneiden I.71. *jāktlayti* vág KL. 18. — *jāxti* id. K. II.230. KL. 6.

jāli jár, megy | gehen B. K. P. — *jālili* B. *jālili* KL. 6. *jālilali* II.183. *jālletogli* KL. III.351. *jālenti* I.69. K. 168. *jālrelānti* I.123. járkál; *jol jālili* letapos | niedertreten I.43. *jālepāli* megy II.167. — *jālmiñ* bujkáló | schleichend II.417.

jālpél új | neu K. — v. ö. *jēlpél*.

(*nukh-*) *jāltš* begyógyúlt | heilen AL. 78.

(*vuor-*) *jālwél* erdei manó | wald-teufel K. II.226.

jāmes l. *jgmés*.

jāñkhi l. *jonri*.

jāni 1) nagy | gross — D. *jāni* T. *jānu*; *jāneñ* id. KL. 45-2) soká | lange KL. III.345. — *jānit* régóta | lange schon KL. III.283. *ta jānit paul* oly nagyságú falu I.48. *mā jānit* széles e földön I.158. *mā jānitél* id. I.27. 143. *nañkin jānitél* egymagadban | du ganz allein II.145. *jānitátél* egész terjedelmében I.163. *jāntétátél* id. K. *χumim jānitiñ χum* férjemhez hasonló nagyságú férfi III.402. *jāny'-uj* jávor | ellenthier III.81.

jānimi nő, növekszik | wachsen I.4. III.34. KL. 226. *jānumi* id. T. 153. *jānimāli* id. — *jānmēlti* nevel | erziehen I.137. P. 27. *jānmēlteli* id. II.181.

jānitakw 1) terület | gebiet II.26. — 2) *amkām χum jānitakämtél* a magam férfiúi méltósága szerint u. o.

jāñkēmān magában, magányosan | allein P. 21. — l. *iñkēm*.

jānu játék | spiel l. *jāni*.

jāpék l. *japák*.

jāpēt kés | messer KL. III.491. *jāpt* id. P. 22.

jāppi látszik | sichtbar sein P. 22.

jārt l. *jort*.

jāt 1) közép | mitte KL. III.353. *jāt-pū* középső fiú KL. III.493. *jātiñ āwi* keresztpántos kapu | ein thor mit einem querholz II.63. — 2) vele, együtt | mit, zusammen AL. 60. *am jātēm*

velem | mit mir P. 18. — **Igek.** *jät-ülem* magammal viszem | ich nehme ihm mit AL. 61. — v. ö. *jet, jot.*

jätër fajt | auerhahn K. II.235. plur. *jätërit* B. II.26.

(*çāññā*) *jätëri* (medve-műszó) görbe kés (?) | messer III.409.

jë éj | nacht — *të jë* ez éjjel | diese nacht K. — l. *jë.*

(*pël*)-*jëysëti* szétrombol | zerstören P. 22.

jëzw, jëkw táncz | tanz III.417. KL. III.491.

jëkëli fölnyergel | satteln K. II.229. *jëkëli* befogja a lovat | anschirren das pferd P. 25.

jëkwä asszony, feleség | weib P. III.539. AL. 45. *jëkwë* K. 8. — v. ö. *ëkwä.*

jëkwër gyökér, gyökércsomó | wurzel, III.208. KL. III.489.

jëkwër P. III.523.

jëkwi tánczol | tanzen K. 399. tánczoltat KL. 5. — *jëkwešlätli* tánczol III.367.

jël (tő *jal-*) hely | platz AL. 55.

jël P. *jël* T. alsó | unter, *jëlé, jël* alá, le P. 13. *jëlät, jëlen* id. KL. 13. — **Igek.** *jël-päti* leesik | hinunter fallen KL.; *jël-püç* elfogni | einfangen; *jël-nüremti* megerősít | befestigen P. — *jël-çuymaçoñ* leszakad T. Rendesen *il-* a tavdaiban pl. *il-khötë* lehajlik, *il-äruts* megmaradt, — vidékenként *jil* pl. *jil-aitlem* elaltatom. — v. ö. *jal, jol.*

jël-öl első | erster, *jëlt* elől | vorn P. 13. **Igek.** *il-, ilë-*; T. KL. *il-* v. ö. *el-*.

jëlëç törém alvilág | unterwelt P. 15. *jëlëç mā* id. FT. v. ö. *jälö, jälöç mā* id. AT.

jëli-päl alsó fél | untere seite FT. *jälö-p., ëlt-p., ili-p.* id. T. 309. — *jëli-numi khul* emeletes ház | stockhohes haus u. o.

jëkkhël le, lefelé | abwärts FT. *jälkkhël jälkkhail* id. T. 309.

jëli letapos | niedertreten III.247. — v. ö. *jälili.*

jëlit dermedtő | erstarren machend — *çulax-ñol j. çol* holló orrát dermedtő reggel III.81.

jëpël új | neu K. II.229.

jëlpin 1) szent | heilig 2) igen | sehr *j. molëç minën* igen gyorsan menj NyK. 21: 350.

jëlti föléled | aufleben I.131. K. II.231. *jëltepti* föléleszt | beleben II.280. alkot | hervorbringen I.30. K. II.334.

jëm homok | sand III.337.

jëmen katlan | kessel I.113.

jëmt, jëmt-kë: *çätälä j.* minden nap | jeden tag 343. *çumit j.* férfiaként | je ein mann 349. 350.

jëmti válik, lesz | werden III.445. 467. — *çarm çumlë j.* a mint az idő beáll | wenn die zeit da ist I.136. *çumlë jëmtsën* mi lelt | was fehlte dir I.15. *ajutuñkwë jëmtsëm* inni kerededett kedvem | ich bekam lust zum trinken I.115. *joçtuñkwë jëmtëstü* csaknem utól-

érte | bald holte er ihn ein I.12. *pūyēmtuñkwé jēmtéstā meg akarta*
 őt fogni | er wollte ihm fangen II.129. *jēmti* K. I.167. — l. *inti*.

jēn benn | drinn FK. — l. *jun*.

jengi szolgál | diener P. 8. — v. ö. B. *ēnkaj* K. *inki* szolgáló |
 dienerin.

jēni csipkebokor | hagedorn K.

jēniti szab | zuschneiden K. 396. — *jēnsi* id. u. o.

jēnti épen marad, | unversehrt bleiben I.68.

jepriñ ügyes | geschickt P. 521. — l. *āper*

jēr tájék | gegend I.90. (birt.-r. *jerā* I.11.); *jer* irány | rich-
 tung II.5. *jēr* hely | platz T. 310. idő | zeit K. III.131. *jēri* oldal-
 vást | seitwärts 347. *jērēñ* id. T. 321. *pēs jērēl* id. 345. *tup-jēr* csak-
 nem, mintha | beinahe, gleichsam 351. *oāmp-jer-nāñ-pōu* eb lyuka
 kölyke K. II.236. — v. ö. *jar*, *jor*.

jēri ének | gesang KL. III.201. *jeri* id. P. III.539. *jēru* AT.
ēru id. T. 155. — v. ö. *ērī*.

jēri átkoz | verwünschen K. III.131. — *jērpti* átkozódik | flu-
 chen K. III.130. *jērꝥati* szitkozódik | sich gegenseitig fluchen I.26.
 — *il-jērē* elátkoz T. 311. [ēriñ.

jēriñ talán | vielleicht KL. 21. — *jērēñ* id. P. 23. — v. ö.

jērki énekel | singen T. 326. — *jērkti* átkoz | verwünschen
 K. 396. — v. ö. *ērī*.

jērmi rászorul | bedürfen. KL. 16. — v. ö. *jārmēli*.

jērñē kellő | entsprechend KL. 23. — v. ö. *ērñē*.

jērpti szeret | lieben KL. 27. AL. 69. — *jērptaxti* szeretkezik |
 verliebt sein KL. 22. *jērēptaxti* id. P. 12. — v. ö. *ērī*.

(*nukh-*)-*jerrelti* megvendégel | bewirthen AL. 78.

jerri énekel | singen, *jerrenti* id. KL. 45. *jerrekāti* éneklődik |
 поется AL. 77. — v. ö. *jērki*.

jērtē rögtön | sogleich, *jērtēl* gyorsan | schnell, *ākwe-jērt* egy-
 szer | einmal (B. *akw'ert*) K. 380. — v. ö. *jēr*.

jēs ész | vernunft AL. 77. — v. ö. *īs*.

jēsēlti észrevesz | wahrnehmen AL. 77.

jēsi dörzsöl | reiben *pōli jēsivēs kailēm* feldörzsölte (ill. feldör-
 zsöltetett) a lábam (a csizma) K. 383; — *jeslanti* koptat | abreiben
 III.421. *jēsꝥati* egymáshoz ér | sich gegenseitig berühren III.197.

ješši dicsér | loben KL. 22. — *ješšekāti* dicsekedik | sich rüh-
 men AL. 54. — l. *ēsꝥi*.

jēt középső | mitte T. 321. *jēt-ur* délben | mittag T. 317. —
 v. ö. *jāt*, *jot*.

jēt est | abend, *jētāi* este | abends P. 20. — v. ö. *jī*.

(*lū*)-*jēwēr* lóménés | gestüt III.335.

jī utó, hátsó rész | hinten K. 373. *jī-qolt* utoljára | zuletzt K.
 II.232. *mēnēmāt jī-poqłt* távozása után | nach seinem entfernen
 I.167. — v. ö. *jui*.

jī P. KL. *ji* K. T. *ī* AT. 1) éj, éjjel | nacht, nachts; — *jī-tē khatēl* éjjel nappal | tag u. nacht P. 19. *ji tē kh.* id. K. II.237. *jīñ-khatēl* id. KL. 17. *jī-šup* éjfél | mitternacht P. 19. *jij* éjjel | nachts K. I.170. *jitalēn* id. P. 19. *jitelätēl* éjjelenként | jede nacht K. *jitu* este | abends T. 317. — 2) *jīkē-poql* éjszak | nord KL. III.347. *jiti-poql* éjszaki I.117. *jitéñēs* éjszak felől | von norden, nördlicherseits K. 382. — v. ö. *ī, it.*

jijtli vág | schneiden T. 160. — v. ö. *jäkti.*

jij 1) utó | letzt, *jij-öl* utolsó | letzter P. 2) belső | innen, *jij-poql* belülről, hazulról | von innen, von zu hause P. 14.

jil (igek.) l. *jel.*

jilñ dörgő | donnernd I.35.

jilké első | erster KL. 11.

jilpēl ujonnan | neulich II.17.

jilpi id. II.187.

jiltti' rögtön | sogleich II.71.

jimi jön | kommen KL.

jimlāti gyógyít | heilen T. 309. *jimlätēxti* gyógyul | geheilt werden u. o.

jinqāt — l. *junqā.*

jinqāt (postp.) után | nach T. 308.

jinnēl belülről, hazulról | von innen, von zu hause T. 308.

(*jāle*)-*jinnēmīquē* elszenderedik | einschlummern K. 374.

jini csipkerózsa | hagerose KL. III.203. — v. ö. *jeni.*

jini szab | zuschneiden II.316. — v. ö. *jeni.*

jīñki sötétedik, éjjeledik | es wird finster, nacht KL.25.

jintāñ fű | gras III.267. 335.

jir véráldozat | blutopfer II.258. — *jiriñ* (adi.) II.14.

jīra-māš örökre | ewig P. 20.

jiryati véráldozatot hoz | blutopfer bringen II.282.

jis 1) kor | zeitraum, *ti jist* ezen korban, mai világban | in der heutigen welt; *clēm-χālēs jisīñ tārem* az ember korabeli világ — 2) őskor | urzeit; *jis-χum* ősi ember | urmensch III.470. *jis-ājkā χum* I.70. *ēri'-jis* az ének őskora | die urzeit des liedes 341. *jist* régen, hajdan | vormalis 341. *mat jist* valami régi korban | in einer alten zeit I.43.

jis-χuri árnyék-szellem | schatten-gespenst NyK. 24. 155. *jisu-khoro* árnyék | schatten T. 155. *jisi-khoro* id. AT.

jisēnti jön | kommen KL. 33. *rēriñ vōt rērin jisēntawēm* (pass.) meleg szél melege szálldogál hozzám III.20. *jisēntāli* jödé-gél II.148. — l. *jiv.*

jisī, jisu l. *jis-χuri.*

jit 1) utól, hátul | hinten K. II.239. *jitem-poqlēmt* utánam | nach mir K. 373. — **Igek.** *jit-kwāji* üldöz (után-jár) | verfolgen K. 373. *jit-jili* kísér | begleiten K. u. o. — *jit-kwāmēti* nyomában jár,

nyomoz | verfolgen, nachspüren, ausforschen P. 14. — v. ö. B. *jui*, *juit* — 2) vele | mit T. 315. *tētātīm jīt-ustil* atyját magával vitte | er hat seinen vater mitgenommen; v. ö. *it-khārtus* magával czipelte | mit sich schleppen T. u. o. — v. ö. *jāt* stb.

jital ti patwēs enyészni kezdett | es begann zu verschwinden I.52.

jitel vele | mit, *jitélém* velem | mit mir, *ūx-jitel*, *ūx-itel* együtt | zusammen AT. NyK. 24: 315. — v. ö. T. *jortél*.

jitémtel: *roxtém j.* ijedtemben | in meinem schrecken NyK. 22. 50.

jitér ménes | gestüt III.40.

jiw 1) fa | baum I.3. KL. III.347. P. 12. — 2) koporsó | sarg III.120. *kērēñ jiw* vas sáncz | eiserne schanze II.87. — v. ö. *jū*.

jiw jön | kommen B.

jē folyó | fluss I. *jā*.

jākh bór, suba | haut, pelz K. II.235. — *noysiñ jaxi* nyusztgalléros | der einen marderkragen hat III.254.

joxel szárított hal | dörr-fisch III.461. *joxl* id. II.54. *khul-jaxel* szárított halszeletek | geschnittener dörr-fisch KL. 6.

jāyne körülforgó K. II.360. — I. *jāñyi*.

(*pis*)-*jaysep* csipői | hüften K. II.238.

joxti 1) megjő | ankommen I.3. 11 7.K. 1.166. — 2) jut | gelangen. — 3) utóler | erreichen. — 4) halaszt | aufschieben II.420. 258. *posēm at joxti* lélekzetem nem futja ki | mein athem reicht nicht aus I.161. *mā nāñx joxtte'im* földet hozok fel | ich hole erde herauf I.160. — *joxtāli* jut I.35. *at joxtili* nem elég | es reicht nicht aus II.131. *joxtilāli* eljön II.190. *joxtēpi* elér valahová | angelangen II.117. *joxtxati* jut III.193. gyarapodik | zunehmen III.285. *at joxtxatwēs* nem birt megjönni | er konnte nicht ankommen I.115. *ākūwān joxtkhētsēi* összejöttek | sie kamen zusammen K. I.166. *joxtenti* lesz, válik vmivé | wird, fit KL. 6. — *χotā joxtnāi* meddig | wie weit III.212. *khōt joxtnā* id. KL. 29. *joxttal*: *qōlē joxttal ūs tēlē* vége érhetetlen város támadjon | es entstehe eine endlose stadt K. I.171.

joxti kanalmazni—löffeln, mit löffel schöpfen. KL. 14.

jōjil belülről, hazulról | von innen, von zu hause K. 373. — v. ö. *jū*, *jūil*.

jol 1) haszon | nutzen K. P. 13. — 2) hely | platz K. II.377. KL. III.201. ülőhely | sitzplatz II.99. *jolpā*, *joliñ* üléses III.359.

jāl K. T. *jol* KL. *jol* B. alsó | unten; *jālēn*, *jālē*, *jālāl* lenn, le, lefelé | unten, hinab, abwärts K. 374. *jolēn*, (*jālēn* KL.) *jolā*, *jolāl* alant, alá, alulról | unten, unter, von unten B. 336. *jāl-poqalt*, *jāl-poqalnē*, *jāl-poqalnēl* id. K. 374. — *jāl-qōt* legalsó K. II.223. *jāl-ajpōu* a fiatalabb fiú | der jüngere sohn K. 374. — Igek. K. *jāl-ajwēs* elaludt | einschlafen, *jāl-āli* megöl | ermorden, *jālē-kēti* leküld |

hinunter schicken I.170. *jqlé-tujimi* beáll a tavasz | es wird frühling; B. *jol-va'ili* leszáll | herabsteigen *jol-rāti* lever | niederschlagen. — v. ö. *jel*.

jöléyti megesik | es ereignet sich K.

jqlém gyalom | fischergarn K. 373. T. 156.

jolésaxti könyörög | flehen K. II.240.

jolémti kér | bitten KL. 26.

jolemtāli lealáz | demüthigen II. 99.

jalkhail AT. le, lefelé | nieder, abwärts, *jalkhél* id. T. 309. —

v. ö. *jql*.

joli-pāl alrész | der untere theil 336. — v. ö. *jql*, *jol*.

jolké-törém alsó ég, föld | der untere himmel, erde KL. 13.

— I. *jql*.

jqló, *jqlóx mā* alsó világ, túlvilág | die untere welt, jenseits; *jqló-pāl* alsó fél | untere seite T. 309. — v. ö. *jql*.

jalti hasonlít | vergleichen K.

jolti 1) rendel | ordnen II.242. — 2) igéz | zaubern II.150. —

joltxati támad | entstehen II.331.

jámés 1) jó | gut. 2) szép | schön KL. III.347. 3) *jámés* jeles | vorzüglich KL. III.203. — *jámésäkw* jól, szépecskén | gut, schön, (adv.) I.25. III.77. II.187. *jámšok* id. KL. 19. — 4) *jámés pāl* jobb oldal | rechte seite II.99. *jámés poal* id. KL. III.347. *jámés alné j. kätém* jobb felől való jobb kezem | von rechts meine rechte hand II.262.

jámésmaxti kibékül | sich aussöhnen II.6.

jāmi B. *jōmi* K. P. *joami* KL. jár, megy | gehen *jāmenti* I.113. *jāmani* KL. 54. *jāmentāli* I.18. *jāmiti* I.34. *jōmitenti* K. II.240. (fr.) id. *joamliti* lép | schreiten KL. III.487. *jāmāli* (fr.) id. II.186. *kwon jāmliti*, *kwon jāmlitāli* félre tér | abseits gehen II.127. *ělä jāmmēti* eltávozik | sich entfernen I.99. *jolä jāmāsāli* alátapos | niedertreten II.187.

jāmp hold | mond T. 308.

jōn benn, otthon a házban | drinn, zu hause K. 373. *jēn* id. FK. — v. ö. *jun*.

jāñé forog | sich drehen T. 160. — I. *jāñxi*.

jonxi játszik | spielen III.35. *jonxäsi* id. II.125. *jāñximé* játszva I.46. — *jāñkhi* id. T. 153.

jāñxép hónap | monat I.60. II.48. III.47. — *joñkhép* hold | mond K. II.227. *joqñkhép* hónap KL. III.349.

jāñxi B. *jōnkh* K. *joqñkhi* KL. *joñghi* P. *janghi* AL. 1) körüljár | herumgehen II.120. — 2) fordúl, forog | sich drehen, wenden K. II.224. KL. 30. *poñkém lax-joñghi* a fejem forog, szédül | mein kopf dreht sich, sehwindelt P. 17. — *jāñxilāli* megfordúl II.193. *jāñxépi* (mom.) II.117. *jāñxäsi* forog II.129. *janghēmi* id. AL. 61. *jāñxiti* fordít, forgat | drehen, wenden II.153. I.162. *jōñkhti*

KL. 29. *joqñkhti* KL. 14. *jāñxäti* III.153. *jañxiti* III.372. id. — *mā jāznē* földet körülforgó II.360.

jāñymāñ forgó | sich drehend, *talxiñ sirei j. xān* hegyes kard-dal forgó király II.276.

joñkhvēltēñ kanyarulatós | schlängelnd, *Oqs j. soät vōl* Obnak k. hét fordulója K. II.223.

jonī játék | spiel — l. *jāni*.

jonti varr | nähen AL. 74. *jōntē* id. T. 333. — v. ö. *jūnti*.

(*jel*)-*jānti* lehül, megfagy | sich abkühlen, erfrieren P. 15.

(*kāt*)-*jāolox* kendő | (hand)-tuch T. 310.

joqm . . . , *joqn* . . . l. *jām* . . . , *jan* . . .

joqñk jég | eis. — l. *jāñk*.

jaot-nēl nyíl | pfeil T. 331. v. ö. *jaut*.

jōpek szoknya | weiberrock K. I.169.

jor B. *jar* K. T. *jor* KL. 1) hely | platz *kwol-jor* háztájék | hausumgebung. 2) gyanánt | anstatt B. III.98. *qm jarēm* helyet-tem K. 384. *am jorēmt, taw jorāt* id. 338. *jornē* gyanánt II.409. *jarēñ* II.85. *jortē* I.121. *járli, jarmānt* K. 384. id. — *jorēñ* alkalmas | tauglich, geeignet III.293. *jortal* teljesen (a. a. nyomtalanúl) 350. *jortal* id. KL. 20. *jortal ātim* teljességgel hiányzik | es fehlt ganz u. gar I.48. *jortal akwāi' at* éppenséggel nem | überhaupt nicht I.46. — v. ö. *jar, jēr*. [302.]

jor gyalu | hobel III.291. *jor-poultēp jiw* gyalufogófa III.172.

jār, jōr II.131. 1) erő, hatalom | kraft, macht. 2) erős, hatalmas | kräftig, mächtig II.72. 397. *akw' jāriti'* egy erejük II.74. — *joriñ* (o br.) gögös | stolz II.71. *joriñ* kitűnő | ausgezeichnet K. I.167. *jārtal* erőtlen | kraftlos I.137. — 3) *jōr* hős | held NyK. 21 : 349.

jōrēl szándékosan | vorsätzlich T. 320. *jōrēl* id. P. 21.

jōrelayti büszkélkedik | stolz sein III.289. *jorlépti* megtisztel | beehren III.212.

jārēñ szamojéd II.279.

jōrésti könyörög | flehen K. II.377. (o br. K. 396.)

jōrj, jōrj társ | genosse K. II.223. (transl. *jōrri*).

jōrjēñ szamojéd K. II.223 — v. ö. *jārēñ*.

jārli alkalmas | tauglich, geeignet K.

járli 1) tisztel | ehren K. 2) *jōrli* áldoz | opfern K. 374. meg-vendégel | bewirthen K. 396. [II.223.]

jōrli 1) szegény | arm K. I.166. — 2) *jōrli* árva | waise K.

jōrli lax szegénység | armuth K. [T. 311.]

(*jālē*)-*jōrliti* leszegényedik | verarmen K. 374. *il-jārlomē* id.

jōrmi rászorul | bedürfen AL. 79. — v. ö. *jārmēli*.

jormōñis tatárul T. 320. [365.]

jorpiñ áldozat | opfer, *jorpiñāi'* mīlēm áldozatúl adom K.

jorsti áld | segnen K. II.379.

- jort* társ | *genosse* K. II.223. *jort* id. T. — v. ö. *jurt*.
jartél (postp.) vele | mit K. II.377. *qm jartlém* (*jartélem*)
velem K. I.168. *jortél*, *jortlém* id. T. 315. — *am jartlém* id. AL. 60.
juruli elfelejt | *vergessen* III.86. *jaruli* id. K. I.168. *jarilaxti*
KL. 20. *jaruloqli* K. *jorkhulaxtè* T. 328. id.
jas láb | *fuss* III.221. *jos* id. P. III.537.
jos ösvény | *pfad* III.337. — v. ö. *jasä*.
josä 1) hótalp | *schneeschuh* II.285. *josän* (adi.) I.74.
(*nuñ*)-*jasmé* kiderül | *sich aufheitern* T. 319.
tot közép | *mitte* III.423. *jot* id. K. III.131. *jotké* középső K.
II.238. *jötét*, *jétné* középben, középre K. 377.
jat- K. *jot*- B. együtt, vel | *zusammen, mit*, — *qm jatlém* K.
II.223. *am jotém* B. 338. *velem, akw-jot* együtt 338. *nét-jot* nőekkel
338. *vit-jot* vízzel K. 377. — **Igek.** *jot-toti* B. 338. *jat-tati* K. II.225.
vele *visz* | *mitnehmen*. *jet* KL. — v. ö. *jörz*, *jurt*, *jartél*.
jotél később | *später* 342. — *játél* AL. 61. *játél* K. *játél*
KL. 17.
jotlitapi varr | *nähen* AL. 77. — *kwän-jqtsaus* ki van varrva
AL. 78. — v. ö. *junti*.
jqu morzsa | *krume* P. 8.
jqut íj | *bogen* — *jäit* KL. III.483.
jouti vásárol | *kaufen* 338. KL. 6. *jouti* K. *jquti* AL. 64.
javqle erdőt irt | *wald roden* T. 167.
jqwqle egybegyűjt | *zusammenbringen* T. 330. *jqtlilet* egybe-
gyűlnek T. 312.
ju be, haza | *hinein, nach hause* K. 373. KL. 12. P. 14. *jü*
AL. 60. — *jun* benn a házban | *drinn im hause, otthon* | *zu hause*
III.378. T. 308. *benn* | *drinn* KL. 12. T. 308. *jüw* be a házba | *ins*
haus hinein B. 336. *jüw joxti* haza érkezik I.130. **Igek.** 1) *ju-tuxw*
bemenni P. *ju-äji* kiiszik P. *ju-néleji* lenyel T. *lométné ju-tajwés*
(pass.) a láng fölemésztette K. 2) *ju-vojlqté* haza, visszagondol *ju-*
unulé megcsókol (v. ö. B. *jüw* vissza) — v. ö. *jon*, *jui*, *jén*, *jinnél*,
jjj, *jüil*, *jéjil*.
jäu apa | *vater* — I. *jäi*.
jü 1) apa — I. *jäi*. 2) fa P. III.523. — I. *jüw*.
jui 1) belső, benső fél | *das innere, juiw kwäl* a belső szoba
P. 14. — 2) *jui-päl* hátsó rész | *der hintere theil, jui-aul* utóvég | *ende*,
jui lañz visszafelé út | *rückweg*; — *juit* hátul, után | *hinten nach*,
jüil hátulról | *von hinten, jüw, jüwle* hátra, vissza | *rückwärts*,
zurück, jui-pält (postp.) után | *nach* B. 336. — KL. *jüi*; *jüit jüin*;
jüil id. *jüj-qil* utolsó | *letzter* KL. III.347. *jüi-quil* id. KL. 12. —
Igek. *juit-koiliti* nyomoz, nyomában jár | *nachspüren, jüw-mini*
visszamegy | *zurückgehen* B. 336. — v. ö. *ji*, *jit*, *jín*.
juit I. *jui* 2.
juit I. *jui* 2.

- juká* öreg asszony | matrone T. 160.
jüle haza | nach hause I.23. hátul | rückwärts III.6. v. ö. *jüw*,
jüwle — 1. *ju*, *jui* 2.
jumas jó | gut T. 160. — v. ö. *jgmés*.
jumaslay jóság | güte, *jumaslayél khultin* maradjatok jól
(köszönés elváláskor) | lebt wohl T. 160.
jun 1. *ju*.
junanti szendereg | schlummern AL. 54. — *junsé* id. T. 326.
jel-junémqwesém elaludtam P. 15.
juni-pält (postp.) után | nach T. 308. B. *jui-pält*.
jüniti üt | schlagen II.298. KL. 20. *junéti* id. P. III-525.
junitoqli id. KL. III.201. *puli' junilati* izzé porrá tapos | zerstampfen in kleine theile II.54. [*jui* 2.
junát hátsó | rückwärtig, *jinát* id. T. 308. B. *juin-qul* — v. ö.
jüns-uj fekete sas | schwarzer adler.
jüntép 1) tű | nadel II.46. K. II.223. *j. pup* tűfok | nadelöhre
III.227. *juntpiñ* tűs, tűvel kirakott II.59. — 2) páncél | panzer I.6.
II.59.
jünti varr | nähen II.59. *juttemtoqli* (fr.) KL. III.491. *jünt-
saytné tātép* varrószerszám-ládika | nähzeug-kästchen I.69.
jüntmil varrás | naht II.60.
jür jur-féreg I.68. II.130.
jur-saut nyirháj-köcsög | topf aus birkenrinde III.127.
jürän erős | stark *jaut-jürän* íjfegyveres | mit bogen bewaff-
net II.354. — v. ö. *jör*, *jörin*.
juri 1) szándékosan | absichtlich NyK. 24. 21.
jurš sógor | schwager T. 162.
juršaxti összetársul | sich associiren I.53.
jurt társ | genosse III.379. KL. 6. barát | freund II.47. *jurtél*
(postp.) vele | mit; B. 338. KL. 15. *akw-jurtél* együtt | mitsammen
338. *akw-jurtél* id. KL. 14. *am jurtlém* velem | mit mir 338. —
v. ö. *jort*, *jörx* stb.
jüti vásárol | kaufen T. 327. v. ö. *jouti*. [K. 227.
jütken-älé varródoboz födele | deckel eines nähkästchens
jütmél varrás, K. 378. — 1. *jüntmil*.
jütmtoqli 1. *jünti*.
jüw, *jüwle* 1. *ju*, *jui* 2.

K.

- kai äti* ó nem I.130.
kaj, *kaj-saw* idéző ige | zauberformel II. 349. 369.
kayér kebel | busen; vágy | verlangen III.55. *kakér* kebel
III.386. méh I.84. *As-k.* Ob medre | flussbett des Ob's II.67. *kayrép*
(adi.) III.50. — *kayr* id. K. II.235. has | bauch K. II.226. méh |

gebärmutter K. II.240. — *kixr* has T. 160. — *kuzr* kebel KL. III.487.

kāl nőstény | weibchen II.339. III.27. a br. II.35. — *kaj* III.203.

kālén hang | stimme KL. 355. — *kalné* id. II.337. *kalná* kurjantás | geschrei III.341. — v. ö. *kalññ*, *çal*.

käléñäi' pontosabban | pünktlicher III.535.

(*nir-*) *kalññ suj* vesszőágak zörgésének (ill. zörgéses) zaja | das Geräusch vom rauschen der ruthenzweige II.59. v. ö. *pum-kalññ suj* u. o. [III.128.

kam : *kam vötlí jur-squtätél* szedegető medvetalp köcsögével K.

kami silány *voç* ezüst | geringes silber III.6.

kāmññ puha, lágy | weich I.164. II.112.

kamkä nagy varsa | senkhamen I.152. — *kämkä* id. P. 22.

kāmññämi meglágyul | weich werden II.401. *kāmlemi* id. *kāmlemti* lágyít | erweichen P. 27.

kamtä halom | haufen III.417. — *kamté* id. P. III.523. — *kämtä* id. KL. III.480. — *kamtä-päl* földhoporsok | kleiner hügel III.208. — *käntä-poql* gyökérhalom | ein haufen wurzeln KL. III.481.

kan tér | platz I.3. *kwol-kan* padló | diehle II.164. — *kän* id. III.385. KL. 15. darab | stück III.449. *mō-kän* földszín | erdoberfläche K. II.230. *pöl-kän* utcza | gasse P. 22. *tép-kän* szántó föld | acker P. 15. *kép-tén* id. AL. 60. — *kanēñ* téres | geräumig *kāñññ* id. *kāññ* padlós | gedieht I.79.

kāññi tapos | treten II.289. *kāññi* id. AL. 78.

kank nagybátya | onkel II.21. 194.

kañsi elsorvad | auszehren, hinschwinden I.23. *kañsilāli* III.26. *kañsli* II.312. *kañslawé* (pass.) III.29. id.

kant harag | zorn III.9. — *känt* id. III.370.

kantmaué megharagszik | erzürnen II.291. *kantmejawé* id. I.165. II.54. *kantméltaçti* mérgeledni kezd I.58.

kāññturēñ l. *kāññi*.

kapaj rettenetes I.50. irtózatoss II.424. | gewaltig; istenadta : *jāññi'* *mā-saçl kapaj ti nēñlēm* nagy földomb az istenadta tünt im elem III.141. — *loññi-kapajēm* vadászkutyám (*loññi* kopó) | mein jagdhund III.201. — v. ö. *kāpi*.

kāpak korecsma | wirtshaus I.18.

kapalēm : *nañ çotél-uit k. elem-çalés* te honnan került ember vagy NyK. 21:335.

kāperti fáradoz, bajlódik | sich bemühen I.145. igyekszik | sich bestreben (a br.) II.127. ügyeskedik geschickt thun II.375. *am jōtēm kāperte'in* én velem huzakodol | du ringst mit mir II.202.

kapsāj mérges légyraj | ein schwarm giftiger fliegen II.219. — *kapsēi apró légy* || kleine fliegen I.163. [III.130.

kar rigó | drossel III.41. — *kār* id. III.91. *kwār-kwār* id. K.

- kārāj* tokhal | stör I.68.
karäk-γul ganajhal | mist-fisch III.502.
kārēs káresz-madár | eine art vogel II.185.
karēs magas | hoch III.510. — *kars* id. III.188.
karfi morog | brummen I.49.
karkām ügyes | geschickt III.455.
kārmítali megfigyel | beobachten III.223.
kars l. *karēs*.
kārt udvar | hof II.325.
(kēr-) *kartā* vas-sáncz | eiserne schanze II.69.
kartiñ dühös | wüthend II.265.
kartop burgonya | kartoffel T. 331.
kārwilti vigyáz, őrködik | acht geben, bewachen II.162.
kās kedv | lust I.39. — *koqs* id. K. *kās* id. T. 322. — *ness*
kāsi' (*kassi'* III.504.) mind hiába | alles umsonst II.116. *kāsiñ*
vigságos | lustig III.366. *χotāl-kāsiñ χontle'it* bármerre lehet
hallani | überall kann man es hören I.72. — *kaš-kaš* akár-akár |
oder-oder P. 24.
kaš öcs | jüngerer bruder II.73. III.380. — *kās* id. K.
kasāj kés | messer I.7. II.122. *kasāji* II.33. — *kāsi* K. II.223.
kasāp-jiw II.335. — l. *γqšēp-jiw*.
kasāuw-joyl keszeghal | weiszfisch II.54.
kāsēli észrevesz | wahrnehmen I.49. II.265. III.144. — *kāsēli*
K. II.232. *kāseloqli* K. II.226. id. *pāri-kāsēlayti* visszatekint |
zurückschauen K. II.232.
kāsi versenyez | wettstreiten II.116.
kasm sárga | gelb I.33. III.7.
kāsti előidéz | mittelst zauber rufen I.74. II.382. — *kāstēm*
γar-pīkāt ti sēlēpamē áldozatúl fogadott rénszarvas tulok-
ját im megszerelte II.108.
kastel (postp.) át, -ig, -ra | während, bis, auf: *tāl-k.* a télre,
télen át | während des winters; *ti vārmel-k. qle'im taw-pālt* ezen
dologra vagyok nála | auf, wegen dieser arbeit bin ich bei ihm
343. *man juw joytenuw k.* míg mi visszaérkeztünk | bis wir zurück-
gekehrt sind I.94. — *kāstēl* id. KL. 18.
kāstul idéző ige | anrufung II.402.
kāt kéz | hand B. K. *kat* KL. *kāt*, *koāt* K. *koqt* P. KL. *kātkwē*
kezecske II.292. *kātlā* kacsó | händchen I.98. *kātlā-pālem* félkezecs-
kém III.51. *katl-poqlāt* félkezecskéje P. III.523. *kātiñ* épkező I.10.
145. *kātep* II.274. *kātpā* III.343. *koqtpā* ügyeskező ill. kezű KL.
III.491. *kat-tin* kész pénz | baargeld KL. 6.
kāteltap vízmerő | wassereimer II.333.
kātlāp medvetalp | bärentatze III.52.
katšā sajtár | scheffel AL. 79.
kāwēni hajtogat | beugen III.303.

kä ... l. részben *ka* ...

kāl ... l. *kwāl* ...

kälčéx torok | kehle T. 313.

kämp földhalom | erdhaufen K.

(*kham*-) *kämsértayti* összekuporodik | kauern P. 16.

kän sok | viel T. 322.

káni ernyős | mit einem schirm versehen P. III.539. — *káni-türēn* ernyős süvegű III.257.

(*ti*-, *tu*-) *kániñ* íme ez, az | dieser, jener T. 165.

ti-kánt rögtön, azonnal | sogleich AL. 61.

káp (tő: *kämp*) halom | haufen KL. 6.

käpi igen, nagyon | sehr AL. II.414. — v. ö. *kapaj*.

(*oqleñ*-) *kärkēm* ölbeli magzatkám | mein schooskindlein

KL. III.485.

kärseltayti javúl, gyógyul | heilen AL. 54. *kärsti* helyreigazit, gyógyít AL. 69. — *kärselti*: *manéräi* *kärseltēn*'-utān mire való volt neked őket bántanod | was hast du ihnen leides angethan II.66.

käs zseb | tasche K. I.169.

käserli kártyáz | karten spielen I.22.

käsi szeg | säumen P. 16.

käslitapi odarak | hinstellen AL. 77.

käsmelqwē (pass.) sárgul | gelb werden; *pel-käsmelqwēs* tönkre ment | zu grunde gehen P. 22. — v. ö. *kasm*.

kästel kedveért | zu liebe, um K. II.237. — v. ö. *kās*, *kāš*.

käti macska | katze KL. 5.

käu malomkő | mühlstein K. P. 8. KL. 3. — *käumēñ* id. (?) K. II.232. — *kū* kő | stein T. 159.

(*šām*-) *käwē* szembogár | pupille P. 8.

-*ke* (enclit.) ha, midőn | wenn, wann.

kēñ gomb | knopf III.287. — *kēññ* id. III.99. *kīñ* id. P. 18.

kēñä könnyű | leicht 359. — *kinnä* KL. 18. *kuñkä* T. 153. id.

-*kēl* (enclit.) ha | wenn KL. 23. P. 24.

kēl 1) kötél | strick II.416. — 2) beszéd | rede, sprache II.420.

kēlāñ beszédes | redselig u. o.

kēli láp | sumpfwiese, moor I.105. III.298. KL. III.347.

kēli látszik | es scheint K. 375. KL. 29.

kēlp vér | blut II.24. vörös | roth III.299. *kēlp-sēñyw* mámor | rausch, betäubung I.98. — *kēlpīñ* véres | blutig; *kēlpēñ* vörös | roth I.113.

kēlpawē (pass.) bevézödik | blutig werden II.73.

kēm mód, mennyiség | art, quantität 346. *ti*-, *ta*-*k*. ilyen, olyan; ennyire | solcher, so weit; *mā* *mat*-*k*. a föld a mekkora | die erde, so gross sie ist I.146. *sāt*-*k*. egy hétig | eine woche I.4. — *kēmī* *ti* *jēmtēs* elmúlt | es ist vergangen I.4. — *kēmēl* módon, formán NyK. 21:329. 346. körülbelül | beinahe.

kēmīñ elmés | klug II.170.

kēmjeļi elmélkedik | sinnen II.170.

kēmpli 1) ruha széle, alja, szárnya | saum, schooss des klei-
des I.45. II.21. 93. 277. — 2) *tārem k.* világ széle | ende der welt
I.34. *mā-k.* föld környéke | umgegend I.96. — *kēpēļ* ruhaelő K.
kipli T. 164.

kēnās üst | kessel I.98.

kēñēs ügy (ill. tanács) | angelegenheit, rath P. III.521.

kēñēsti tanácskozik | sich beratschlagen P. 12. III.521.

kēniñ tur bömbölő hang (medvéről) | brüllender laut III.287.

kēñ l. *kēñ.*

kēñs hirtelen, rögtön | sogleich, plötzlich T.

kēñsi l. *kēñsi.*

kēñsi ébred | erwachen II.97. *kēñsi* AL. 74. *kēñsamli* III.188.
366. *kēñsēmlī* KL. III.201. *kēñsēmlāli* AL. III.207. id. — *kēñsēlti*
III.188. AL. III.207. *kēñsēmti* III.164. ébreszt | wecken; *kēñsēltāli*
id. III.106. *kēñsēltaytīli* ébresztgeti magát III.321. — *kēñsi* K.
II.225. *kēñsēnti* K. I.172. *kēñsēnti* T. 309. ébred.

kēnt süveg | mütze I.35. — *kēt* id. KL. III.349. K.

kēpēļ képpen, kēnt | gleich 346. *γulax k.* holló alakjában
II.295. *γotēm-k.* valamiképpen | irgendwie 346. *kēpēļ-kēpēļ* úgy —
mint | so — wie I.151.

kēr 1) vas | eisen 2) sáncz | schantze II.213.

kēriñ, kēreñ 1) vasból való | eisern *ūs kēreñ jiw-ūltte* a sán-
czoszlopon keresztül II.213 II.213. — 2) pikkelyes *pākw* czirbolya-
toboz | beschuppter tannenzapfen II.78. — 3) kerges *nāñk* fenyő |
tanne mit harter rinde II.26. — 4) *k. γansāp* csipke himzésű | spit-
zenbesetzt III.35.

kēr vlminek belseje | das innere — *kērt, kēt* -ben | im; *kēñ*
-be | in's; *kēr-pql* -ból | aus KL. AL. P. — *kēt, kēñ* id. FK. v. ö.
kīwēr.

kērāγ kell | bedürfen T. 166. — *kogreγ* id. K. I.169.

kērās meredek hely | anhöhe III.242.

kēreji fölhúz | anziehen III.427.

kerek bűn | sünde K. 373. (or.)

kēri fűz, tűz | reihen, schnüren, nesteln D. köt | binden
II.122; — befog | einspannen II.21. 112. *kēriłāli* id. II.253. *ju-kērs*
bennakadt | stecken bleiben T. 313.

kēriļi botlik | stolpern K. 378.

kērinañkār sākmiñ sa'i numpālēn a szétomló (?) napheví
fürtök fölé II.322.

kērlēyti merészkedik | wagen T. 159.

kērsāli fürdik | baden II.327.

kērsawē meghorrszolódik | streifen I.113.

kērsētānti vágódik | einschneiden, *sairēp nōlā tūjtne k.* a fejsze

orra a hóba v. | die schneide der axt schneidet in den schnee ein III.462.

kérsti készít magának | sich bereiten K. I.169. — *kérsztyti* készülődik | sich vorbereiten K. II.223. *útra* készül | reisevorkerungen machen K. II.170. *kérséltáli* mozgat | bewegen III.417.

kért igazán | wahrlich KL. 23. *kért táx* éppen így | geradeso T. 319. *kértiñis igazán* T. 320.

kés 1) káka | binsengras II.381. *kész sás* KL. III.347. — 2) *khwql-kés* reggel, reggeli időben | morgens 380.

kés ... l. *kéns* ...

késéli füttyöl | pfeifen K. 396. — *kisi* id. II.67.

késétépti gáncsesal elcsúsztat | ein bein unterschlagen, zu boden werfen P. III.523.

kési üveg | glas III.126. K. II.377. — *kusu* id. T. 185.

-*két* 1) l. *ként*. 2) ha, midőn | wenn, wann (enclit.), -*kétel* K.

ketél P. III.523. id. [T. 331.]

kéti küld | schicken B. K. AL. — *ketitáli* id. II.248. *kíti* *kíyr* l. *káyér*.

kül sógor | schwager II.308.

külkái csiklandik | kitzeln AL. 54.

kímét rozomák | rosomak III.527.

kín l. *kér*; — *kín* l. *kéñ*.

kinnä l. *kéñä*.

kinsi keres | suchen I.1. II.45. K. I.170. *kinši* id. KL. III.349. P. III.521. — *kénsi* keres, vadász | jagen K. I.167. II.226. — *kinsi-láli* vizsgál untersuchen III.392. — *kisséytáli* keresgél, herumsuchen I.109. *kisszati* II.177. *kisszati* II.164. id.; *kisméji* id. III.384; *vadász* III.384. *késéyti* id. K. 396.

kinši *kisémti* l. *kénsi*.

kipli l. *kémpli*.

kirt: *kirt-nólp-ekwä* fáczánkacsá orrú asszony | die frau mit der fasanen-nase I.19.

kis abroncs | reif III.394. II.310.

kis ucczu (kutyának) KL. 46.

kiséti csúszik | rutschen P. 21.

kisi l. *késéli*.

kiská macska | katze AL. 77.

kiskáli sejt | ahnen T. 324.

kisti hajlít | biegen II.311. *kerekít* | runden II.372. — v. ö.

késétépti.

kit kettő | zwei — *két*; *kit* T.

kíti kérdez | fragen — *kitili* I.74. *kitili* AL. 64. *kitéli* P. III.523. *kitili* K. I.169. *kitapi* I.8. *kitépi* u. o. *kitípi* I.81. *kituli* T. 328. id. *kitilaxti* kérdezősködik I.71. [kénsi.]

kíti 1) l. *kéti*. 2) *nuñk-kitim* felköltöm | wecken P. 15. v. ö.

kiuti köszörűl | schleifen P. 15. II.229. *kiuthkätne* õxytès
köszörű kö | schleifstein K. II.223.

kiwér, kiwr 1) belsõ | das innere — *kiwér-t, -nè, B. K. -nél*
B. *keurt* K. *kiwér-poql* K. -ben, -be-, bõl | im, in, aus. — v. õ. *kèr,*
kwir. 2) üreg | höhle I.152. tál | schüssel III.199.

koamèlt kemény | hart KL. 27.

koät l. *kät.*

koxtali szalad | laufen AL. 77.

koip dob | trommel II.428.

koji követ | verfolgen II.96. III.96. *koilili* id. II.189. *kojmiti*
id. II.91. úz | nachjagen 63. *kojili* megmozgat ill. megvizsgál
II.418.

koji magzat | sprössling II.354.

(*jglè-*) *kolékhti* aláassa magát | sich vergraben K. II.224.

kõm kis idő | ein wenig zeit II.190. — *kùm* pillanat | augen-
blick I.35. II.19. 121. (*u* br. 341.).

kãmlemi l. *kamiämi* — *kamtè* l. *kamtä.*

konšè kér | verlangen T. 333. — v. õ. *kènsi.*

koqrèx (tat.) kell | bedürfen I.169. — *nè-koqrèx* mi végett, mi
czélból | wozu K. *màn-kqrèx* P. 23. *mär-kqrèx* AL. 62. id. *koqrkài,*
jèmti szükségés | es ist nöthig K. — v. õ. *kèrèx.*

koqs l. *käs, kwos*; — *koqt* l. *kät.*

kõpèka kopek KL. 47.

(*puñk-*) *kopit* koponya | schädel II.298.

(*il-*) *korèpti* kiélesít | schärfen T. 311.

korol (or.) király | könig T. 307.

korpkis hegyesen, élesen | spitzig, scharf (adv.) T. 320.

(*tqu-*) *qrti* megmerevedik | erstarren K. 372.

kosér kártya | karten P. 28.

kot-kõl akár-akár | ob-ob K.

kotè köt | binden 308.

kotmel kötés | verband T. 308.

kõt (or.) év | jahr T. 307. *küt* id. 318.

kõzèsti megharagszik zornig | werden K. 398.

kõm erõ | kraft K. tehetség | kraft P. 23.

kõñerali görbül | sich verbiegen P. 13.

kõñni sikamlík | gleiten P. 22.

kõr kemencze | ofen K. 376.

kõrsènti busul | trauern K.

kõsnès ablak | fenster K. III.126. *kušnäs* id. P. 18. *kwõsnäs* id.
K. I.231.

kü l. *käu* — *kuçr* l. *kaçer* — *kujè* l. *kwäji.*

kukkuk kakuk I.39.

kul ördög | teufel, *kulñ* I.5. — v. õ. *çul.*

kul szövet | stoff K. 388. — v. õ. *khul.*

- küläti* szétszóródik | verstreut werden I.62.
kuleiti setál | spazieren 340.
kum-päl hegyetlen | ohne spitze III.13. *kum-päl älné saw*
lujmäš hegyetlen sok törővas.
küm l. *köm*.
kumliñ pettyes | getüpfelt II.362.
kun l. *kwän*.
kunällem: *ä k. ti ounnel* nincs nyugtom ettől a betegségtől |
 ich habe keine ruhe von dieser krankheit T. 160.
künäs 1) göngyöleg | ballen II.28. — 2) csöngetyű | schelle
künäs — *ññ*, — *pä* (adi.) I.45. II.316.
kuñer szegény | arm II.311. *kuñerak* (dimin.) II.17.
kuñkä l. *kēñä*, *kuñkäs* adv. T. 319.
kūpnit könnyű | leicht I.132.
kūr 1) kohó | schmiedesse II.298. kemencze | ofen NyK.
 22:49. *kwir* id. T. 311. — v. ö. *kör*. — 2) l. *kwir* belső.
kur láb | fuss: *jāsiñ-kuriñ sēs-vojiñ-ñoyi* kezes lábas háncs-
 vastagságú hájas hús II.33.
kurili ordít | brüllen KL. 20.
kuritawé csattog | knallen I.14. *kuritané* csattogás | knall I.1.
kuriténé id. I.13.
kuriti összerombol | zerstören III.29.
kurkä-ñol bárka | barke II.55.
kursip tekercs | gewinde I.18.
kūs egy szűrfajta | eine art pelz I.152.
kūs abroncs | reif T. 312. — v. ö. *kis*.
kūs merőkanál | schöpf-löffel KL. 14.
kūsáj gazda | hausherr II.112.
kušéri göngyölődik, zsugorodik, ránczosodik | sich rollen,
 einschrumpfen, runzelig werden P. 14.16. — *küšeri* id. AL. 77.
kušmāñ mámomoros | berauscht: *k. sēñwēñ* részegséged
 māmora II.362.
kušnāñ adományozó | verleihend: *tūjä uj k. xññ* tavaszi álla-
 tot a. király II.350.
kušnés kovács | schmied III.13.
kušnäs l. *kösnes*.
 (*kwän-*) *kušpi* leesik | hinunterfallen P. 14.
kusu l. *kési*.
kušux kürtő | rauchfang T. 318.
küt l. *köt*.
kušuwé lerészegszik | sich berauschen I.69.
 (*laç-*) *kültérti* körül-kerít | umringen, einfassen AL. 61.
küs ablak | fenster — v. ö. *kösnes*.
kwāli kötél | strick B. *kwāli* P. 8. *kwāli* K. II.222. *kwogli*

KL. 2. *kwǎl* P. 17. *kǎlu* T. 155. — *lǎñyǎ-kwǎlyǎ* at *ǎstés* szava-
beszéde be sem fejeződött I.119. — v. ö. *kél*.

kwǎli B. *kwǎli* K. *kwǎli* KL. *kǎli* T. fölkel | aufstehen I.6.
K. I.167. KL. III.203. T. 309. kiszáll | hinaussteigen II.83. kimegy |
hinausgehen I.4. K. II.222. KL. III.345. szétágazik (a folyó) | sich
verzweigen III.335. nő | wachsen T. 317. — *kwǎlélǎli* I.4. *kwǎlilǎli*
II.181. *kwǎlǎpi* K. I.167. *kǎlǎpi* T. 159. id. *kwǎlǎpi* megtámad |
angreifen *ǎs* a várost II.91. *kwǎltapi* id. III.163. *kwǎlǎpaxti* fölkere-
kedik | sich erheben II.219. *kwǎlti* fölkeleszt | aufgehen lassen
jǎñyǎp a holdat I.121; *visz* | tragen I.3. 29. *kwǎltilǎli* *visz* II.243.
khǎtél kwǎlenti fölkel (a nap) | (die sonne) geht auf (*khulanti* id.)
AL. 77. *khǎtél kǎlǎntné ur* napkelő táj T. 330. *kwǎlpǎ jǎñyǎp* kelő
hold | der aufgehende mond I.121. *ǎt nuñ-kǎli* a víz kiárad T. 309.
ñoul posémél kǎltilém a húst füsttel járatom a. a. megfüstölöm |
fleisch räuchern T. 160.

kwǎsértǎwé: *sámám pǎsémné kwǎsértǎwéi* (pass.) szememet-
égeti a füst | meine augen brennt der rauch P. 25.

kwat (igek.) el, meg | ver: *kwat-jarili* elfelejti | vergessen,
kwat-rǎxtés megijedt | erschrecken AL. 61. — v. ö. *khwǎt*.

kwǎ . . . l. részben *kwo* . . .

kwǎji nyomon jár | folgen P. 27. *kwǎjé* id. T. 327. *jít-kwǎj-*
méti nyomoz. P. 14. *jít-kwǎji* követ, üldöz | verfolgen K. 372. —
v. ö. *koji*.

kwǎnkǎ ǎt, keresztül | durch, über KL. 14. — v. ö. *kañghǎ*.

kwǎr-kwǎr l. *kar*.

kwǎrǎx tyúk | huhn AL. 56. P. 17.

kwǎrt ing | hemd K. I.169. KL. 14. AL. 56. P. 15. *kwǎrt-*
mowés fehérenemű | weisswäsche P. 13.

kwǎsémłenti gyúlad | sich entzünden KL. 17. *šimém kwǎšau*
(pass.) szívem ég, kesereg | mein herz brennt, trauert P. 25.

kwǎššaus (pass.): *šük-ǎt pǎrsél tail kw.* a tejet szeméttel tele-
keverte AL. 78.

kwǎt melyik | welcher AL. 59.

kwǎr, *kūr*, *kēr* FT. *khul* belső | inneres, *kwǎrt*, *kürt*; *kwǎrén-*
bent; be | drinn, hinein T. 313. — v. ö. *kēr*.

kwǎr l. *kūr*.

kwǎ . . . *kwo* . . . l. részben *kwǎ* . . .

kwǎl B. *kwǎl* K. KL. ház, sátor, szoba | haus, zelt, stube —
kwǎl-kǎn padló | diehle K. *kwǎlǎñ qñšuy*, *né* házi gazda, asszony |
hausherr, hausfrau K. I.166. KL. III.355.

kwǎlǎñ éppen | gerade, *kw.* *tokh* éppen úgy | gerade so K.

kwǎlǎs liszt | mehl 348.

kwǎn B. *kwǎn* D. *kun* T. *kwǎn* FK. ki, künn; félre | aus,
hinaus; abseits. — *kwǎn-ǎ*, *-ǎl*, *-al* ki, kifelé, *-él* kívülről; *kwǎn-é*,
-él id. *kwǎnt* künn AL. 60. *kuni-pǎl* külfél T. 309. *kwǎnnū* odább |

weiter fort III.119. *kwänēx* külső | äusseres — Igek. ki, el, meg | hinaus, weg, ver- : *kwon-mini* kimegy, *kwän-ašti* elkészül KL. 30. *nän kwän-sailēm* kenyeret megtörök AL. 61.

kwoni-γātpä akárki | irgendwer II.129.

kwons, *kwoss* B. *kwänš* P. *kwäš* P. KL. köröm | nagel; marék| die hohle hand B. I.129. — *kwoss-kēr* köröm I.163. 154. *kwoss-kēr-nāl* fricska | nasenstüber I.6. *kwospä nāl* horgos nyíl | pfeil mit hacken II.168.

kwonsi karmol | kratzen I.30. *kwänši* P. 27. KL. 34. *kwon-sēsli* vakar | kratzen I.131. *kwonsiti* körmei közé fog I.16. *kwonsi-tayti* kapaszkodik | klettern II.120. *kwäšetāzti* összekarcsolja magát P. 27.

kworés 1) menny | himmel I.45. III.116. — 2) életkor | lebensalter II.286.

kwoss B. *koqs*, *kwqs*, *kwqse* K. *kwoš* P. *kwäš* KL. a mint, habár | als, obwohl; legalább | wenigstens B. *ti-kwoss* hiába | umsonst I.145; bárhogyan | wie immer; *ta-kw.* id. *kwqs-när*, *kwqs-khon-när* bármi, bárki | irgendwas, irgend jemand K.

kwosér csikos evet | eichhorn III.124.

(*γot-*) *kwosértawé* (pass.) összepörzsöldik | versengen III.225.

kwosüä-pärä kopott suba | abgetragener pelz III.527.

kwoss l. *kwons*.

kwossém 1) nyírhéj puttony | putten aus birkenrinde II.204. *kwäššém* id. KL. III.493. — 2) hátí batyú | bündel auf dem rücken III.341.

kwot : a szarvasfélék lábszárbőre II.22. 113.

kwotél B. *kwätl* KL. közép | mitte; *kwotliñ sun kwotélkätän* közepes szánom közepébe II.247. *jä kwotélrišemt* folyócskám közepében II.160.

kwösélti suhogtat | rauschen lassen : *om tösém pumét kwöséltäm*, *khwqté joytam* én a száraz füvet suhogtatva, hova jutok el K. *kwösñäs* l. *kösñäs*. [II.224.]

L.

la'il láb | fuss B. *töl* K. KL. — *la'il-kēr* talp | sohle I.2.

la'iltit lábnyilas; *kēmplinel la'iltit-nupél ioläl lewētaytés* a ruha szárnyából a lábnyilas irányában lefelé huzakodott II.19.

lax : *γum-lax totné jütpém* b a j v i ó pánczélom | mein kriegs-panzer I.119.

tāx, *lāx* l. *tāñx*.

laxāti törekszik | streben I.107.

laxér pánczél | panzer I.98. II.22.

tāri l. *tāwi*.

laxw l. *lakw*.

laj 1) alvilági | unterweltlich II.350. *lai* id. II.354. — 2) *kisded* *āri* leány | kleines mädchen III.225. *lajiñ* id. III.233.

laji dob | werfen III.379.

lāki labda | ball II.182.

lakw kerék | rad II.311. *lakwiñ* kerek | rund u. o. — *lakwä* : *sarni l. kit sãpãk* arany patkós két csizma | mit gold beschlagene zwei stiefel II.315. — *lazw* kör | kreis KL. 14. környék | gegend KL. III.345. — *lāk*w karika | ring P. 10. — **Névutó:** *ūsã lakwã* város szerte | durch die ganze stadt hindurch II.207. keresztül | durch I.15; *lazwã* körül | rings KL. 14. *lazw*, *laz* id. P. 16. *lazwã*, *laz*u szét, körül K. 376. *laz*u mindenfelé | überallhin K. II.225. *lãz* (*lãzkẽm*) körül T. 315. — **Igek.** *lakwã*-szét B. *laz*- AL. *lazw*-, *laz*- P. *lãz*- T. körül | ringsum, um-

lakw sűrű | dicht, II.113. III.195. *lãkw* id. I.98. III.270.

lakwi B. *lãkw* K. KL. AL. érkezik | ankommen I.21. lép | schreiten II.67. lopózkodik | schleichen III.84. KL. 29. *jwv-lakwi* betoppan | plötzlic eintreten II.66. *akwãn lakwsõt* egymásra borultak | sich umarmen I.31. II.22. mozog | sich bewegen III.395. AL. 69. K. II.227. 229. (*ã* l.) lecsúszik | abrutschen I.62. *jwv-tãl lakwi* ölfát rak | klafferholz auflegen K. 399. — *lãkw*ti mozdít | bewegen K. 372. *lakw*elti ugrik | springen II.129. *lãkw*elti (*ã* l.) id. K. I. 168. II.225. *lãkw*eltãyti indúl | aufbrechen AL. 54. *lakwzati* búvik | sich verstecken 347. *lãkw*entãyti (*ã* l.) átsuhan | huschen FK. I.170.

lãl ellenfél | gegner, feind II.41. — *lãlt* ellen, szembe | gegen, gegenüber I.5. (visszafelé | rückwärts I.17.); — *lãlt* KL. 16. P. 19. *lãlt* K. 378. *lãt* T. 315. id. *akw'lãlt minãsi* 'egymásnak neki mentek II.375. *ãkw'lãlt pãs* egymással szemben KL. 14. *lãt-pãs* id. T. 315. — **Igek.** szembe | entgegen.

lãlãpti megigazít | richten K.

lãm B. *lõm* K. *lãm* KL. T. 1) zelnice | kaulbeere II.271. K. III.126. KL. III.483. *lãm-jwv* zelnicefa III.91. *lãmẽñ*, *lãmãntẽñ* zelniczés KL. III.483. *lãmãntẽñ* id. AL. III.207. — 2) bogó | beere T. 314. — *lãm-uj* I.163. *lãm-uj* I.119. szunyograj | ein schwarm mücken, *lãm-ojkw* szunyogocska | eine kleine mücke KL. III.487. *lãm*i szunyog P. 8.

lãñz beszéd | rede II.399. üzenet | nachricht I.35. *lãz* id. I.79. tanács | rath II.418. — *lãz* szó | wort D. beszéd KL. 3. (tõ: *lãñz*- K. de v. ö. *ãm lõñkhẽm* K. I. 168. *lãñkh*- KL. *lãñgh*- T. *lõñgh*- P. III.521.).

lãñsiñ puha | weich II.58.

lãñsumã meglangyúl | lau werden T. 323. *jẽl-lqñsi* id. P. 15.

lap- B. *lãpe*-, *lãp*- K. *lãp*- T. igek. pl. *lap-mãrilem* bedugom | zustopfen; *ulã lap-çãrititã* a tüzet eloltja | das feuer verlöschen 348. *jõmã lãpã tuñtilẽm* a folyót elzãrom | den fluss ver-

sperren K. 376. *ustél lép-püntilém*, az asztalt betakarom | den tisch zudecken T. 312.

lapä közel, közelre | nahe II.5. *lapät* közelben | nahe, in der nähe, *lapaté* id. III.123. *lapän* id. 151. *ta lapänü* erre közelebb I.61. *lap^s-iles* id: *lap^s-ilés älém-kém paulétté älém-kém mir a nép*, mely a közelben létezett falvakban élt I.79.

läpi elfér | platz haben I.34. 71. *loapi* id. K. *läpi* AL. 70. *läplayti* id. I.157. — *män läptal ti patmät* a földön kezdenek el nem férti I.156.

lapi emelkedik, fölkerekedik | sich erheben II.317. *läpi* id. K. III.129. AL. 77. — *lapiläli* II.253. *lapiläléyti* II.329. *laplawé* I.45. *lapéji* I.18. *lapejémtuwé* I.6. *lapejalawé*, *lapejéptüwé* I.10. id. *zotél lapi* hogy bírja ki I.27. — *laptal föl* nem érhető | unerreichbar: *josä nol l. pal ur kinse'im* hótalp orra, melyre föl nem emelkedett, oly sűrű hegyet keresek III. 94.

läpi ágernyő | gezweige III.188. lombornyó | laubwerk III.510.

lapka bolt | gewölb I.14. *läpkä* id. I.48.

lärés szekrény | schrank II.313. III.59.

lari forog | sich drehen I.6.

[267.

larki terebélyes galyú (*tari'* fenyő) | breitästige (tanne) III

larpi: *Sät-pupi'-larpi-näj* hét istenkét-teremtő — asszony II.322.

larséx rongyocska | lumpenzeug III.91.

(*pél-*) *larsätayti* szétmegy | auseinandergehen P. 22.

larsin rovatkos (*zurpä* szélű) | ausgekerbt II.314.

läsél lassan | langsam III.361. *läsél* K. I.171. *loásél* K. P. 21.

lécäl id. T. 320. *loásél*, *loásit* csendesesen KL. 19. *loáséx* lassan járó K. III.131. *läsäläkw* lassacskán I.7.

läsi leskelődik | lauern III.120. *läsi* id. T. 153. *jal-loási* megles | auflauern K. 374. *läsepi* id. III.380. *loáskati* lesbe áll P. III.523.

lat érték, minőség | werth, qualität — *kit latél* kétféleképpen | zweifach; *zunitä latél nētä jis* férje helyett neje jött | anstatt 345. — *ton-lat* akkor | damals K. 379. *ton-lät* az alatt | während dessen K. II.233. *ton-loat* erre | hierauf, nachher K. II.228.

lätéx szó | wort I.45. III.30. nyelv | sprache: *lä lätéxél* osztják nyelven 329.

lätin szó | wort I.137. 146. üzenet | nachricht II.207.

lathati alásüpped | sinken III.6. *lathäti* id. III.40.

lätt mérték | maass P. III.523. — *lätt* id. P. III.521.

läwi B. *läwi* K. P. *läwi* (praes. *länt*) T. *läri* B. *loari* KL. *läi* (tő: *lgy-*) AL. mond, szól | sprechen, sagen; rendel | verordnen I.22. ígér | versprechen P. 29. *läwäslén* áldd meg | segnen I.73. *läri* hív | rufen II.116. v. ö. *lä'inät tori'* hívására u. o. — *lawéli* emleget | oft erwähnen P. III.539. *läwälti* III.271. *loolti* K. II.222.

KL. 12. id; *lāwīlālī* megszólal | anfangen zu reden II.244. *lāwē-pānti* kikotyog | schwatzen 345. — *latti* mond K. KL. P. *loḡtti* K. I.166. *lattenti* beszélget KL. III.481. *loḡtyati* id. K. I.166. *lausi* ígér | versprechen 329. *laukti* AL. 64. *lāuyti* KL. 31. id; *lāuyati* mondódik KL. 31.

lauti pörlekedik, káromol | zanken, schmähen I.35. III.472. *lautnā* szidás | das schelten I.20.

lauti l. *louti*.

law düh | wuth II.12. — *law* III.371.

lā . . . l. részben *la* . . .

lā 1) közelebb | näher, *lātā* közelben | nahe T. 312. —

2) *tuj-tārēm-lā* nyár táján | zur sommers-zeit T. 319.

lāy jó (adi.) *lāykhís* jól | gut adv. T. 320.

(*kwān-*) *lāyti* kiver | hinausschlagen P. 14.

lāj : *lēi* K. *lij* KL. *lī* AL. *lēyi* P. vet, dob, lö | werfen, schies-sen — *lājenti* dob KL. 33. *lājēpi* lö K. 396.

(*son-*) *lāli* (dual.) szántalpak | schlittenkufen K.

lāli alkudozik | unterhandeln K. II.238.

lātti illik, odavaló | passen AL. 79. *tok lālli* úgy lehet | es mag so sein KL. 22. *tasnā lāllāsēm* kész lettem | ich wurde fertig AL. 57. *lāpti* készítartva rendez | ordnen III.429. *lāptāyti* egyezkedik | sich einigen AL. 77. *lālpāyti* id. P. 10. v. ö. *lalēpti*.

lām leves | suppe T. 153. *lām* P. 15. *loqm* K. id.

(*il-*) *lāmtus* (pass.) megveszett *āmp* a kutya | der hund wurde wüthend T. 307.

lāñ jég | eis T. 158. *lāñ-oum* hideglelés | frostiges fieber u. o.

lāñqst a jégen T. 307. — l. *jānk*.

lāñkwi szerszám | werkzeug III.44.

[II.419.

(*terēn-*) *lānsāñ* kór gyötörte | von krankheit gepeinigt

lāpel l. *lqpel*.

[KL. 20.

(*lāp-*) *lāpēpi* bereked *turēm* a torkom | heiser werden

lāpkhē susog | flüstern, säuseln T. 313.

lāskhan test | körper: *nār lāskhanēl* meztelen testtel | mit nacktem körper; *nār lāskhaniñ āitām* meztelen ember | ein nack-ter T. 320.

lāt darab | stück KL. III.487. — *khqtēl-lātēl* napról napra | von tag zu tag; *jāmp-lātēl* havonként | monatlich T. 317.

lātnē : *nāyēr l. opi nāj* czirbolyatoboz k o p á c s o l ó (pickend, klopfend) nénédasszony III.205.

lātti ropog | krachen : *kātānēn lāttiketēn* ujjai a mint ropog-nak II 67.

lātti olvas | zählen III.201.

le l. *-li*. — *lēy* l. *lakw*.

lēin evet | eichhörnchen I.4. *lēin* P. III.521. *liin* KL. III.203.

lēn KL. III.355. *lēn* T. 160.

- lęyti* szegez | vernageln P. 17.
lei fark | schwanz II.345. *leipä* (adi.) I.64. *lętänel* farkánál K. II.227. *li* KL. 46. *li* AL. 55.
leimati l. *lewäti*.
(ju-) *lekëmi* belök | hineinstossen K. II.238.
(nukh-) *lëki* rak | legen, schichten: *tat-jiw* *tällä nukh-l.* a *tüzi* fát öllé rakja AL. 57. — v. ö. *läkwi*, *lakwi*.
lëkw sógor, a férje bátyja | schwager II.81. KL. 2.
lélé lélek | seele K. *lél* T. 321. *lél* P. 8. *léléñ* eleven | lebendig K. II.231. elevenítő | lebendig machend K. II.230. *lëlt* elevenen T. 321. — v. ö. *lili*. [P. 15.]
(nuñk-) *lëleis* (præt.) föltámadt, ill. föllélekezett | auferstehen.
lémés ronda | schmutzig K. II.238.
lën, *lín* l. *lë'in*.
lëny II.198. *lëñk* I.31. *lëx* K. II.239. KL. 3. T. 314. (tö: *lëñk-*, *lëñkh-*) szeg | nagel.
lëñkér egér | maus III.148.
(lap-) *lëñkhtäsi* bedug | verstopfen I.163.
lëñkwi fejsze | axt III.469.
lëntäti reng | schwanken II.313. *lëntelti* rengedezett | erschüttern II.91. — *lëntyi* hullámzik | wogen I.29. *lëntyenti* dagadozik | anschwellen I.61. *lëntältantawé* (pass.) id. I.61. — *lëntëñ tärém* 1) rengő ég II.213. 2) *lëntiñ t.* dagadó oczeán I.61. 3) *lëntëñ sārís* tápláló (?) tenger II.291. — *lëntitenä* rengedezés: *lëntëñ tärém lëntitenät sujti* rengő égnek rengedezése hallik II.213.
lëntpiji letakar | bedecken II.424. — v. ö. *lëpi*.
lëptä lepedő | decke: *jámés lëptäl lëpawém* jeles lepedővel takarnak be engem III.318.
lëpi terít, takar | decken, bedecken II.316. 321. KL. 20. K. III.129. *läpi* K. III.129. *lëpili* III.151. *lëpëmti* I.33. id. *lëpsaxti* betakarózik 329. — *lëpliñ* takarós, ill. takart | bedeckt II.321.
lës vadászhurok | jäger-schlinge III.4.
lëcäl l. *läsäl*. [I.101.]
lësi enyvez | leimen III.307. *lëseyti* ragaszt | zusammenkleben
lëspiji elsorvad | auszehren, siechen II.382.
il-lësti 1) megigazít *toqt* tüzet | das feuer richten KL. 19. P. 14. *nuñk-lësti* (a kést) megjavítani, megfenni, (messer) schleifen P. 15. *tqut-lësp-jü* tüzi piszkafa | ofengabel P. III.539. — 2) olt | löschen: *palwés lëstné kër-kqat* gyertyaoltó vaskéz a. a. koppantó | lichtscheere P. 27. — *lëstéli* csillapít | stillen: *simén* éhedet I.3.
lët l. *lält*.
lëtki kopogtat *ou* ajtót | an der thüre klopfen K. 399. *nuñ-lëtki* felbugyog | aufsprudeln T. 311.
lewäti leház, előház | herab-, hervorziehen III.107. II.219. (ē l. II.174.) *lewätäli* (ē l.) id. III.384. *lewétayti* huzakodik II.19.

(ē l. II.83.) — *leuteli* kivon II.237. *lēmumati* leveti *sawā* bőrét | die haut ablegen II.295. *leimati* kihúz *kasājā* kését | das messer ziehen I.17. *lunt-sqaw* leveti ludbőrét I.28. (ē l. III.362.).

li . . . l. részben *le* . . .

-*li* vajjon,-e | ob K. T. -*lé* P.

līy vet, *lō* | werfen, schiessen B. *liššenti* *lō* I.6. *liytsayti* eldobja magát KL. 33. — ö. v. *lāj*-

līywi mozog, locsog *ūt* a víz | sich bewegen, wallen (vom wasser) AL. 79. — v. ö. *lākwi*.

likmi hozzájut | dazu gerathen 328. *likmēti* találkozik vmi-vel | antreffen III.120. — *likti* leesik ill. levetődik | fallen AL. 78. *kwon-likti* kirepül | hinausfliegen II.83. — v. ö. *lākwi*, *lakwi*.

lili lélek | seele II.365. lélekzet | athem I.17. *lilisamā-mūs* a mint lélekzett I.6. v. ö. I.1. *lili-āp* lehelet | athem I.8. *lili-āt* id. KL. 23.

lilīn eleven | lebendig I.29. *lilīn sarni* ragyogó arany | glänzendes gold I.31.

lilijēti éleszt | zum leben bringen I.44. 129. *lilti* 1) lélekzetet vesz | athem holen I.1. — 2) ordít | brüllen: *uj-āns liltimē ti sūlintāli* az állatöreg im ordítva ugrándoz III.380.

lilpelē ujra, ép most, ujonnan | wiederum, soeben, neulich I.29. II.260.

līmī lazúl | erschlaffen 348.

lipés: l. *puñkēl unli* szabad (be nem takart) fővel ül | baarhaupt sitzen I.29. — v. ö. *lēpi*.

(*kwän-*) *lipēsti* kiloccsan | herausspritzen P. 14.

lipkiti takarózik | sich zudecken T. 308. — v. ö. *lēpi*.

lā . . . , *lō* . . . l. részben *la* . . . és *lu* . . .

lā osztják 329.

lāy B. *loqkh*, *lōkhw* KL. *tōkw* P. III.523. zúg | winkel II.269. III.55. *šāris-lāy* tengeröböl | meeresbucht I.135. *sūp-l.* szájöble | rachen I.161. *tus-tōkhw* id. KL. 46. *kuzr-loakhēmnē* keblem zugába KL. III.487. *tuz-lāyēt* maga magában ill. maga belsejében T. 313.

(*ār-*) *lāy* versenyt | um die wette AL. 78.

lāyiji betör | einbrechen III.60.

lāyšē fölreped | spalten, bersten T. 160. *khāp pāl-lāytalus* (pass.) a ladik széthasadt T. 316.

loysz- csikland | kitzeln: *ām loyszmeñ-khqr qsem* én csiklandós vagyok — *loyszlilēm* csiklandoztatlak | ich kitzle dich T. 331.

lākhwi gombolyít | haspeln K. 399.

lohkwi zörget | pochen K. — *kwän-l.* kiver | hinausschlagen, P. 14. *jel-l.* levág, leszúr | niederhauen, erstechen P. 15. v. ö. *lāyti*.

lāim fejsze | axt P. III.523. *lājim-γal* id. III.431.

tōkw l. *lāy*.

lokwi kúszik | klettern P. III.523. *lokventi* id.

- lalta* folt | fleck AL. 54. *loltä* id. I.165.
lām leves | suppe P. 15. *loqm* K. *läm* T. id.
lōm darab | stück K. II.239.
lomēt láng | flamme K. 373.
lomyati földagad | anschwellen III.423. *lomyēpäli* id. III.531.
lomyejenti taposgat | treten AL. III.207.
lomyji közeledik | sich nähern III.84.
lomp lompos lépés | schlotternder gang KL. III.203. *lompä*,
 -*ēñ* lompos | schlampig u. o.
lompēzji áttalpal, átlompol | durchschreiten KL. III.203.
lomsāñ lompos | schlampig III.441.
lōmt rész | theil III.151. *mā-l.* földdarab I.135. *tūjt-loqmt*
 hófolt KL. III.345. — *nār lōmtiñ gum* meztelen (ruhájú) férfi | ein
 nackter mann II.60. v. ö. *nār lōmtél jāli* P. 10.
lōmti darabokra vagdal | zerstückeln K.
lōny 1) út | weg I.12. — *lōñkh* K. II.232. *lōñkh* P. 18. *loχ* (tö:
lōñkh-) KL. 3. *lōñ* T. 155. id. — 2) nyom | spur II.125.
lōñyitaxti fáradozik | sich abmühen I.71. czibálgat | zerren
 I.26. *lōñyitaxti* küszködik | ringen II.74.
 (juv-) *lōñyéli* haza visz | nach hause tragen III.235.
lōñi kopó | jagdhund III.208. medvebocs | bärenjunge KL.
 III.351. *lōñi kapajēm* vadászkutyám II.201.
lōñmaté meghasad | bersten T. 307.
lōñyā, -*āl* a folyón lefelé | strom abwärts B. *lōñyē*, *lōñyal*,
lōñkhal K. II.223. *lōñkhq* stb. KL. *lōnghq* AL. id. — *lōñyālñ jākēm*
 lefelé vivő folyócskám II.243.
lōškēti lecsillapodik | sich beruhigen K. 396. — v. ö. *lešti*.
lōttelp monda | sage K. I.166. [II.325.
lōpant lapu | klette AL. 55. *tūr-lōpānt* tavi tünderrózsalevél
lōpātali ság | flüstern P. 13.
lōpēzti lebegve tovaftut *pqt* a réceze | flatternd davonlaufen P.
 27. v. ö. *tquliñ lōpēñkēl* szárnyas lebegéssel | mit flatternden
 flügeln u. o.
lōpēl (postp.): *paulä-l. jāli* falunként jár | von dorf zu dorf
 gehen 349. — *lōpēl* id. *khātēl-l.* naponként | täglich KL. 18.
lōpēñ l. *lōpēzti*.
lōpesti talpañ | schreiten K. II.224. *lōpēstenti* csapdos a szár-
 nyaival | die flügel schwingen AL. 57. — v. ö. *lōmpēzji*.
lōpšēz ruha | kleid AL. 77.
lōsati reped | spalten, bersten AL. 54.
lōsēm csont | bein T. 312. — v. ö. *lusēm*.
lōsri erősen bevágja *āwi* az ajtót | die thüre zuschlagen
 III.370. *lōsryēli* id. III.371.
lōsryēnti vánsszorog | taumeln K. III.131.
 (pal-) *lōšili* szétbomlik (a szán) | auseinandergehen 348.

- lqsiñ* szikra | funke P. III.525.
lošit tágas | geräumig I.158. b6 | reichlich II.245. III.145. —
lqšit id. I.90.
(pär-) *lqškemi* meglazúl | sich lockern P. 14.
lqššyati viszket | jucken AL. 54.
lqšt laza | locker AL. 57.
lqtéy szikra | funke I.13. *lqyñ* üszkös *jiw-sup* fadarab
kohle, glimmende holzstücke II.310.
(noñkhvé) *lótéli* leszakad | abreissen K. II.228.
(yot-) *lqtyati* megfakúl | fahl werden 348. *kwän-lqtpi* id. AL.
57. *lötpi*, *lötpentí*; *latti* fehéredik; fehérlík AL. 77. — *il-lqtkhéte*
elhervad | verwelken T. 307.
lotri ropog | krachen — *koqt-tole lotri* v. *lötéypéñ olenti* keze
ujja ropogós | seine finger krachen K. 396. — v. ö. *lätti*. [325.
lqtkhé locsog *ušlam* a ruha | das kleid trieft vom wasser T.
(päl-) *lqtulé* megreped | zerspringen, spalten, bersten T. 316.
lqu tíz | zehn KL. III.349. P. III.523. *lou* KL. 21. *lou* T.
lquyati, *lquyi* l. *lāwi*. [159, id.
kāt-lqutan keszkenő | sacktuch T. 309.
louti mos | waschen I.68. II.14. *lqutyati* mosakodik | sich
waschen II.106. *lqutsi* lemos II.327.
(āmp-) *lqw* elpóráz | leitriemen III.529.
lqwés pad | bank I.5. 49.
lowinti olvas | zählen III.144.
(elé-) *lökémi* eltaszít | wegstossen K. — v. ö. *lekémi*.
lökšqu (csiklandós | er ist kitzlig — *ām lökšep ošém* csiklan-
dós vagyok K. 396. — v. ö. *lqšš-*
lömerti ránczol | falten K. 396. [gut K.
lqñ jobb | besser — *lqñi* helyesen | richtig; *lqñkät* jól |
lqñši, *lqš* l. *lqñši*.
lu T. 155. *lū* KL. 3. *lūw* B. v. ö. *lū-kwol*, *lū-lul* I.6. *lq* K.
(*lqñ* K. II.378. *lqyñ* K. II.239. 380.) *l6* | pferd.
lū düh | wuth KL. 1. — v. ö. *lqw*.
lu (*luw-*) csont | bein II.120.
lui a folyónak alvidéke | stromabwärts B. KL. alvidéki I.135.
lui-ötér K. II.222. alsó KL. 3. *luiké* id. KL. III.203. *loi*, *loiké* AL.
60. — v. ö. *lqñyā*.
lujri énekel | singen II.291. — *luimeñ* éneklő II.429.
lujmäs törő vas, ék | brecheisen III.13. 243. *lojmäs* KL.
III.489.
luki mozog | sich bewegen; *luyti* mozgat | bewegen T. 327.
— *ju-luytoñ* a tolózárral bezárni | zusperren; *ajuw-lukätép* ajtózár |
thürklinke, schloss T. 331. *luykutné* suj kopogó zaj T. 330. — v. ö.
lakwi, *lakwi*.
lül rossz | schlecht I.5. *lül* id. KL. 22. *csunya* | hässlich K.

tül törém rossz idő | schlechtes wetter AL. 79. *töl* csunya: *töli q*l
hószámban ill. csúnyán van T. 321. — *tü-lül* ló-ganēj | pferde-
mist I.6.

tüli áll | stehen I.2. II.259. *tüleri* III.421. *tüli* II.196.
tülméti II.95. *tülsi* I.144. *tawän äs jot tüli püwuñkwé* neki pedig
hogyan lehetett megfogni II.112.

tüli' vöcsök | haubentaucher II.71. III.229. *töli'* id. I.2.

tüliñ magas | hoch I.71. III.242. *tülit* I.12. *tülitte* II.123.
magasan (adv.). *assin-tülit* rőf mélységre | eine elle tief I.43.

tülsiñ rosszul | schlecht (adv.) II.309. — v. ö. *tül*.

lumpértenti motyog | schwatzen KL. III.349.

lumsi a munkába belemelegszik | eifrig arbeiten, sich er-
eifern 367.

tüni sírás | das weinen II.319. *tüni* KL. 45. *tüs* id. III.380.
tüs-vül könnyek | thränen P. 10. *tös* K. *tös* AL. 55.

tüni sír | weinen II.99. *loñšem* (gerund.) T. 331. *töni* AL.
74. *tüni* K. II.377. id; — sírva kér | weinend bitten II.91. *jol-l*.
megindít | rühren II.91. *tüni*, *tüni* sirat II.174. I.56. *eläl tün-*
šeltayti elsírja magát I.34. *tüni* KL. 45. *il-töncé* elordíta magát |
brüllen T. 321. *töncayti* sír T. 310.

lunt lúd | gans I.28. II.184. KL. 18. *lont* K. T. 160. — *lonti-*
jep khom lúdvadászó férfi | gänse-jäger K. 396.

luntilawé (pass.) izmosodik | stark werden II.289. *luntiläné*
izmosodó u. o.

luoptä I. *lüptä*.

lüp fatörzs | baumstamm P. III.523. *lüpi* id. I.121. II.60.
III.124. kidölt fatörzs P. 17. *löpi* id. T. 163.

lüptä levél | bla't I.6. III.298. (*lüptap* I.38.); *luoptä* KL.
III.349. *löptä* B. NyK. 22:54. *lopte* K. 373. *läpta* AL. 54. *lüpta*

tüs I. *tüni*.

[T. 331.

lusi kúszik | klettern; *luspäli* id: *käl ñoys lusiñel tot luspälä*
nőstény nyuszt kuszásával kusszék ott alá II.339. — *lusi* mászik
KL. 351.

lusem száalka | gräte B. NyK. 22:49. — v. ö. *lošem*.

tüsiñ bojtos, rojtos | mit quasten, fransen versehen I.98.
123. — *tüspä* id. I.98. II.316. *sät tüspä qln äpä* hét karikás ezüst
böcső III.116. — *çañyei tüsiñ sät tür säs-teres* (ill. rojtos, säs-
sal borított) hét tó II.320.

lutätel: *mätätel lutätel* földestül mindenestül | mit land u.
alles darüber I.68.

luti keményedik | hart werden, sich härten II.102.

tü ... I. részben *lu*.

tültéñ bünös | schuldig KL. 26. — I. *tül*.

tülemi szid | schelten K. — I. *tül*.

SZILASI MÓRICZ.

Ószlovén, újszlovén.

A «Nyelvtudományi Közlemények» idei 1. füzetében Melich János ismertette Ásbóth Oszkárnak szláv szavainkról szóló akadémiai értekezését, egy helyen ezt mondja: «Az első fejezethez még csak azt jegyzem meg, hogy nem ártott volna itt is megemlíteni, hogy az újszlovén nyelv nem egyenes örököse az ószlovénnek (v. ö. Volf: Kiktől tanult a magyar írni-olvasni? «az ószlovénnek egyenes örökösében, az újszlovénben» stb. 29. lap). Az elnevezés Kopitar-Miklosiché, kik szlovén létükre mintegy hazafias ügyet védtek vele» (105. l.).

Nem egészen világos, hogy az ismertető ezt mért kívánja: azért-e, mivel hite szerint Ásbóth a dolgot bizonytalanságban hagyta, vagy pedig azért, mivel attól tart, hogy az én régibb állításom valakit megtéveszthet. Sem az egyik, sem a másik föltevés nem áll. Ásbóth ugyanis azt mondja: «nem lehet elég gyakran ismételni, hogy Miklosich, mikor ószlovénnek nevezi azt a szláv nyelvet, a melyre legelőször fordították a szentírást, koránt sem érti a szlovén szón azt, a mit most értünk rajta, ki is emeli több helyen a dialecticus különbséget, mely már a legrégebb kortól fogva elválasztja az úgynevezett ószlovént az újszlovéntől, és elnevezését első sorban arra alapítja, hogy maguk az ószlovén nyelven szóló források mindig «szlovén»-nek nevezik ezt a nyelvet — *językú slověnskú*» (6. l.). A maga véleményét sem hallgatja el, midőn azt mondja hogy «az ószlovén nyelv egyetlen egy most élő szláv nyelvvel sem áll olyan szoros rokonságban, mint a bolgár nyelvvel» (5. l.), és ismét: «az ószlovén nyelv valamennyi élő szláv nyelv közül csak a bolgárral áll szorosabb kapcsolatban» (7. l.). Ez az olvasót, úgy hiszem, semmiképp sem hagyja bizonytalanságban, hogy Ásbóth egy élő szláv nyelvet sem, tehát az újszlovént sem, sőt még a bolgárt sem tartja az ószlovén nyelv egyenes örökösének. Az első idézet Miklosichot a hiú szlovén hazafiaskodás vádja ellen is védi. A ki Kopitar műveit forgatta, ezt sem vádolhatja igazságosan. Kopitar olyan nagy hasonlóságot talált a régi szláv liturgikus nyelv és az ő anyanyelve, a mai szlovén közt, hogy igaz

meggyőződéssel tartotta a kettőt egynek, és azt hitte, hogy amaz csak régibb alakja emennek. Hogy mint szlovén ember e fölfödőzésnek örült, azt talán még sem lehet kárhoztatni. Bizonyára nagyobb hiúság van abban, hogy finn szaktársaink a világért se mondanának ugor nyelveket, hanem erősen ragaszkodnak a finn-ugor elnevezéshez, mintha az ugor nem foglalná magában a finnt is vagy mintha a finn volna a legnevezetesebb ugor nyelv.

A mit talán kívánni lehetett volna Ásbóthtól, az mindössze az, hogy meg kellett volna említenie, hogy arról a kérdéstről, egyenes örököse-e az újszlovén az ószlovénnek vagy milyen rokonsági viszony van a kettő közt, nemcsak másutt, hanem nálunk is volt vita. Erre éppen az az értekezésem adott okot és alkalmat, melyre Melich hivatkozik. Mint egyik érdekelt fél, mert nem titok, hogy a vita Ásbóthtal kettőnk közt folyt, se nem panaszlom, se nem keresem, hogy egykori ellenfelem, a ki az életben igen kedves emberem, mért hallgat vitánkról, mely minden hevesége mellett is mindkettőnknek nagy okulására vált és a magyar nyelvbuvároknak bizonyára ma is tanulságos. A miért fölszólalok, az csak az, hogy Melich szavai alkalmasak azt sejtetni, mintha az, a mit értekezésemből idéz, mindeddig vagy egyáltalában, vagy akár csak az én részemről is fölvilágosítás nélkül maradt volna. Ki kell jelentenem, hogy én miattam se kénytelen senki se sötétben tapogatózni. A ki nem resteli a fáradságot, megtalálhatja erre vonatkozó fejtegetéseimet a Magyar Nyelvőr 1885. és 1886. évi (XIV. és XV.) kötetében «Egy kis szlavisztika» (XIV. köt. 499—501. l.) és «Még egy kis szlavisztika» (XV. köt. 122—126. és 162—168. l.) címek alatt. De még akkor is, ha magyar nyelvész sem ezekről, sem Ásbóth szlavisztikai dolgozatairól tudomást nem véve, csupán az én tiz éves értekezésem alapján elfogadná, hogy az újszlovén az ószlovénnek egyenes örököse, és már most az ószlovénon kívül fölvilágosítást keresne az újszlovénnél is, ugyan mi kárát vallaná akár ő maga, akár a magyar nyelvtudomány? Válaszul e kérdésre újra idézem, a mit Miklosich 1886-ban írt nekem: «Es war schon am anfangе meiner schriftstellerischen thätigkeit meine ansicht, dass dem altslovenischen jene sprache am nächsten verwandt ist, die ich neuslovenisch nenne, und diese ansicht halte ich bis zum heutigen tage fest. Sie werden daher in meinen büchern, in denen die sprachen nach dem grade ihrer verwandtschaft geordnet sind, auf das altslovenische stets das neuslovenische folgen sehen». Miklosichról nem kell mondanom, mennyire jártas volt mind a szláv nyelvekben általában, mind pedig az ó- és újszlovénben különösen is, és így a magyar nyelvész bizonyára nem vallja kárát, ha az ószlovéntől cserben hagyva, figyelmére méltatja az újszlovént vagy legalább a többi közt ezt is. Meg vagyok győződve ma is, sőt most, hogy az

újszlovént valamivel közelebből ismerem, még inkább mint régebben, hogy jobb szolgálatot teszünk a magyar nyelvészeknek, ha az újszlovénre egyenesen figyelmeztetjük, mint ha óvjuk tőle, tartsák bár akár helyesen, akár helytelenül az ószlovén lányának vagy testvérének vagy akármijének. A nyelvbeli adatok ezzel nem változnak. De egyébképen is van hozzá közünk. Ott vannak dunántúli, különösen vas- és zalamegyei vendjeink, a kiknek újszlovén nyelvjárása sok tekintetben figyelemre méltó. De ki törődik velük? Számuk egyre fogy s el fognak tűnni a nélkül, hogy nyelvüket akár a szláv, akár a magyar nyelvtudomány kiaknázza volna. Pedig ki tudja, nem lesz-e az mind a kettőre nézve tetemes veszteség? Lelkiismeretem mulasztással vádolna, ha a magyar nyelvészeknek minden hypothesis és theoria mellőzésével tisztán gyakorlati szempontból is újra nem ajánlanám az újszlovént. A szlavisták hadd vitatkozzanak, a mennyit akarnak; minket az ne tartóztasson vissza, hanem iparkodjunk tárgyunkra nézve tanulságot szerezni, a hol találhatóunk.

Főfontosságú ránk nézve természetesen mindig az ószlovén fog maradni. De itt se zavarjon minket a szlavistáknak «de lana caprina» örök időnkig folyó vitája. Mennyi leleményt, fogást és fufangot fejtenek ki, csak hogy az ószlovén nyelv bölcsője, hazája folyton problema maradjon! Magyar nyelvész már csak humorral nézheti, hogyan iparkodnak elkerülni és másokkal is elkerültetni az igazság megismerését. Ásbóthot is belesodorták e mulatságos helyzetbe, a min fölötte csodálkozom. Mert mint szlavista és magyar mindennel rendelkezik, a mi a kérdés helyes megfejtésére szükséges. Megvan benne a kellő tudomány és megvan benne a kellő elfogulatlanság. Csak az a baj, hogy az idegen szlavisták kedvéért megfélekedett róla. Sokkal jobban ismeri és becsüli ezeknek sok tekintetben értékes tudományos munkásságát, mintsem hogy meglássa a mellett alattomban működő gyarló irigykedésüket. De hogy tudnák túrni, hogy valamelyikük fölfödözze az ószlovén nyelv hazáját vagy hogy valamelyik nevezetesebb szláv népet érje az a dicsőség, hogy neki több köze legyen az ószlovénhez, mint másnak. Van ugyan egy classikus tanu rá, hol keresendő az ószlovén nyelv bölcsője, de azt erre a kérdésre nézve soha sem hallgatják meg. Ez a classikus tanu a mi nyelvünk, melyet némelyek közülük vagy egyáltalán nem vagy csak gyarlón ismernek, mások pedig dolyfösen lenéznek. Quid boni a Nazareth? Ásbóth nem vette észre a kelepczét, csak a nagy tudományos apparatust, melylyel eltakarják. Mint részre hajlatlan egyikük mellé sem állt, hanem titkos szándékuk szerint elfogadta, hogy «hiszen azt sem tudjuk, hol beszélték azt az úgynevezett ószlovén nyelvet, hogy állíthatók tehát, hogy éppen ebből a nyelvből került ez vagy a magyar szó» (7. l.). De a mellett igen szépen és meggyőzően bizonyítja, hogy a magyar

nyelvbe került szláv szók javarésze helyesen csakis az ószlovénből magyarázható. Ha tehát valamiről a legvilágosabban kitűnnék, hogy fehér és én nem tudnám fehérségének eredetét, akkor azt kellene mondanom: ez voltaképen kétségtelenül fehér volna, de nem tudván, miért egyezik meg teljesen a fehér színnel, csak azt mondhatom róla, hogy szakasztott olyan, mint a fehér. Ezt a körmönfont logikát Melich igen okosan hibáztatja és kimondja: «Sok pro, és sok contra érvet lehet fölhozni az ószlovén nyelv hazájára, de a magyar nyelv kétségtelen bizonyossága, hogy mi az ószlovénből vettük szavainkat, a melyekért persze, melleleg megjegyezve, nem mentünk Szaloniki környékére» (104. l.). Ezt én már kilencz évvel ezelőtt kimondtam. «Meggyőződéseim szerint e kérdésben a mi nyelvünknek döntő szava van. A bolgár eredet hívei ignorálják a mi ószlovén kölcsönszavainkat, melyek nemcsak egyháziak, hanem sokkal nagyobb számmal egyébfélék. Ez utóbbiak csakis élő beszédből kerülhettek hozzánk, már pedig a bolgár eredetű ószlovén ily messze nyugaton elszakadva a néptől, mely beszélte, csakis holt liturgiai nyelv lett volna. A mi ószlovén kölcsönszavaink tehát határozottan Miklosich elmélete vagyis az ószlovénnek pannon eredete mellett bizonyítanak» (Magyar Nyelvőr XV. köt. 124. l. jegyz.). Ásbóth, mint magyar ember az ószlovén nyelv pannon eredetében ránk, mint nem szlávokra nézve bizonyára nem lát dicsőséget, a mint másrészt kisebbségünknek sem tartaná, ha a bizonyítékok más eredetet mutatnának. Csak ki kellene vonnia abból, a mit nagyon helyesen és világosan valónak bizonyított, az elfogulatlanak egészen magától kínálkozó következtetést. A versengő idegen szlavisták ugyan meglehet ezután sem akarnának látni, de azzal mi jövőre sem törődnének, hanem jó kedvvel néznők továbbra is komikus logikai és nyelvtudományi bukfenczeiket.

VOLF GYÖRGY.

A Vogul Nyelvjárások szórágozásukban ismertetve. Ilyen cím alatt jelentek meg külön is Munkácsi Bernát vogul-tanulmányai, melyek eddig a NyK.-ben láttak világot (a M. T. Akadémia kiadása 1894. Sr. 300 l.; ára 2 frt. 50 kr.). Tartalma hat részre oszlik: I. Északi vogul nyj. II. Közép-lozvai nyj. III. Alsó-lozvai nyj. IV. Kondai nyj. V. Pelimi nyj. VI. Tavdai nyj. Mindegyikben részletesen van tárgyalva az alak-tannak fő része: az ige- s a névrágózás. Az első négyhez rövid nyelv-mutatványok vannak csatolva, az utolsó kettőnél ezek elmaradtak, mert időközben megjelent a Vogul Népköltési Gyűjtemény három kötete. — Ajánljuk szaktársaink figyelmébe az új könyvet, mely először ismerteti behatóan a nyelvünkhöz legközelebb álló ugor nyelv alakjait.

Ismertetések és bírálatok.

Német szófejtés.

Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache von Friedrich Kluge.
Fünfte verbesserte Auflage. Strassburg. 1894.

Kluge etymológiai szótára megérte már az ötödik kiadást is (az első megjelent 1882-ben). Ez a körülmény mindenesetre annak a jele, hogy Kluge műve derék, hasznavehető munka. Nem állítható, hogy minden egyes német szónak megtalálnók a magyarázatát, de az irodalmi nyelv legtöbb szavának alaposan, helyes módszerrel van megbeszélve az eredete. Az új, ötödik kiadás nem csak abban az értelemben van megjobbítva, hogy a szerző tekintetbe vette a negyedik kiadás óta (1888 óta) elért, itt-ott biztosabb eredményeket, hanem abban az értelemben is, hogy olyan szavakat is fölvetett a műbe, a melyekről eddig egyetlen egy kiadásban sem szólt. Kluge minden egyes szónál véleményt nyilvánít, s e tekintetben eljárása sokkal helyesebb, mint Miklosiché, ki a hasonló hangalakokkal s jelentéssel bíró különböző nyelvi szavakat egyszerűen egymás után föl-sorolja. Növeli a mű becsét az ötödik kiadáshoz csatolt kronológiai összeállítás is, a hol körülbelül 1869 jövevényyszóról ki van mutatva, mikor melyik században gazdagíthatták a német szókincset. Az összeállítást azzal a megjegyzéssel kísérjük, hogy valamely szó első irodalmi előfordulása nem egyértékű azzal, hogy az illető szó akkor kezdett a nyelvben használatossá válni. A mi *roncsika* szavunk példa reá; de ott van a német *dolch*, a mely Kluge szerint a XVI. században jöhetett át a németbe. A magyar *gyolk* alak bizonyítja, hogy a szó ismeretes volt már a XV. században a németeknél (v. ö. Nyr. 23).*) Ebben a kronológiai összeállításban találjuk, hogy a magy. *darabont* a XIV. vagy XV. században került bele a németbe; a magy. *huszár*, *kocsi* a XVI.-ban; a magy. *talpas* (NySz.: fussoldat) > ném. *tolpatsch* a XVII.-ben. A *darabont*-ról igyekeztem kimutatni (v. ö. Nyr. 23), hogy Kluge véleménye hibás. Német

*) A *dolch* eredete meglehetősen homályos; a szó sem nem közgermán, sem nem közszláv.

köznyelvi magyar jövevények, nézetem szerint, még a *horda* (Kluge szerint tatár) és a ném. *schabracke* [*<* magy. *csaprag* NySzót. I: 340 (*>* ócseh *čaprák* Jungmann I. 259) *<* tör. *čaprák* Vámb. Prim. Cult. 26 Zenker *>* or. *чапракъ* olv. *čeprák* Mikl. Etym. Wb. *<* jak. *čapřak* Böthlingk]. — A *csákó* (v. ö. *tschako* Sanders: art Kopfbedeckung der Infanterie) Kluge összeállítá-sából hiányzik, pedig nyelvtörténeti adatokkal is igazolható szó; hasztalan kerestük a *tschismen*-t is.

Nyert a szótár értékében azzal is, hogy az új kiadásba a szerző igen sok tájszót vett föl (Listy filologické 21 : 394). Ebben a dicséretben azonban nem osztozunk teljesen. Mivel különb tájszavak pl. a *klampe*, *krampe*, *pöckel* stb., mint teszem a *kotter* (összefügg a Klugetől említett *kot*-tal), *gerhab*, *sürfen*, *sürpeln* (*>* magy. *szörpöl*; összefügg a *schlürfen*-nel)? stb. Vagy vegyük föl az összes tájszavakat, vagy pedig csak az irodalmi nyelv szavait tárgyaljuk.

Az eddig fölhozottak nem csökkentik a munka értéket. Az egyes szavak etymológiája philologiai rátermettséggel van tárgyalva. Lehet egy-egy szó eredetéről eltérő nézetünk, de Kluge egyetlen egy fejtegetéséről sem mondhatjuk el, hogy ne volna alapos philologiai ismerettel írva. Mielőtt a szerző a szavak felsorolását megkezdéné, rövid bevezetésben zámat ad a német, ill. germán szókincs különböző elemeiről. A ki a dolog iránt mélyebben érdeklődik, utalom Kluge egy másik munkájára, mely a Paul-féle Grundriss der germanischen Philologie I. kötetében jelent meg. A germánság legrégebbi jövevényei a *silber* és a *hanf* szavak. A mi a *silber*: ezüst (a magyar szóra v. ö. zürj. *eziš*, wotj. *uzweš* *<* osszét *arvist*) szót illeti, megjegyezzük, hogy ennek idegen, nem indogermán eredete összefügg azokkal a kutatásokkal, melyeket Schrader (Urgeschichte und Ursprache 259—269) tett, s melyek szerint a fémekkel az indogermánok különválásuk után ismerkedtek meg. A másik legrégebbi jövevény a *hanf*. Honnan vették az európai indogermánok e szót, megmondani igen nehéz. A szókezdő *h* és *k* kezdetekből legföljebb annyit lehet következtetni, hogy az átadó nyelvben velaris *k* (arab *kaš*) volt a szókezdet. Biztosan kimutatható legrégebbi jövevényei a germánságnak a kelta vendégszók (v. ö. germ. *rik*, gót. *reiks*: király *<* egy ókelt. *rig*-ből; óír. *ri*, genit. *rig* Kluge, Paul-féle Grundriss-ban); azután jönnek a latin jövevények. A germánságban vannak nyomai egy szlávlett érintkezésnek is, de meg kell jegyezni, hogy mindig nehéz kimutatni, hogy e történelem előtti korban kelta, szláv, latin jövevénynyel van-e dolgunk, vagy pedig közös európai indogermán szóval. Sok jel pl. *arra* mutat, hogy az európai indogermánok az ázsiai ágtól való elválásuk után még együtt, mint egynyelvű nép ismerkedtek meg a szántás-vetéssel. Az *ar*: pflügen, *mê*: mähen, *ml*: mahlen, *sê*: säen, *oq*: eggen, *mlg*: melken olyan gyö-

kérszók, melyeknek az ázsiai ágban hasztalan keressük a megfelelőit (v. ö. Kluge, a Paul-féle Grundriss-ban). A germánság nagyobb befolyást a finn-lapp nyelvre gyakorolt, a mint Thomsen műveiből is meggyőződhetünk. A germánok a finneket, minden bizonynyal a mai lakó helyeiken találták, a kik Tacitus korában (v. ö. Germania 46) szegény, vadászó nép voltak. A mint külön váltak a germán nyelvek, s a kereszténységgel megismerkednek, a különböző nyelvi hatások is biztosabban kimutathatók. Kluge e hatásokat igen szépen s meggyőzően festi. Csak azt jegyzem meg, hogy szerinte a németiségre a szláv ágnak biztosan kimutatható hatása a XIII. századdal kezdődik. A bevezetésben megemlíti Kluge az ősz haza kérdését is, s ez szerinte vagy délkeleti Európában vagy Ázsiában keresendő. A Latham-féle elméletet, mint teljesen tartahatatlant, meg sem említi.

Rövid ismertetésünket azzal zárjuk, vajha nálunk is találkozánk egy Kluge, a ki, ha nem is az összes szókincsről, de legalább az irodalmi nyelv szavairól az eddig tett kutatások eredményeként meg csinálna a mi etymologiai szótárunkat. Bizonyos tekintetben csak összegezni kellene az eddig elért eredményeket, mert nyelvünk idegen és őszókincese nagyobbára ki van mutatva.

MELICH JÁNOS.

Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig.

A M. T. Akadémia megbizásából írta *Zolnai Gyula*. (25 mellékletbeli s egy szövegközi hasonmással.) Ára 6 frt. Budapest, 1894. 4. r. IV+296. l.

E díszes kiadvány, melynek első sorban tájékoztató s népszerűsítő-célja van, Szily Kálmán indítására s buzgó támogatásával létesült — s bizonyára nagyban elő fogja mozdítani nemcsak nyelvemlékeink ismeretét, hanem a nyelvtörténet s általában a nyelvészet iránti érdeklődést is. A mutatóványok úgy vannak megválogatva, hogy nemcsak nyelvi és palaeographiai, hanem műveltségtörténeti szempontból is érdekesek és tanulságosak.

Zolnai nagyon jól megoldotta föladatát: a mutatóványok alapján tanulságosan világítja meg nyelvünk történeti fejlődését. Mind az általános bevezetés, mind pedig az egyes mutatóványokhoz való apróbb bevezetések és jegyzetek teljesen megütik a ma alkalmazható szigorú mértéket.

Nagyon alaposan és világosan van megírva a 48 lapra terjedő bevezető rész, *«nyelvemlékeinkről általában»*. Ennek első fejezete kifejti a nyelvemlékek fontosságát a nyelvbúvárlatra nézve s teendőinket tanulmányozásuk terén.

A második fejezet tüzetesen tájékoztat a nyelvemlékeknek olvasá-

sáról s előadja a magyar hangfejlődés legfontosabb részeit. Ez nagyon hasznos olvasmány lesz sokaknak, mert e tekintetben igen sok hibás nézet van elterjedve. Lám, a Régi Magyar Költők tárában is, melynek olyan avatott szerkesztője van, nem egy hibás olvasatot találunk. Például mindjárt a Pannóniai ének legelső soraiban: emlékezzenk régiekrel, . . . kijuttekrel, . . . eleikrel . . . vitézségekrel — hibás a-rel alak s helyesen -rél olvasandó, mint Zolnai is kifejti.*) — De ugyancsak a Pannóniai ének második sorát Szilády így olvassa: «Az Szythiából kijuttekrel», az ötödik sort is «Szythiából kiindulának», s a 70. sort: «Kik Szythiából kijüének». Az eredetiben ez van írva: *Zythyából, Zythiából*, ha ezt háromtagúnak olvassuk, mind a három helyen jobb a vers, s azért mások csakugyan így olvasták: *Szittyából*. De Szilády azt mondja (RMK. I. 232): «Ember, nemzetlehetne *szitty*a, de Szittyországot a tudákos átdolgozó is bizonyosan Scythiával iparkodott kifejezni.» Mintha *Szitty*a nem volna ugyanaz a szó, a mi *Scythia*. Hisz épen ezt a *Scythiát* olvasták (mint Zolnai is helyesen jegyzi meg 163) *Szittyának*, mert az *sc* betűket régente *sz*-nek olvasták, a *thi* pedig (vagy *thy*) közönséges jegye volt a *ty* hangnak. Az Erdy-codex azt írja *Zyttyaban* (286) és «az *Scyttyay* magyarok» (495) s a kettős *tt* azt mutatja, hogy *szittyának* és *szittyainak* ejtette az író (Zolnai is helyesen *szittyainak* olvassa 240). Az országot tehát *Szittyának* és *Szittyországnak* nevezték magyarul, és csakis ez utóbbi összetételből magyarázható meg a *szitty*a szónak melléknévi használata. A *Szittyországot* olyan kifejezésnek vették, minő *Magyarország*, *Németország*, *Törökország*, s minthogy ezeknek előrsze népnév (*magyar*, *német*, *török*), amabból is a *szitty*a szót a *Szittyország* lakosaira értették. Jól veti ezt egybe Zolnai (263) a *francia* szóval, mely eredetileg szintén

*) Ide tartozik a *kivel*-nek helyesebb *kivél* olvasata is, mert megfelel neki *belél* s mind a kettőben ugyanaz a rag, a mi a *rél* második eleme. A felsőtiszai nyelvjárásban »a *kivel* ma is csak *kivél*«, úgymond Szilády (Irod. Közl. 5: 117—8). De ez hibás okoskodás; mert ép úgy mondhatná, hogy a *közel*, *távol*, v. pl. *jövendöl*, *patkol* ma is csak rövidhangúak, — de ebből nem következik, hogy régebben nem hosszan hangzottak: *közél*, *távól*, (*távúl*), *jövendöl*, *patkól* (l. M. Hat. II. 144—5. 342). — A *kivél* *é*-jének tehát semmi köze ahhoz, hogy a *kivé*-nek hosszú-e az *é*-je (mint Sz. hiszi id. h.), mert a kettő úgy viszonylik egymáshoz, mint *belől* és *belé*, vagy mint *messzől* és *messze*. Hogy pedig a codexek *kyue* alakja sokkal inkább lehet *kivé*, mint *kive*, az innen következik: a vége kétségkívül irányrag, ép úgy mint a *bele*, *hova*, *haza*, *messze*, *vissza*, *tele* szók vége, már pedig ha ezek megrövidítették is a latin *á* *é*-t, a többi társuk maiglan megőrizte a hosszúságot: *alá*, *fölé*, *közé*, *mellé*, *mögé* stb. (s mellettük még *belé* és *hová* is), és valaha amazokat is kétségkívül hosszú hanggal ejtették: *hazá, *messzé* stb.

országnev: *Francia*, s előfordul az *anglia* is 'angol' táncz, nyelv, posztó értelmében, nyilván *Angliaországból* elvonva: Francia menuett első mindeneknél, azt elhagyván kezdnek futosó *Angliát* (Orczy: Költ. H. 105), Jól beszéll Frantziául, Olaszul, Spanyolul, *Angliául* (Kir. Besz. 78). Ötödik Károly mondotta, hogy ő szeretne beszélleni: Olaszul az ő szeretőjével, Spanyolul az Istennel, *Angliául* a madarakkal (uo. 115.) «Felöltözék gúnyájába talpig vörös *angliába*» (Arany-Gyulai Népk. gy. I: 140 és 138.)*

Hogy a hangfejlődés tárgyalása milyen szükséges, arra nézve még egy csattanós példát említek. A *hét* szó Esztergomban is *hét*, de a *négy* helyett ott *négvet* mondanak, és nyelvjárásaink nagy része sok szóban tesz ilyen önkényesnek látszó különbséget (l. Balassa J. kimutatását, M. Nyelvjárások 113). E megkülönböztetés folytatódik a ragozásban és szóképzésben is, mert a *hét* tárgyesete *hetet* és származéka *hetedik*, nyílt *e*-vel, ellenben a *négyből* *négvet* és *negyedik*, zárt *é* és *ë* hangokkal; hasonlóképen *kefét*, *ekét*, de *kezeit*, *nyelit* e. h. *kezeit*, *nyelét* stb. Budenz J. már 1860-ban világosan kimutatta, hogy a mai magyar *é* nyelvmélekeink tanúsága szerint azelőtt két pontosan megkülönböztetett hang volt: némely szókbán nyiltabb *ê* (olyanféle mint az *êre* szóban), másokban pedig zártabb *é*. S íme, erről a fontos nyelvtörténeti tényről, mely mai nyelvtanunknak számos látszólagos szeszélyét megmagyarázza, még 30 évvel utóbb, 1890-ben sem volt tudomása Imre Sándornak, ki «A m. ny. tört.» 28. lapján azt mondja, hogy a tiszavidékiek néhány szóban *é*-t ejtenek, «bár legtöbb szóban *é*-t; oly szeszélyei vannak a kimondásnak, melyeknek szabályát találni lehetetlen, legalább még eddig!»

A harmadik fejezetben Z. pontosan számot ad a könyvnyomtatás koráig terjedő összes írott nyelvmélekekről (összesen 93-at mutat ki), s azonfölül a nyelvmélekeknek összes kiadásairól s a rájuk vonatkozó egész irodalomról.

A munkának főrésze azután a régi nyelvmélekekből való szemelvényeket közli. Az egyes szemelvényeket kisebb-nagyobb bevezetés előzi meg, melyben a szerző számot ad az illető emlékek helyesírásáról s

*) Szilády az id. h. ironizál, hogy mink szittyázkodó jó kedvünkben habahwryawal szittyifikáltuk a «*Szitiát*», de az ő megjegyzései fölöttébb hiányosak két irányban: 1. Kétségbe vonja, hogy az ÉrdyC. írója *Scythiát* sz hanggal ejtette volna, s azt kérdi, «hogy az ÉrdyC.-ben hányszor fordul még elő az *sz* *sc*-vel írva a 495. l. *scyttay*-án kívül». Itt elfelejti, hogy ugyancsak az ÉrdyC. írója a 286. lapon tagadhatatlanul az *sz* hangjegyével írja: *Zyttyaban!* 2. Ismét elfelejt Sz. arra a kérdésre felelni, hogy vajjon hol vette magát a *szittyá* szó, ha nem a *Scythiát* olvasták *Szittyának*??!

tanulságosabb nyelvtani sajtóságairól. Utólag pedig minden darabot számos jegyzet követ, s ezekben minden meg van magyarázva, a mi megnehezíti a megértést.

Íde teszem befejezésül egyes apróbb megjegyzéseimet.

38. l. A SimorC-ról nincs megemlítve, hogy egész szövege (majdnem szóról-szóra) megegyezik a VirgC. 64.—72. lapjaival.

A nyelvelmékeknek repertóriumához általában megjegyzem, hogy mióta Z. könyve elkészült, ismét figyelemre méltó tanulmányok történtek. Maga Z. dolgozta föl Nagy Gyula kiadása alapján a Königsb. Tör. újonnan fölföldözött részeit a f. é. Nyr.-ben. Ugyancsak Z. böngészte ki az 1489-i Batthyány-féle miséskönyv magyar adatait; ezek a f. é. M. Könyvszemlében jelennek meg. Szamota I. igen tartalmas tanulmányt tesz közzé folyóiratunkban az 1055-i Tihanyi alapító-oklevél magyar adatairól. Szintén ő fogja közzétenni nemsokára Mátészalkai Zalka L. magyar glosszáit 1489—90-ből.

55. és 88., 89., 119. Az *Izsák, rózsá, torzsa, rozsa, perzsa*-féle szókat alig ejtették valaha s hanggal.

63. A HB. olvasásában nézetem szerint javítandók: *intētüinek* h. *intētüinek* (8. sor) és *ildētütül* h. *ildētütül* (24. sor; vö. *hitves*, nem *hitües*, s másfelől még ma is *keziben*, *fülit* Szabolesm. stb., vö. Arany: Hátr. Pr. 324), — *szobodúchcha* h. *szoboduchcha* (23), *lilki ért* h. *lilki ért* (27), *Ábrám* h. *Abrahám* (30).

66. *Gye* a HB-ben talán eredetibb alak, mint a mai *de*. Vannak kétségtelen esetek, melyekben *gy*-ből *d* lett, pl. a *disznó* és *dió* árp. oklevelekben mindig *gyisznó* és *gyió*. Ez tehát a palócz jéstitéssel ellenkező dissimilatio, olyan mint *tyik* h. *tik*, *lyik* h. *lik*, s talán az infinitivusban is *irnyi* h. *irni*. (*Gyümölcs* h. *dímölcs*-öt ír Ráskai Lea. A *düh* is előfordul régebben *gy*-vel, l. Ny. Sz., s ide tartozik nézetem szerint — nem pedig a *gyülöl* családjához — az EhrC.-beli *gyülhödség*, *gyülhözség*, *gyülhözés*. Viszont az EhrC.-beli *gyicsér*, *gyicsősejt* már palóczos jéstités lehet.)

70. A *bírság* szónak 'ítélet' jelentéséhez idézni kellett volna a *biró* szót.

84. «Aranyas *jédél*» — nem *így*, hanem *fédél* (l. NySz.), a mi rövidítése a szintén ott előforduló *féjédél*, ill. *főjédél* összetételnek.

84. b. «*Matras*» — vö. *matasz* Ny. Sz.

89. «*Gilva* — boletus, egy gombafaj. A m. *gilva* máshonnan ismeretlen». De több vidékről meg van a Tsz.²-ban a *gejragomba*, *gilva* stb. (l. *Golyva* alatt.)

109. «*Gyülötség* . . . Az *l* kiesése a *gyülötség* főnévben hajdan igen gyakori volt.» Miért éppen ebben a főnévben? A *gyülötség* *l*-lel nem fordul elő Pázmány előtt. Ellenben volt egy *gyülös* melléknév, mely alkalmasint *gyülötös-ből rövidült (mint pl. *-ből* < *-belől*), s e szerint *gyülötöség > *gyülöség*, az *l* betoldása pedig újabb etymologizálás (mint a *mértföld* Pázmánynál).

121. Nagyon jó megjegyzés a következő: «*igén szélösségő* . . . A képzőt elődeink még némileg főnévnek érezték, vagyis a kifejezés az ő

nyelvérzékük előtt azt tette: *igen széles ségő*, mint ma is mondjuk: *igen éles eszű* stb.)

121. *Jogljának neki* a BécsiC-ben («deferant honorem») ügy látszik a. m. békéljenek jogjához, jobb kezéhez; l. *Békéllik* NySz.

132. «*talántál*» így olvasandó: *talán-tal*, mert hisz az utótagja = *tal(án)*.

SIMONYI ZSIGMOND.

Kisebb közlések.

Néhány egytagú igénk eredetéről. Szilasi M. «Kombinált műv. és mozz. igeképzők» című, különben igen alapos és eredeti értekezésében helyreigazításra szorúl a következő tétel (NyK. 24: 182.): «Ismeretlen eredetűek, de hosszú utolsó magánhangzójuk szintén eredeti kettős mássalhangzóra enged következtetést, vagy ha nem is, azok analógiáját követhették: *gyúr-, gyűr-, ír-, szór-, szűr-, tür-, mer-*». A *tür-* szó kivételével valamennyinek régóta ismeretes az eredete: *gyúr-* = török *jour-, joçur-* «kneten, zusammenkneten» (Zenker), altaji-tatár *jura-*, tobolszki-tatár *juvar-* «tésztát dagasztani, gyúrni» (Budag.), l. Vámbéry: Szóegy. és Budenz jelentését, továbbá Vámb. Magy. Ered. | *ír* = köztörök *jaz-*, csuvas *sír-* u. o. s több más helyen is | *szór* = csag. *saur-, sawur-* «streuen; wannen (getreide)» (Zenk.) | *szűr-* = tör. *süz-* «durchseihen, durchdrücken (durch ein tuch)» (Zenk.), csuvas *sör-* id. h. u. o. | A *gyúr-* igét Vámb. a *tür-*, (pl. föltűri ingét) változatának tartja s az oszm. *dür-* «gyúrni, göngyölni» szót egyezteteli vele (l. Szóegy.). A tatárban is van *tür-* «összegyúrni, összegöngyölni, összekuszálni» (Budag. I, 389.). Budenz mellözi ez egyeztetést, pedig találó hangbeli analógiák: *töm-, dömöszöl-, gyömöszöl;* *tüszö-, dészü* és *gyüszö* | *mer-* «haurire» megvan Budenz MUGSzótárában (vog. *amért*) stb.; v. ö. még hozzá: votj. *omirt-* «schöpfen».

—B.—

Megint egy «szláv-litván hangtörvény». Munkácsi a mult füzetben végszót irt a *vidrá*-hoz, a melyben sok furcsa dolgot mond, nekem pedig egyebek közt leczkét tart a kötelességtudásból, a mi bizonyosan rám fér, ő hozzá pedig, volt tanítványomhoz, olyan nagyon jól illik. De hát mindez szót sem érdemel, csak ne fedezett volna föl megint «szláv-litván hangtörvényt». Tiltakozik ugyan erősen az ellen, mintha ő ehhez a dologhoz értene, — «elvégre is szerény munkásságom irányának egyetlen ismerője sem várja tőlem a szláv-litván hangtörvények tisztázását», l. 67. l. — de azért be nem fejezheti mondókáját a nélkül, hogy

nagy merészen ki ne jelentsen megint valami újat a szláv-litván hangok viszonyáról. Főlépti pedig tételét Miklosich egy ő előtte is immár nyilván való botlásán és a tényekben való teljes járatlanságát pótolja — erős logikával. Miklosich, a ki hangtani kérdésekben vajmi könnyen veszi a dolgot és teljesen a régi iskolához tartozik, a szláv *vydra* szó mellé következetesen a litván *udra* alakot teszi rövid *u*-val, pedig a litván szó *údra*-nak hangzik. Ha Miklosich az újabb nyelvészek pontosságával jár el, mindenek előtt nem állította volna, hogy a szláv szó egy litván *udra*-nak felel meg, mert *vydra*-nak csak litván *údra* lehet tökéletes mása, de bizonyára észre is vette volna nem sokára, hogy a litván szót helytelenül jegyezte ki rövid *u*-val és nem ismételte volna évtizedeken át egy és ugyanazt a helytelen alakot. Mindenesetre jellemző, hogy Miklosich, ha csak a *Lexicon palaeoslovenicum* újabb kiadásától indulunk is ki, tovább mint husz évig újra meg újra hibásan írja le épen azt a szót, amelyre Munkácsi egész okoskodását építi. Miklosich még 1886-ban sem tudta, hogy *údra*-nak hangzik a litván szó, így tehát némileg érthető, hogy az akkor megjelent *Etymologisches Wörterbuch* című, egyébiránt sok tekintetben kitűnő munkájában tévesen azt mondja: «asl. *vydra* aus *údra*». Hogy litván *udra* alak nincs is, azt most már Munkácsi is tudja, de hát ha valaha mégis volt ilyen alak? Munkácsi erről az eshetőségről sem feledkezik meg, csak hogy megtudjuk, mi kíváncsi szlavisták, hogy hát akkor mi lett volna, és ime kész egy új szláv-litván hangtörvény: «egy régibb rövid hangzójú litván *udra* alaknak szabályos szláv *údra* másából is csak *vydra* felelt volna!» Ugyan ki állítja azt? Talán Miklosich? Miklosich igenis azt hiszi, ámbár tévesen, hogy kivételesen rövid szókezdő *u*-nak a szláv nyelvekben *vy* is felelhet meg,* de különben ő is a szabályos hangfejlődésnek azt tekinti, hogy ha ilyen szókezdő rövid *u*-nak *vъ* (*vü-*) felel meg a szlávban (lásd *Altslovenische Lautlehre* 3-ik kiadás, 145. l.). Ennek az új hangtani törvénynek atyja egyedül Munkácsi Bernát, a ki abból, hogy Miklosich a tények nem kellő ismerésével azt állította, hogy *vydra údra*-ból lett, nem tudom milyen logikával azt olvasta ki, hogy minden szókezdő *u* (= szláv *ü*): *vy* lesz! Igaza van Munkácsinak, tőle a «szláv-litván hangtörvények tisztázását» nem várjuk.

ÁRSBÓTH OSZKÁR.

Török (oszmanli) eredetű jövevényszavainkhoz. A törökség magyar jövevényeit Miklosich mutatta ki (*Die slavischen, magyarischen und rumunischen Elemente im türkischen Wortschatze*. Wien, 1889). Meyer Gusztáv nem rég egy figyelemre méltó tanulmányt tett közzé a bécsi akadémia *Sitzungsberichte*-iben (1893, 128. köt.: *Türkische Studien*), a hol vizsgálat alá veszi a törökség (nyugati) görög és román

*) Szemben Miklosichnak csak nagy kritikával használható ószlovén hangtanával fölhevonom nyelvészársaim figyelmét Leskiennek sokkal rövidebb, de azután igazán csaknem az utolsó betűig megbízható összeállítására, a melyet óbolgár nyelvtanának 50 első lapján találni (*Handbuch der altbulgarischen Sprache*. Zweite Auflage. Weimar 1886).

elemeit. Bevezetésben kimutatott néhány, Miklosichtól föl nem említett török nyelvi magyar jövevényt; ezek a következők:

1. Oszm. *barda*, 'botteheraxt' < rum. *bardă* < magy. *bárd* (v. ö. Nyr. XXIV. 61. l.). Az oszmanli alak nem magyar, hanem rumuny jövevény, a hová a magyarból került (Cih. II. 479);

2. oszm. *ladinga*, 'art patrontasche' < magy. *ládika* (?) 'kistchen, schatulle'. Meyer ez egybeállítása helytelen, mert az oszm. alak a jelentésileg is teljesen egyező magy. *lódíng* (< ném. *ladung* Dankovszky, Nyr. XIX. 99 és az én német vendégszavaim) mása. A vég *a* azonban azt sejteti, hogy a magyarból ez alak délszláv közvetítéssel került bele a törökségbe;

3. oszm. *major*, 'meierei' (Zenker) < magy. *major*;

4. oszm. *mukan*, 'schafhirt oder schafzüchter aus Siebenbürgen' (Zenker) < rom. *mocan* > magy. *mokány* (v. ö. Szinnyei Nyr. XXIII. 10. füz.); nem közvetlen a magyarból való, hanem román jövevény;

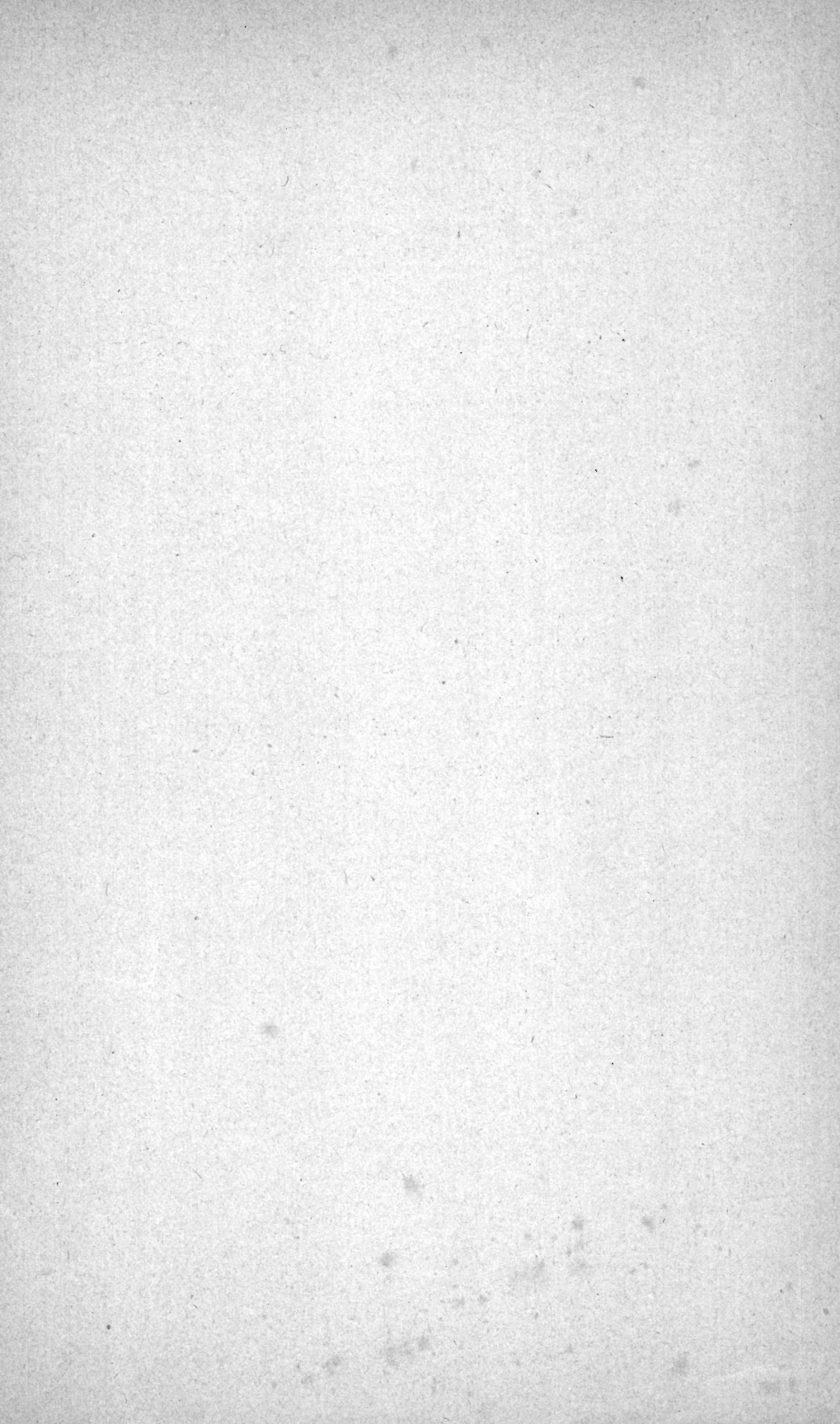
5. oszm. *mamaliga*, 'polenta' < rom. *mămăligă* > magy. *mamaliga* (?) (v. ö. szerb, horv. *mamaljuga*, kis or. *mamatyga*); az oszmanli valamint a magyar alak rumuny jövevény;

6. oszm. *paljos*, 'petite epée à deux tranchants, poignard' < magy. *pallos* (v. ö. rum. *palos*, szerb *palos*, t., cseh *paloš* | lengy. *pałasz*, or. *palasъ*, ném. *pallasch*, ol. *palascio*). A magyar szó eredetére v. ö. NyK. 6:310, 8:588, Nyr. 17:449, 18:395. — Lehet, hogy az összes európai alakok a tör. *pala*, 'degen' (Bud. I. 310, Mikl. EtymWb.) szóra vezethetők vissza; kérdés azonban, hogy magyarázódik az *-s* végzet. A mi az oszm. *paljos*-t illeti, nézetem szerint ez sem került egyenesen a magyarból a törökbe. A hosszú magyar *l* az oszmanliban nem vált volna *lj*-vé; ez szláv hangtani megfelelés [v. ö. kis or. *mamatyga*, szerb. horv. *mamaljuga* (az *l* = *ll*-féle); magy. *zsellér*, szláv *zeljar* stb.]. Az *lj* tehát szláv területre mutat, s így a *paljos* sem a szó szoros értelmében vett magyar jövevény;

7. oszm. *casar* < magy. *császár*. Így nevezték régen a törökök a német *császár*-t.

A Meyertől fölhozott oszmanli magyar vendégszók a hangalakok szigorú mérlegelése mellett inkább délszláv vagy rumuny jövevényeknek bizonyulnak; a *császár* és a *major* azonban közvetlen magyar átvételek.

MELICH JÁNOS.

TÜZETES MAGYAR NYELVTAN

TÖRTÉNETI ALAPON.

BALASSA JÓZSEF közreműködésével írja

SIMONYI ZSIGMOND.

Első kötet: **Magyar hangtan és alaktan.**

A M. T. Akadémiától Lukács Krisztina díjjal jutalmazott munka.

Bolti ára 6 frt.

NÉMET ÉS MAGYAR SZÓLÁSOK.

Segédkönyvül a németből való fordításhoz, s kiegészítésül a német-magyar szótárakhoz.

A magyar nyelvnek legjobb forrásaiból szerkesztette

SIMONYI ZSIGMOND.

A M. T. Akadémiától Marczibányi-díjjal jutalmazott pályamunka.

Budapest, 1895. Kiadja a Franklin-Társulat.

Ára 3 frt.

A MAGYAR NYELV.

A művelt közönségnek írta

SIMONYI ZSIGMOND.

Kiadja a M. T. Akadémia. — Két kötet. — **Ára füzve 2 frt.**

Első kötet: **A magyar nyelv élete.** — Bevezetés: Nyelv és nyelvtudomány. I. A magyar nyelvnek eredete és rokonai. II. Idegen hatások. III. Nyelvtörténet és nyelvmélekek. IV. A népnyelv és a nyelvjáráások. V. Irodalmi nyelv, nyelvújítás, nyelvhelyesség.

Második kötet: **A magyar nyelv szerkezete.** — I. Hangok, hangváltozások, helyesírás. II. Összetétel és szóképzés. III. A jelentések viszontagságai. IV. A szófejtés. V. A ragozás. VI. A mondatban.
